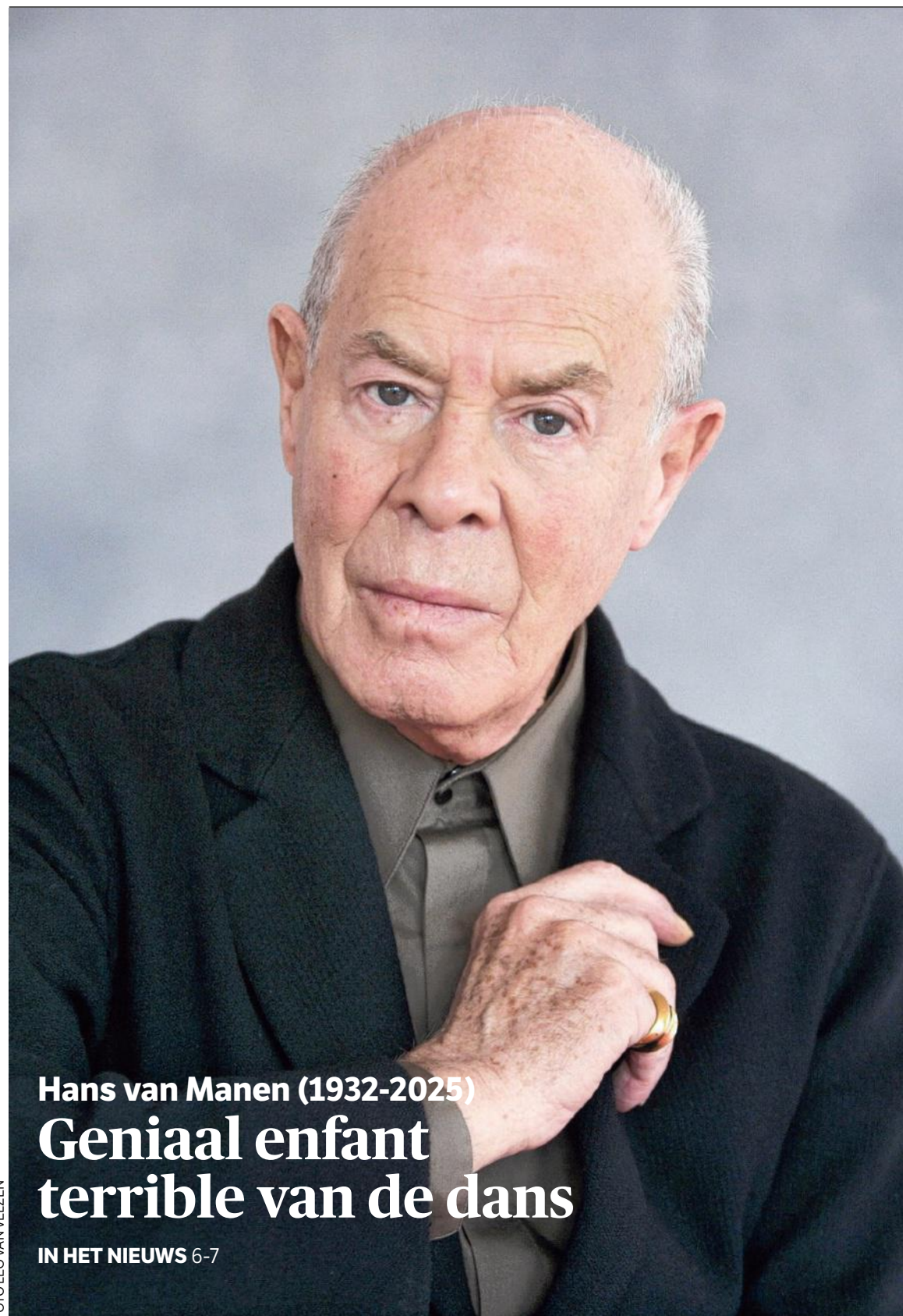

Hans van Manen (1932-2025) Geniaal enfant terrible van de dans

IN HET NIEUWS 6-7

FOTO: LEO VAN VELZEN

Van Persie
Feyenoord is niets met hem opgeschoten

SPORT 27

Griepgolf
'Supergriep' is voorlopig vals alarm

WETENSCHAP 29

Advertentie

PATEK PHILIPPE
GENEVE

**BEGIN YOUR
OWN TRADITION**

THE CUBITUS COLLECTION

Leon Martens
Maastricht, Stationsstraat 39-41
leonmartens.com

Steltman Watches
Den Haag, Plaats 16
steltman.nl

Schaap en Citroen
Amsterdam, P.C. Hooftstraat 40
schaapcitroen.nl

REDACTIE
redactie@nrc.nl
nrc.nl/overons

NIEUWSBRIEVEN
De hele dag op de hoogte
nrc.nl/nieuwsbrieven/actueel

ABONNEMENTSVRAGEN
ga voor meer informatie
naar **nrc.nl/service**

Deze uitgave komt voort uit
Algemeen Handelsblad (1828)
en Nieuwe Rotterdamse
Courant (1844)

PRIJS €4,60
Jaargang 56
no. 69
BELGIË € 5,60

IN HET LAND
ROTTERDAM

SHEILA KAMERMAN

Niemand wil Marco's bloemenkraam

Voor Marco Seelbach (50) staat Kerst in het teken van de amaryllis. 120 dozen met elk 15 stelen. Iedereen wil ze. Rode, witte, gevlamde. Maar vooral de rode. Ze gaan nog sneller dan de traditionele eucalyptus, de takken met katjes en het kerstgroen.

Logisch, zegt hij in zijn grote bloemenkraam op een pleintje tussen de Rotterdamse wijken Kralingen en Crooswijk. Kerst is rood en wit. Zelfs als hij nu voor een dubbeltje de bos gele tulpen op de veiling kon krijgen, zou hij het niet doen. Zeg nou zelf, zou jij nu gele bloemen in huis willen?

Om kwart voor vier in de ochtend gaat zijn wekker. Om vijf uur is hij op de veiling in Rijsburg. Je kan ook later komen en alvast online bieden op basis van foto's. En Seelbach weet echt wel welke kwekers kwaliteit leveren. Toch ziet hij het liever in het echt. „Ze fotograferen altijd de mooiste bak.” Hij wil voelen: zijn de stelen stevig en sappig of slap en zompig?

En dan? Bieden. Dat vindt hij het leukste. Niet meteen. De chique bloemenzaken kopen drie dozen rode amaryllissen en drie dozen witte en betalen de hoofdprijs. Seelbach neem veel meer af en betaalt dus minder. Dan kan de prijs in de kraam naar beneden. En gaat de handel snel. Hij wil rammen, rammen.

Inladen, terug naar Rotterdam. Om zes uur de kraam opbouwen. Twee tentdakken van 120 kilo. Boeketten draaien, stampen, stampen. Vroeger was een boeket een cadeau. Een bosje roosjes met gipskruid. Tegenwoordig willen mensen ook voor zichzelf een boeket. Een plukboeket liefst. Hoog, laag, groot, klein, kleur. Veel kleur. Thuis moet het zo in de vaas kunnen.

Altijd staat er een rij, op zaterdag een lange. Dan komen ook mannen, die kiezen altijd een groot boeket. Waarom? Geen idee. Die willen geen kutbossie. Doe dié

en dié. Een voor mijn moeder en een voor mijn schoonmoeder. En dan valt Seelbach even stil. Hij gaat stoppen. De dag voor Kerst is zijn laatste. Moeilijk, dat wel. Zijn oma begon ooit deze plek op de Vlietlaan. Haar twee zoons breidden dat flink uit. En Seelbach's bloemenhandel op het pleintje draait als een tierelier.

Maar waarom stopt hij dan? Hij heeft te weinig personeel. Kijk, wijst hij. Daar staat zijn zus boeketten te maken. Ze loopt jaar in jaar uit stelen te knippen, knippen, knippen tot de zenuwen in haar hand bekneld raakten. Bloemistenkwaal. Ze is geopereerd, maar haar handen blijven stijf. En dat is zijn nicht. Ze heeft een zoon die extra zorg no-

Jong volk is niet te porren. Ze hebben een waslijst aan wensen. Op zaterdag zijn ze moe na het stappen

dig heeft, dus werkt ze parttime. En de man die bloemen inpakt en afrekent heeft trombose benen. Jong volk heeft hij nodig. Maar die zijn niet te porren. Als ze willen komen, hebben ze een waslijst aan wensen: maximaal twintig uur per week en niet op zaterdag. Want dan zijn ze moe na het stappen. Maar dat is juist de drukste dag. Of ze vinden het te koud. Koud? We hebben al jaren niet meer kunnen schaatsen.

En nu? Seelbach gaat op de knijperauto. Zand, stenen, hekken ophalen en wegbrengen. Zijn maten doen dat ook. Gezellig. Op vrijdag kan hij mee een paar biertjes drinken. Hij hoeft de volgende dag toch niet meer alle-zus vroeg zijn bed uit.

Sheila Kamerman doet wekelijks ergens vanuit Nederland verslag

De toenmalige Poolse vicepremier **Kaczynski** bij een PiS-conferentie. FOTO LUKASZ GAGULSKI/EPA

UITSpraak EU-HOF

‘Polen handelde in strijd met EU-recht’

Europees recht weegt zwaarder dan de Poolse grondwet, dat oordeelt het EU-hof in de langlopende strijd over de Poolse rechtspraak.

Mark Duursma

AMSTERDAM

Europees recht weegt zwaarder dan de Poolse grondwet. Door de bevoegdheden van het Hof van Justitie van de Europese Unie terzijde te schuiven heeft het Constitutioneel Hof van Polen meerdere beginselen van het EU-recht geschonden. Daarmee is Polen de verplichtingen als lid van de EU niet nagekomen. Ook zijn drie rechters van het Poolse Constitutioneel Hof op illegale wijze benoemd. Het Poolse Hof is daardoor geen onafhankelijke en onpartijdige instantie.

Dat blijkt uit een uitspraak van het EU-Hof in Luxemburg in een principiële zaak die begin 2023 door de Europese Commissie naar het Europese Hof werd verwezen. De uitspraak is een overtuigende overwinning voor de Europese Commissie en geldt als de afsluiting van een lange strijd. Sinds het aantreden van de nationaal-conservatieve partij PiS in 2015 was Brussel verwickeld in tal van conflicten en rechtszaken over de onafhankelijkheid van de Poolse rechtspraak. De uitspraak is ook een overwinning

voor de pro-Europese regering van premier Donald Tusk, die sinds eind 2023 probeert af te rekenen met de erfenis van PiS.

Reden voor de procedure bij het EU-Hof waren twee uitspraken van het Poolse Constitutioneel Hof uit 2021. In juli van dat jaar oordeelde het Hof dat Polen zich niet hoeft te houden aan voorlopige maatregelen die waren opgelegd door het EU-Hof. In oktober volgde een tweede uitspraak, waarin het Constitutioneel Hof zei dat uitspraken van het EU-Hof niet per se bindend zijn en dat Poolse politici delen van het EU-recht mogen negeren. Daarmee plaatste Polen zich buiten de Europese rechtsorde. Experts spraken van een ‘juridische Polexit’.

Kritische rechters

In de acht jaar dat PiS regeerde, heeft de partij systematisch de onafhankelijke rechtspraak afgebroken. Op alle niveaus, van regionale rechtbanken tot het Constitutioneel Hof, werden kritische rechters vervangen door rechters die loyaal waren aan de regering. Door de pensioenleeftijd van rechters te verlagen werd de vervanging versneld. Een nieuw ingestelde tuchtkamer, onderdeel van het Hooggerechtshof, kon kritische rechters schorsen, korten op hun salaris of laten vervolgen door hun onschendbaarheid op te heffen.

PiS wees elke inmenging van buiten Polen af en onttrok zich aan de juridische verplichtingen die gelden voor EU-lidstaten.

Twee jaar na het vertrek van de PiS-regering rekent het EU-Hof daarmee nu af.

Skatepark op het Zeeburgereiland in Amsterdam. Kinderen moeten volgens het RIVM binnen 200 meter van huis een speelplek hebben. FOTO SABINE JOOSTEN/ANP/ HOLLANDE HOOGTE

GEZONDHEID

Richt kwart openbare ruimte in voor sport en bewegen, adviseert RIVM

De ‘vuistregel’ van het RIVM komt neer op een verdubbeling van de huidige ruimte voor sport en beweging.

Enzo van Steenberghe

AMSTERDAM

De openbare ruimte in Nederland moet drastisch op de schop om mensen in beweging te krijgen. In een kwart van de openbare ruimte zouden mensen moeten kunnen lopen, fietsen, spelen en sporten. Dat is bijna een verdubbeling van de huidige situatie (13 procent). Dat schrijft het RIVM in een donderdag verschenen rapport dat is geschreven op verzoek van het ministerie voor Volksgezondheid, Welzijn en Sport, gemeenten, GGD's en provincies. Het instituut spreekt van een „forse opgave”.

Het is al langer bekend dat veel Nederlanders gezondheidsproblemen hebben omdat ze te weinig bewegen. De helft van de mensen lukt het niet om 2,5 uur per week matig intensief te bewegen en spier- en botversterkende oefeningen te doen, zoals de Gezondheidsraad adviseert. Dat kan leiden tot aandoeningen als diabetes type 2 en hart- en vaatziekten. Naar schatting overlijden ongeveer 5.800 mensen per jaar direct aan de gevolgen van te weinig beweging, en in 2050 dreigt bijna 65 procent van de Nederlanders overgewicht te hebben (nu is dat iets meer dan de helft).

Kabinetten, provincies en gemeenten hebben al heel lang de wens om meer mensen in beweging te krijgen, maar in de praktijk lukt dat - ook door versnipperd en ineffectief beleid - niet. Kortgeleden bleek uit onderzoek van NRC nog

dat inwoners van de grote steden in tien jaar tijd minder ruimte hebben gekregen om te sporten omdat velden en sporthallen zijn vervangen door huizen en kantoren.

Zachte waarden

Een probleem is dat er momenteel geen normen of regels zijn voor het ‘beweeg- en sportvriendelijk’ inrichten van de ruimte. Geen normen voor hoeveel sportvelden er moeten zijn in een gemeente, maar ook geen duidelijke regels of zelfs maar een gedeeld idee over een openbare ruimte die mensen verleidt om te bewegen. Terwijl uit veel onderzoek blijkt dat juist ‘zachte waarden’, zoals het goed inrichten van de omgeving waar mensen wonen, kunnen helpen om mensen gezonder te laten leven.

Juist daarom wilden het ministerie en gemeente- en provinciale ambtenaren dat het RIVM hiervoor ‘vuistregels’ zou ontwikkelen, naar analogie van de zogenoemde 3-30-300 regel voor groen in de stad. Die houdt in: drie bomen zichtbaar vanuit elk huis, 30 procent bedekking door boomkronen in elke wijk en driehonderd meter afstand voor iedereen tot een park of groen. Deze ‘zachte regel’ werd enkele jaren geleden bedacht door een expert, en wordt sindsdien door verschillende gemeenten en provincies gebruikt bij het maken van beleid.

Naast de belangrijkste vuistregel om een kwart van de openbare ruimte te hebben voor beweging, raadt het RIVM aan dat kinderen

tot twaalf jaar een speelplek hebben binnen tweehonderd meter loop- of fietsafstand. Ook zouden voorzieningen als de supermarkt, de huisarts en de basisschool voor iedereen binnen achthonderd meter moeten liggen. Ieder huis zou bovendien binnen anderhalve kilometer loop- of fietsafstand minimaal drie verschillende soorten sportaccommodaties moeten hebben. De onderzoekers pleiten ook voor meer groen en buitenruimte waar mensen elkaar kunnen ontmoeten.

De onderzoekers erkennen dat elke wijk en elk gebied om een andere aanpak vraagt. Ze schrijven dat bijvoorbeeld in dichtbevolkte stedelijke gebieden méér nodig kan zijn, en dat in landelijk gebied misschien andere, of minder, ingrepen nodig zijn.

Totaal niet zo ingericht

Mensen gaan meer bewegen als de omgeving ‘beweegvriendelijker’ is, concludeert het RIVM. Een persoon die woont in een wijk waar een kwart van de openbare ruimte

geschikt is om te lopen, fietsen, sporten of spelen heeft 7 procent meer kans om te voldoen aan de bewegrichtlijnen van de Gezondheidsraad. „De vuistregel van 25 procent [...] is te beschouwen als een aan te bevelen minimum”, schrijven de onderzoekers.

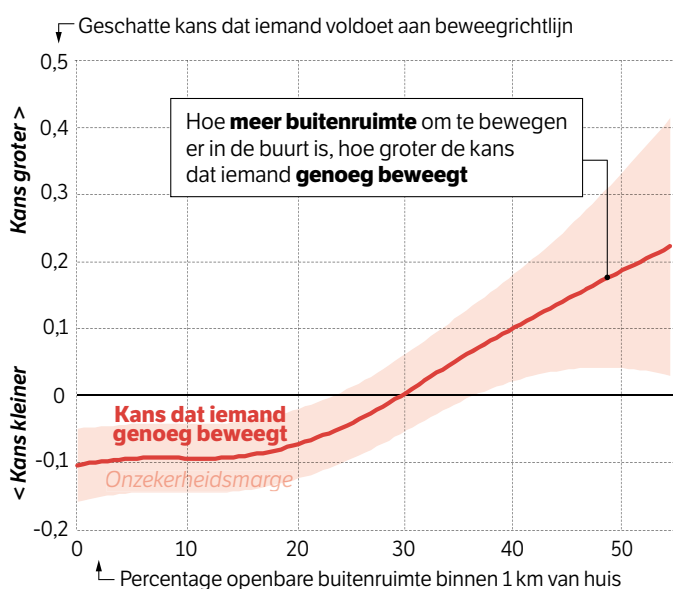
Nederland is op dit moment nog niet ingericht naar de adviezen van het RIVM. In het algemeen is zo'n 11 procent van de openbare buitenruimte bestemd voor voetgangers of fietsers - dat zou volgens het instituut 15 procent moeten zijn. Op 2 procent van het huidige grondoppervlakte zijn nu sport- en speelplekken - dat zou 10 procent moeten worden. Al zeggen algemene cijfers niet alles: de situatie en behoeften verschillen per wijk, en sommige buurten zijn nu al voor 25 procent ingericht op bewegen, sport en spel.

Fietsstraten

Of het allemaal praktisch haalbaar is valt te bezien. Dat bleek al in workshops waar ambtenaren met maquettes aan de slag gingen. Zij zagen dat vooral snel resultaat te behalen zou zijn als autowegen vervangen zouden worden door fietsstraten. Er zijn, staat in het rapport, „zorgen” bij ambtenaren over de kosten van het aanleggen, behouden en onderhouden van al die extra ruimte om te bewegen, sporten en spelen. De onderzoekers schrijven dan ook dat de regels kunnen helpen, maar „niet voldoende” zijn zonder bestuurlijk draagvlak en financiële middelen.

25 procent is ‘een aan te bevelen minimum’

Beweeergedrag hangt samen met geschikte buitenruimte

NRC 181225 / YD / Bron: RIVM / o.b.v. analyse beweeggedrag van 450.000 Nederlanders en de hoeveelheid aan beweegvriendelijke buitenruimte die zij in de buurt hebben

EU-HOF VAN JUSTITIE

Frontex verantwoordelijk voor pushbacks migranten

Roland van Erven

AMSTERDAM

De Europese grensbewakingsdienst Frontex kan verantwoordelijk worden gehouden voor zogeheten pushbacks van migranten. Dat heeft het Europees Hof van Justitie donderdag geoordeeld in de zaak van een Syrisch gezin. De gezinsleden wilden in 2016 in Griekenland asiel aanvragen, maar werden door de Griekse autoriteiten en Frontex teruggevlogen naar Turkije. Ze eisten een schadevergoeding.

In 2023 wees een lagere EU-rechter die eis nog af. Het door-

slaggevende argument was dat de bevoegdheid om te beoordelen of een terugkeerbesluit gegrond is bij de lidstaten ligt en niet bij Frontex. Het Hof van Justitie oordeelt nu dat Frontex wel degelijk verantwoordelijk kan worden gehouden voor ongrondwettelijk handelen bij pushbacks.

Zodoende moet Frontex voortaan structureel controleren of vluchtelingen de kans hebben gekregen om asiel aan te vragen, en of een uitzetting rechtmatig is verlopen. Het Gerecht van de EU moet opnieuw naar de zaak van het Syrische gezin kijken. VluchtelingenWerk spreekt van een „baanbrekende” uitspraak.

Een protestpet hangt aan de kapstok tijdens een commissievergadering in november. FOTO ROB ENGELAAR/ANP

REPORTAGE AZC VENLO

Tijdens vergadering worden raadsleden online bedreigd als ze instemmen met azc

Onder strenge beveiliging stemde de gemeenteraad Venlo in met de komst van 328 asielzoekers naar een voormalig klooster.

Paul van der Steen

VENLO

Voor het Venlose stadshuis demonstreert een klein groepje mensen. Een vrouw heeft de leus „Azc nee” op haar scootmobiel hangen. Een man loopt rond met een bord met de vraag „Waar ligt jouw grens?” en een stok waaraan een omgekeerde Nederlandse vlag en dundoek met de afbeelding van een vredesduif wapperen. Om de zoveel tijd laat hij zijn megafoon loeien.

Binnen spreekt Inge Simons, fractievoorzitter van de VVD, van „het moeilijkste besluit in jaren”. Met emotie in haar stem en bijtend op haar lip hint ze op de bedreigingen en intimidaties van de afgelopen tijd: „Ook wij hebben kinderen. Ook wij hebben nachten wakker gelegen.

Binnen spreekt Inge Simons, fractievoorzitter van de VVD, van „het moeilijkste besluit in jaren”. Met emotie in haar stem en bijtend op haar lip hint ze op de bedreigingen en intimidaties van de afgelopen tijd: „Ook wij hebben kinderen. Ook wij hebben nachten wakker gelegen.

De gespannen situatie leidt tot een ongewone raadsvergadering, waarbij het stadhuis pas een half uur voor aanvang opengaat. Bij de ingang staan beveiligers. Net als bij de trap naar boven en voor de ingang van de raadszaal. Publiek moet om veiligheidsredenen drie

verdiepingen lager naar beelden van de vergadering kijken. Via sociale media komen reacties online, waarin raadsleden gewaarschuwd worden voor de consequenties als ze na instemming met een azc naar buiten komen.

Vrijwel alle sprekers vragen tijdens het debat aandacht voor een balans tussen humane opvang en het zoveel mogelijk beperken van de overlast voor de naaste omgeving. Bethanië ligt aan de zuidoostkant van de stad nabij wijken met al behoorlijk wat sociale problemen en met groen waar dakloze arbeidsmigranten zich ophouden. Burgemeester Antoin Scholten (VVD) zegt streng te gaan toezien op de veiligheid. Hij onder-

Ook wij hebben kinderen, ook wij hebben nachten wakker gelegen

Inge Simons fractievoorzitter VVD

streept dat de problemen bij azc's met meer mensen in kleinere gemeenten elders in Limburg beheersbaar zijn.

Een van de terugkerende kritekpunten is dat het college de Venlose gemeenschap en de gemeenteraad steeds stukje bij beetje en vaak niet erg helder informeerde. Er circuleerden allerlei aantallen asielzoekers, van een minimum van 55 tot een maximum van 600. CDA-fractievoorzitter Jack van den Hombergh noemde de informatievoorziening „niet transparant”. „Het proces verdient geen schoonheidsprijs”, vindt Bram Beurskens, fractievoorzitter van EENLokaal. „En dat is een understatement.”

Volgens Denis Donders (PVV) heeft het college „in een eerder stadium alle afspraken al gemaakt met het Centraal Orgaan opvang asielzoekers. De gemeenteraad

hoeft - zoals vaker - alleen nog maar te tekenen bij het kruisje”. Wethouder Frans Schatorjé (EENLokaal) bood zijn verontschuldigingen aan voor het proces. „Dat zorgde voor onduidelijkheid en ongerustheid.” De burgemeester belooft een evaluatie en beterschap.

Voor de PVV, de Fractie Transformatie en de Fractie Oruc waren deze verontschuldigingen niet voldoende. Zij dienden een motie van wantrouwen in tegen het hele college. Ze waren de enige partijen die zo ver wilden gaan.

Voorwaarden

De gemeenteraad bedong een aantal extra voorwaarden. Het azc mag geen aanmeldpunt worden, er mogen geen 'veiligelanders' of asielzoekers met grote psychische problemen of crimineel gedrag worden gehuisvest. De raad wil bovendien dat 328 mensen het maximum wordt. In het recente verleden werd een zelfde aantal arbeidsmigranten gehuisvest in het voormalige klooster.

De discussie over het azc leidde al ver voor de vergadering van woensdag tot directe en indirecte bedreigingen. Burgemeester Scholten en zijn woning kregen beveiliging. Hij deed aangifte tegen woordvoerder Dennis Bekkema van de werkgroep die zich verzet tegen de komst van de opvang. Bekkema noemde Scholten „een gezwel in het gemeentebestuur” en „onze geestelijk zieke burgervader”.

PVV-leider Geert Wilders betuigde zijn steun aan de tegenstanders: „Ze verzetten zich terecht tegen een nieuw azc in hun stad.” Voor raadslid John Spijksma (PvdA) was dat woensdagavond aanleiding om te spreken van „goedkope opruiing. Het is natuurlijk ook een illusie dat je met dreigende taal tot een veiligere woonomgeving kunt komen. Stop daarmee!”

ZORG VOOR DIEREN

ACM wil ingrijpen bij dierenartsen: ‘Verbied commerciële prikkels’

De branche moet veel transparanter worden. „Er zijn nu onvoldoende waarborgen tegen te hoge prijzen en overbehandeling.”

Stefan Vermeulen en Jos Verlaan

AMSTERDAM

De Autoriteit Consument & Markt (ACM) wil ingrijpen in de dierenartensector. Er moet een verbod komen op commerciële prikkels voor dierenartsen, praktijken moeten verplicht worden om vóór elke behandeling transparant te zijn over de kosten en de sector moet beroepsnormen opstellen voor het uitvoeren van veelvoorkomende behandelingen. Hierdoor moeten huisdierenbezitters beter beschermd worden tegen onverwacht hoge rekeningen en onnodige behandelingen van hun dier.

Dat schrijft de markttoezichthouder in een donderdag gepubliceerd conceptrapport. De ACM wil overnames van dierenartspraktijken sneller kunnen blokkeren om verdere monopolievorming in de sector te voorkomen. Doordat veel praktijken de afgelopen jaren zijn overgenomen door enkele grote ketens, zijn er in een op de tien Nederlandse gemeenten slechts een of twee aanbieders.

De ACM bevestigt in het rapport een zorg die onder huisdierenbezitters al veel langer leeft: in dierenartspraktijken die worden overgenomen door commerciële ketens kunnen de prijzen flink oplopen. Bij een viertal onderzochte overnames stegen de prijzen voor behandelin-

gen tot 20 procent, en die voor verkochte medicijnen tot 50 procent.

„De afgelopen jaren hebben we de sector zien commercialiseren. Een dierenarts die 24 uur per dag met zijn vrouw de praktijk runt, dat is voorbij,” zegt ACM-voorzitter Martijn Snoep in een toelichting tegen NRC. „Daar zijn bedrijven voor in de plaats gekomen, vaak in handen van private equity. En dierenartsen zijn zelf ook commerciële geworden. De consument loopt hierdoor risico: we zien dat er op dit moment onvoldoende waarborgen zijn tegen te hoge prijzen en overbehandeling.”

Meer zorg verkopen

In het conceptrapport schrijft de ACM dat de grote ketens een „commerciële bedrijfsstrategie gericht op het vergroten van hun winstgevendheid” hanteren, waarbij ze onder meer aansturen op het verkopen van meer zorg en aanverwante producten. Hierdoor is volgens de ACM het risico toegenomen dat klanten plotseling met hoge rekeningen worden geconfronteerd, of behandelingen krijgen aangeboden „die verder gaan dan passend is bij dier en eigenaar”.

De ACM erkent dat de kwaliteit van dierenzorg door de komst van de ketens is verbeterd. Snoep: „Maar het valt of staat met de vraag hoeveel betere zorg je nodig denkt te hebben. En wat dat moet kosten.

Daarover moet een eerlijk gesprek plaatshebben tussen huisdiereigenaar en dierenarts, zonder de last van financiële prikkels.”

De ACM pleit daarom voor een verbod op „commerciële prikkels”. De beloning voor dierenartsen en hun assistenten mag niet langer afhankelijk zijn van de omzet- of winstcijfers van de kliniek of het aantal uitgevoerde behandelingen, verkochte medicijnen of doorverwijzingen naar een dierenziekenhuis uit dezelfde keten. Markt-leider Evidensia bood zijn dierenart-

ten begin dit jaar een bonus aan als ze vaker door zouden verwijzen, een actie die werd stopgezet nadat NRC erover had bericht.

Martijn Snoep voorzitter ACM

sen begin dit jaar een bonus aan als ze vaker door zouden verwijzen, een actie die werd stopgezet nadat NRC erover had bericht.

Volgens de ACM moet verboden worden dat dierenartsen die hun praktijk aan een keten verkopen een zogeheten earn out-regeling krijgen, waarbij hun beloning gekoppeld wordt aan omzetgroei.

De toezichthouder wil dat dierenartspraktijken transparant zijn over hun tarieven. Klinieken moeten de prijzen voor veelvoorko-

mende behandelingen, zoals vaccinaties, duidelijk aangeven in de wachtruimte en op de website. Vooraftgaand aan elke behandeling moet de dierenarts mondeling én op schrift duidelijk maken wat de totale kosten bedragen en welke alternatieven er zijn. Volgens de ACM zijn er „signalen van huisdiereigenaren die zich regelmatig overvallen voelen door de kosten”.

Dierenartsen moeten ook duidelijk aangeven wanneer ze een dier doorverwijzen naar een dierenziekenhuis of crematorium dat tot dezelfde keten behoort.

Positie dierenarts versterken

De ACM wil dat de sector binnen anderhalf jaar „professionele standaarden” opstelt voor het uitvoeren van de meest voorkomende behandelingen, om zogenaamde overbehandeling te voorkomen - een behandeling die een dier nauwelijks helpt maar wel geld oplevert.

Volgens de ACM hebben dierenartsen die bij een keten werken daar ook baat bij, omdat het hun „positie ten opzichte van de onderneming” sterker maakt. De beslissingsvrijheid van de dierenarts „om uitsluitend te handelen in het belang van dier en eigenaar” staat onder druk, constateert de ACM. Uit onderzoek van NRC bleek afgelopen voorjaar dat bij markt-leider Evidensia honderden medewerkers waren vertrokken uit onvrede over het bedrijfsbeleid. Hun werkgever drong er bij hen onder meer op aan vaker röntgenfoto's van dieren te maken of een bloedonderzoek uit te voeren.

Dierenartsen kregen bij Evidensia ook opdracht een duurdere versie van bepaalde medicijnen voor te schrijven. Om dat in de toekomst te voorkomen moet de markt voor dierenmedicijnen volgens de ACM geliberaliseerd worden: „Het is nu niet mogelijk dat de dierenarts een medicijn uitschrijft en de klant het vervolgens koopt waar dat het goedkoopst is. Zelfs de meest onschuldige middelen kun je niet bij de drogist kopen,” zegt ACM-voorzitter Snoep. „Dat moet vrijgegeven worden. Dat is in de humane zorg jaren geleden ook gebeurd, en niet zonder reden.”

De bevindingen van de ACM zijn nog niet definitief. Betrokken partijen mogen de komende twee maanden reageren op het conceptrapport, waarna de ACM het definitieve rapport met aanbevelingen publiceert. „Ik ben benieuwd naar de reactie van de grote ketens”, aldus Snoep. „Gaan zij heel hard roepen dat ze die winst- en omzetprikkel nodig hebben, dan bewijst dat dat er een groot probleem is. Als ze zeggen: we vinden die aanbevelingen prima want die omzets prikkel hebben we helemaal niet nodig, dan is er niets aan de hand.”

Een kat wordt behandeld in een dierenkliniek. FOTO DIEUWERTJE BRAVENBOER

Advertentie

BijzondereZaken.nl

Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Consumenten
Kunst & Antiek

Wij kopen Antiek Chinees en Japans Porselein
Zoekt u een betrouwbaar adres?
Bel of mail ons.

Bij ons geen gezeur. Directe betaling
Capel&Capel Antiek Porselein
De Zande 43, 8278 AH Kampen

038-3636365 - info@capel.nl
WWW.CAPEL.NL

Zaken & Transacties

Cursus Daytraden
675 ex btw
2e persoon half geld

Een Kus en Kerstknuffel

Originele reacties cursisten

- Goed gesmeerd
- Flesje drank

Goede middag heren traders!
Het gaat goed... zo goed zelfs dat ik de Kerstman een opdracht heb gegeven om jullie te bedanken met, heel toepasselijk voor Rob... een flesje drank naar keuze.

Bij mij gaat het goed. Ik heb mijn handel een beetje aangepast maar het loopt best gesmeerd eigenlijk.

Cursusdata Hotel vd Valk Breukelen:
maandag 29 dec en vrijdag 9 jan

Let op! U kunt snel winst boeken maar net zo snel verlies lijden

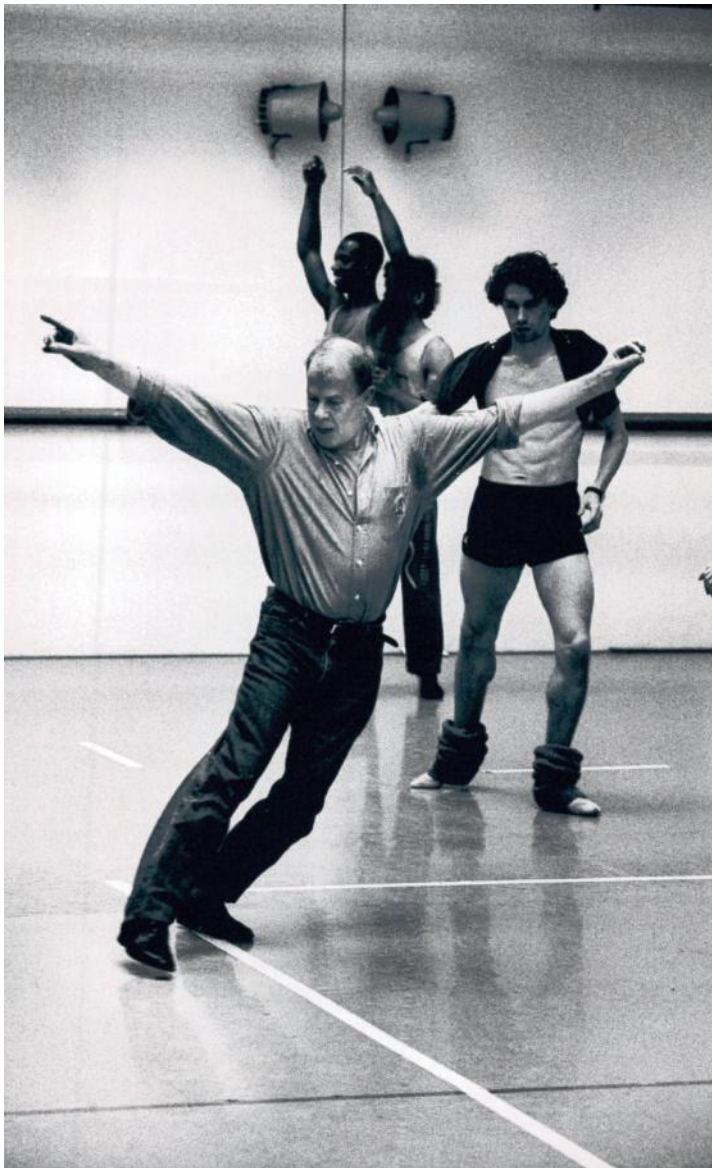
www.robwessels.nl 010 519 21 15

WILT U ADVERTEREN?

Surf dan naar onze website www.zadkinmedia.nl
Of kijk voor meer aanbod op de website www.bijzonderezaken.nl

Hans van Manen op het gala ter ere van zijn tachtigste verjaardag, in 2012. FOTO JERRY LAMPEN / ANP

Hans van Manen danst voor, 1992. FOTO VINCENT MENTZEL

Joyce Roodnat

AMSTERDAM

Toen zijn moeder was gestorven maakte Hans van Manen het mooist denkbare afscheidsballet voor haar: het duet *Two* (1990) op het stuk *Des Manes Wiegenlied am Sarge seiner Mutter* van Busoni. Het besluit met de wuivende hand van de ballerina: de stervende neemt afscheid en verdwijnt voor altijd.

Nu neemt Hans van Manen zelf afscheid. Hij is overleden, meldde het Nationale Opera & Ballet woensdagavond. Hij werd 93 jaar. Hij is zonder overdrijving de grootste choreograaf van zijn generatie. Muzikaal tot in zijn merg, in de jaren vijftig door ‘cultuurpauze’ Benno Premisela opgevoed tot cultuurdrager en tot zelfbewuste homoseksueel. Iemand die altijd koos voor dansers met een sterke persoonlijkheid, want zijn choreografieën zijn ook altijd psychologische krachtmetingen, en dat moet de danser aankunnen. Zijn muzen moesten tegen hem op kunnen - wat hij onbarmhartig kon uittesten.

Hans Artur Gerhard van Manen werd in 1932 geboren in Nieuwer-Amstel. Hij groeide op in Amsterdam, om de hoek van de Stadsschouwburg. Doordat hij door de ramen dansers aan het werk zag, wist hij: dat wil ik ook. Maar hoe? Zijn moeder regelde bij de toneelkapper voor haar 13-jarige zoon een baantje als manusje-van-alles. Daar lag de weg naar de dans open voor de enthousiaste jongen, die thuis bij de radio letterlijk tussen de schuifdeuren zijn talent had ontwikkeld. De danser Jaap Flier, tijdgenoot, herinnert zich (in de film *Jaap Flier* van Jellie Dekker) hoe hij de jonge Van Manen voor zichzelf pirouettes zag draaien - duidelijk omdat hij dat zo lekker vond.

NECROLOGIE **HANS VAN MANEN (1932-2025)** CHOREOGRAAF

Hans van Manen was een geniaal enfant terrible van de dans

Hans van Manen was de grootste choreograaf van zijn generatie. Emancipatie, erotiek, de strijd tussen de seksen toonde hij in zijn werken simpel en serieus.

In 1951 werd hij door de legendarische Sonia Gaskell tot danser getraind bij haar Ballet Recital. Dat verruilde hij in 1952 voor het Nederlandse Opera Ballet. Hij was een goede, maar, zoals hij zelf altijd zei, „geen beeldschone danser”. Eind jaren vijftig werkte hij in Parijs bij Roland Petit. Toen had hij zijn eerste ballet al gemaakt: *Ole, Ole, la Margarita* (1955), op muziek van Polo de Haas, voor de Revue Ramses Shaffy.

Van Manen maakte showballetten voor de televisie en zijn liefde voor de Hollywood-dansfilms van Gene Kelly en Fred Astaire stak hij nooit onder stoelen of banken. De combinatie van klassiek-academisch en hedendaags, van streng en show, zou de essentie worden van zijn stijl als choreograaf. Zogenaamd simpel van beweging, in feite steels geraffineerd. Serieus, tot hij ineens iets invoeegde wat volslagen buiten de orde viel - en wie Van Manen persoonlijk kende, hoorde dan in zijn hoofd diens aanstekelijke schaterlach.

Die unieke stijl blijft bewaard in ruim 120 choreografieën, die Van Manen zo ongeveer alle onderscheidingen opleverden die er te vergeven waren - en hij verdiende ze allemaal.

Belang van subsidie

In 1959 brak hij, bij het Nederlands Dans Theater, als choreograaf door, met het duet *De Maan in de Trapeze*, op muziek van Benjamin Britten. Niet dat het nu ogenblikkelijk storm liep, het zou nog jaren duren voor een groot publiek Van Manen had gevonden. Hij heeft dan ook altijd het belang van subsidie voor de kunsten benadrukt. Zonder zou zelfs hij er niet gekomen zijn, hij werd niet moe dat uit te dragen. Ja, de zalen waren soms angstig leeg. Maar zei hij: „Ik doe het voor wie er zit. De anderen hebben pech gehad.” Vanaf de jaren zeventig stroomden de zalen vol, bij Het Natio-

Ballet MIX4KIDS2 voor de jeugd bij **Introdans**, 2003. FOTO LEO VAN VELZEN

nale Ballet, bij het Nederlands Dans Theater.

Met het genie van Van Manen valt de carrière samen van een aantal grootse Nederlandse dansers. Zoals Alexandra Radius en Han Ebbelaar, die bijvoorbeeld schitterden in zijn *Adagio Hammerklavier* (1973, muziek Beethoven). Later danste Radius het met dat volgende toptalent, Clint Farha.

Hans van Manen was een geniaal enfant terrible, hij hield ervan iets tegendraads op het podium te zetten. De voetbalsprong. Dansen op klompen. Dansen in een race met de klok. Mannen in lange rokken. Mannen die een duet dansten. Danseressen op hooggehaakte pumps. Alle elementen van tijd, beweging en *personality* waren aanleiding om bestudeerd te worden, in de verwachting van een choreogra-

fe - die altijd kort was. Een avondvullend ballet, daar zag Van Manen niets in: „Dan maak ik er liever drie.”

Saluut aan Balanchine

Op zijn misschien wel spectaculairste vernieuwing baseerde hij *Live* (1979, op muziek van Franz Liszt). Van Manen was al in een vroeg stadium geïnteresseerd in videotechniek. Toen nog niemand dat deed, liet hij al zijn werk op videotape registreren door zijn partner, Henk van Dijk. Maar hij zag ook andere mogelijkheden. In *Live* bombardeerde hij tot verbazing van het publiek de videocamera tot personage. De danseres danst, de camera (ter plekke gehanteerd door Van Dijk) gaat een duel met haar aan. Beelden van haar handen, voeten, rug, gezicht, verschijnen op een enorm scherm. Het

werd Van Manens beroemdste stuk en zijn grootste hit.

„Dans drukt dans uit en verder niets.” Met die woorden aanvaardde Van Manen in 1988 het bijzonder hooglerarschap aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Dit saluut aan zijn grote voorbeeld George Balanchine leek op een beginselverklaring. Maar hij kon het niet menen. Daarvoor zijn zijn balletten te emotioneel en hechtte hij te veel belang aan wat erin gebeurt.

Niet voor niets definieerde hij bijvoorbeeld nadrukkelijk de blikrichting van zijn dansers. Zo bevat *5 Tango's* (1977, muziek van Astor Piazzolla) een solo van een jongen met consequent neergeslagen blik. Van Manen vertelde dat hij op de Amerikaanse tv een versie zag waarbij de danser pront in de lens keek en hoe hij tegen het

scherm smaalde: „Wat heb jij dat verkeerd begrepen, zeg.”

Van Manens grote onderwerpen zijn emancipatie, erotiek, de strijd tussen de seksen. Die strijd leidde tot een van zijn mooiste pas de deux: *Sarcasmen* (1981, muziek van Prokofjev). Overall ter wereld uitgevoerd, maar gemaakt op lijf en uitstraling van Rachel Beaujean en Clint Farha van Het Nationale Ballet - levende legendes omdat zij volledig aan Van Manen en aan elkaar gewaagd waren.

In *Sarcasmen* zien we een man en een vrouw elkaar uitdagen: *anything you can do I can do better*. Hij is hyperactief, zij steeds ijziger. Tot zijn aanstellerij haar te gortig wordt. De vrouw heft haar arm. Laat haar hand zakken. En grijpt de man bij zijn ballen.

Advertentie

TRUMP'S VEILIGHEIDSSTRATEGIE

Europa schrok zich te pletter door de nieuwe koers van Amerika. Maakt Trump echt een fundamentele geopolitieke draai? Of is het een oud draaiboek in een nieuw jasje?

Luister elke dinsdag een nieuwe aflevering bij NRC en in alle podcast-apps. Ga naar nrc.nl/wereldzaken voor meer over de podcast

nrc

Steve Bannon (links) in gesprek met Jeffrey Epstein. FOTO HOUSE OVERSIGHT COMMITTEE/VIA AP

EPSTEINS CONTACTEN

Donald Trump is lang niet de enige machtige man in Epsteins netwerk

De Amerikaanse justitie heeft tot uiterlijk vrijdag middernacht om het strafdossier van de dode zedendelinquent Jeffrey Epstein vrij te geven. Naast Trump kwamen meer machtige mannen in zijn netwerk voor - ook van Democratische huize. Een onvolledig overzicht.

Advertentie

Tijdelijk afwezig?

Onderbreek de bezorging en steun een goed doel

Onderbreek kosteloos de bezorging van je krant tijdens je afwezigheid en steun hiermee drie goede doelen.

Dit jaar steun je **Stichting Long Covid**, **Stichting Het Vergeten Kind** en **Free Press Unlimited**.

Ga voor meer informatie naar service.nrc.nl/steun-goede-doelen

Zelf regelen? Een onderbreking in de bezorging van je krant is eenvoudig in te stellen. Ga naar service.nrc.nl/onderbreking of scan de QR-code.

Merijn de Waal

AMSTERDAM

Ze komen van tegenovergestelde uiteindes van het politieke spectrum, maar Steve Bannon en Noam Chomsky hebben ook iets gemeen. De *alt-right* Trump-spindoctor en de bij anti-globalistisch links vermaarde linguïst waren beiden bevriend met Jeffrey Epstein. In de e-mails, foto's en andere documenten die de afgelopen maanden vrijkwamen uit de nalatenschap van de in 2019 overleden zedendelinquent, staan de twee politieke tegenpolen lachend samen op een foto.

Het toont hoe wijdvertakt het netwerk is van de man wiens strafdossier uiterlijk vrijdag om middernacht (zaterdagochtend 6 uur in Nederland) openbaar moet worden. Die vrijgave is wettelijk verplicht nu het Congres vorige maand - na maandenlang verzet van president Trump en diens Republikeinen - schier unaniem de zogeheten *Epstein Files Transparency Act* doorvoerde. En hoewel het de vraag is hoe transparant Trumps ministerie van Justitie daadwerkelijk gaat zijn, zit politiek en journalistiek Amerika klaar om de dossiers door te spit-ten.

Daarbij zal de aandacht vooral uitgaan naar mogelijke nieuwe informatie over Trumps decennialange vriendschap met de jet-setfiguur en financier. De president en MAGA-kopstukken voerden vorig jaar immers campagne door wilde complottheorieën over Epstein te verspreiden. Volgens deze verhalen werd de financier vermoord, omdat hij uit de school dreigde te klappen over zijn pedofielennetwerk van de Clintons, top-Democraten, Hollywood-figuren en andere progressieve prominenten.

Eenmaal weer president liet Trump vervolgens het strafdossier schielijk sluiten: Epsteins dood in een New-Yorkse cel zou zelfmoord zijn geweest en er waren verder geen verdachten te vervolgen, concludeerden zijn minister van Justitie en de FBI. Die anticlimax leidde onmiddellijk tot verwijten van een doofpot en tot een revolte binnen zijn achterban. Deze week nam Dan Bongino - een MAGA-influencer die veel in Epstein-complotten handelde - ontslag als FBI-onderdirecteur, deels uit onvrede over de wijze waarop de regering dit dossier heeft aangepakt.

Vorige maand werd de druk zo groot dat ook Republikeinse

volksvertegenwoordigers wel moesten instemmen met vrijgave van het strafdossier. Wel kan Justitie bepaalde passages weglakken, omdat het nu weer een lopend onderzoek betreft en om de privacy van Epsteins slachtoffers te beschermen. Rechters hebben op basis van de transparantiewet niettemin al bepaald dat de *grand jury*-onderzoeken naar Epstein vrijgegeven mogen worden.

Om druk op Trump te houden om zoveel mogelijk informatie vrij te geven, voeden Democraten in Washington ondertussen gretig de publieke beduchtheid voor een vermeende doofpot. Druppelsgewijs geven ze nieuwe e-mails en foto's vrij uit de nalatenschap van Epstein. Die hernieuwde aandacht bracht vorige maand al de Democratische topeconoom Larry Summers verder in opspraak. Afgelopen vrijdag gaf de oppositiepartij negentien foto's vrij (uit een verzameling van 95.000), van onder meer Trump en Epstein samen met jonge vrouwen, en condooms met Trumps beeltenis en de tekst *'I'm HUUUUUGE!'*.

Naast de president zijn er nog veel meer (voorheen) machtige mannen die deel uitmaakten van Epsteins netwerk - ook van Democratische of linkse huize. Een (onvolledig) overzicht:

Woody Allen - filmregisseur

Al in het jaar van Epsteins overlijden kwamen meer details naar buiten over zijn vriendschap met Allen, van wie al decennia bekend is dat hij ook graag (te) jonge vrouwen seksueel lastigvalt. 'Babi' Christina Engelhardt, die door Allen als 16-jarige scholier in een drie-hoeksrelatie met Mia Farrow werd gestrikt, zou later Epsteins assistent worden. Ongedateerde foto's die Democraten in de Toezichtcommissie van het Huis van Afgevaardigden vorige week vrijdag vrijgaven, tonen Epstein en Allen tijdens een huisborrel en op een filmset.

Steve Bannon - Trump-souffleur

De oprichter van het alt-right nieuwsblog Breitbart, strateeg van Trumps eerste winnende presidentscampagne en kortstondig Witte Huis-adviseur, had in 2018 en 2019 regelmatig contact met Epstein. De twee correspondeerden die jaren intensief, leren duizenden door Democraten vrijgegeven e-mails. Epstein had al zijn eerste zedenveroordeling in Florida uitgezeten en zou bijna opgepakt worden in een nieuwe strafzaak, toen Steve Bannon voorjaar 2019 nog bij

hem thuis logeerde.

Ehud Barak - ex-premier Israël

De Israëlische politicus komt al jaren voorbij in Epstein-stukken. Hij was in de jaren tien regelmatig te gast in diens herenhuis aan de dure Upper East Side van Manhattan (New York) en vloog mee in diens privéjet. De connectie met Barak voedt de onbewezen samenzweringsverhaallijn dat Epstein meisjes regelde voor machtige mannen om hen als agent van de Israëlische geheime dienst Mossad te kunnen chanteren met compromitterend beeldmateriaal.

Tom Barrack - durfinvesteerder

De miljardair zou al met Epstein bevriend zijn geweest sinds de jaren tachtig, toen de twee elkaar leerden kennen in Zuid-Florida. Barrack leerde daar ook Trump kennen, die er halverwege dat decennium zijn privélandgoed Mar-a-Lago kocht. Nadat Trump in 2016 voor het eerst het Witte Huis veroverde, probeerde Epstein via Barrack weer in contact te komen met de president. In september 2016 organiseerde Epstein in zijn New Yorkse huis een etentje met de Russische VN-ambassadeur Vitali Choerkin, Woody Allen en Barrack.

Leon Black - durfinvesteerder

Vanwege zijn amicale banden met Epstein moest Leon Black, topman van kapitaalfonds Apollo Global Management, jaren geleden al aftreden in enkele topfuncties (bij een advocatenkantoor, bij museum MoMa). Zelf noemde Black zijn vriendschap met de financier „bepikt“, maar de afgelopen maanden zijn er meer details over naar buitengekomen. Zoals het gedestikt, zou hij leverde aan een vriendenboek voor Epsteins vijftigste verjaardag: *'Blonde, Red or Brunette, spread out geographically/ With this net off fish, Jeff's now The Old Man and The Sea.'*

Richard Branson - zakenman

De oprichter van vliegtuigmaatschappij Virgin figureerde al in Epsteins beruchte *black book*, een notitieboekje vol namen en contactgegevens van politici, zakenlieden en beroemdheden. Branson bezit, net als Epstein deed, ook een privé-eiland in de Cariben. En zijn naam dook al eens op in een rechtbankverklaring van een verondersteld Epstein-slachtoffer. Deze Sarah Ransome stelde daarin dat ze door Jeffrey Epstein en diens metgezel, de Britse socialite Ghislaine Maxwell, gefilmd werd terwijl ze door Branson, de toenmalige Britse

Op deze foto uit Epsteins collectie staat de voormalige Britse prins Andrew (rechts) samen met Bill Gates. FOTO HOUSE OVERSIGHT DEMOCRATS/VIA AFP

Zakenman Richard Branson (rechts) met Jeffrey Epstein (midden). FOTO HOUSE OVERSIGHT COMMITTEE/VIA REUTERS

prins Andrew en ex-president Bill Clinton misbruikt werd. Deze beschuldigde mannen weerspraken dit stelling. Vrijdag gaven de Democraten een foto vrij van Branson en Epstein op een ogenschijnlijk tropische locatie.

Noam Chomsky - linguïst

De nu 97-jarige wereldbegaafde linguïst bezocht Epstein halverwege de jaren tien meermaals, on-

Bill Clinton was bevriend met Epstein en vloog mee in diens 'Lolita Expres'

der meer voor door hem georganiseerde etentjes met andere academici en beroemdheden. Rond dezelfde tijd doneerde de financier royaal aan het MIT, de academische topinstelling in Boston waar Chomsky doceerde. Ook mailden de twee in die tijd over actualiteiten en politiek.

Deepak Chopra - schrijver

Vorige eeuw verkocht deze *new age*-auteur miljoenen boeken vol op westerlingen toegeschreven 'oosterse' levenswijsheden. Chopra mailde in verkiezingsjaar 2016 met Epstein over allerlei kwesties,

ook over Trump. Zo vertelde Epstein hem dat hij ooit een weddenschap van de latere president verloor, toen diens tweede vrouw Marla Maples toch zwanger bleek. De inzet was '10k', die Epstein naar eigen zeggen uitbetaalde met een vrachtwagen vol babymelkpoeder.

Bill Clinton - ex-president

Met 'Trump' de naam waarop het meest gezocht zal worden, zodra het dossier vrijkomt. Ook ex-president Bill Clinton was jarenlang bevriend met Epstein en vloog mee in diens jet, bijgenaamd de 'Lolita Expres'. Clinton zelf zegt dat hij 'maar' vier keer aan boord zat en nooit Epsteins privé-eiland Little St. James (in de Amerikaanse Maagdeneilanden) bezocht. Tegenstanders van de Democraat zullen zoeken naar aanknopingspunten dat de ex-president zijn vriendschap met Epstein daarmee bagatelliseert. Zo was metgezel Maxwell ook na Epsteins eerste vervolging nog te gast op het huwelijk van Clintons dochter Chelsea.

Alan Dershowitz - topadvocaat

Als een van de beroemdste advocaten in de VS verdedigde Alan Dershowitz eerder deze eeuw ook Epstein. Die eerste zaak, in Florida, werd met een voor Epstein zeer

De voormalige Israëlische premier Ehud Barak op een foto uit de collectie van Epstein. FOTO HOUSE OVERSIGHT COMMITTEE/VIA REUTERS

milde schikking afgedaan. Deze *'sweetheart deal'* was te danken aan de zeer agressieve aanpak van zijn advocatenteam, onder wie Dershowitz en de voormalig Clinton-inquisiteur Kenneth Starr. Een van Epsteins bekendste slachtoffers, Virginia Giuffrè, zou later stellen dat Dershowitz ook haar als minderjarige misbruikte. Hij ontkende en spande een smaadzaak aan, die werd geschikt.

Bill Gates - filantroop

Ook de vriendschap tussen Gates en Epstein is al uitgebreid gedocumenteerd. Twee jaar geleden wist *The Wall Street Journal* een nieuw saillant detail op te diepen, dat voeding gaf aan de verhaallijn over Epstein als verzamelaar van compromitterend materiaal. Na zijn eerste veroordeling zocht Epstein eerherstel en wilde hij een goed doel oprichten. In een poging hiervoor een donatie van Gates te regelen, chanterde hij de medeoprichter van Microsoft met diens buitenechtelijke affaire met een veel jongere bruidspelsster.

Stephen Hawking - fysicus

Van de beroemde natuurkundige staat onomstotelijk vast dat hij Epsteins 'pedo-eiland' Little St. James bezocht, in 2006. Hawking was in de Cariben voor een academisch congres en Epstein organiseerde een barbecue voor hem en een tochtje in een duikbootje.

Robert F. Kennedy jr. - minister

Sinds begin dit jaar is het zwarte schaap van de Democratische politieke dynastie en vaccinscepticus minister van Volksgezondheid in Trumps kabinet. In het verleden vloog ook hij meermaals mee in Epsteins jet, leren passagierslijsten.

Peter Mandelson - politicus

Mede wegens zijn goede contacten in Trump-kringen stelde de Britse regering-Starmet de gerenomeerde diplomaat aan als ambassadeur in Washington. Zijn vriendschap met Epstein was al jaren bekend, maar nadat er deze zomer

VERVOLG VAN PAGINA 9

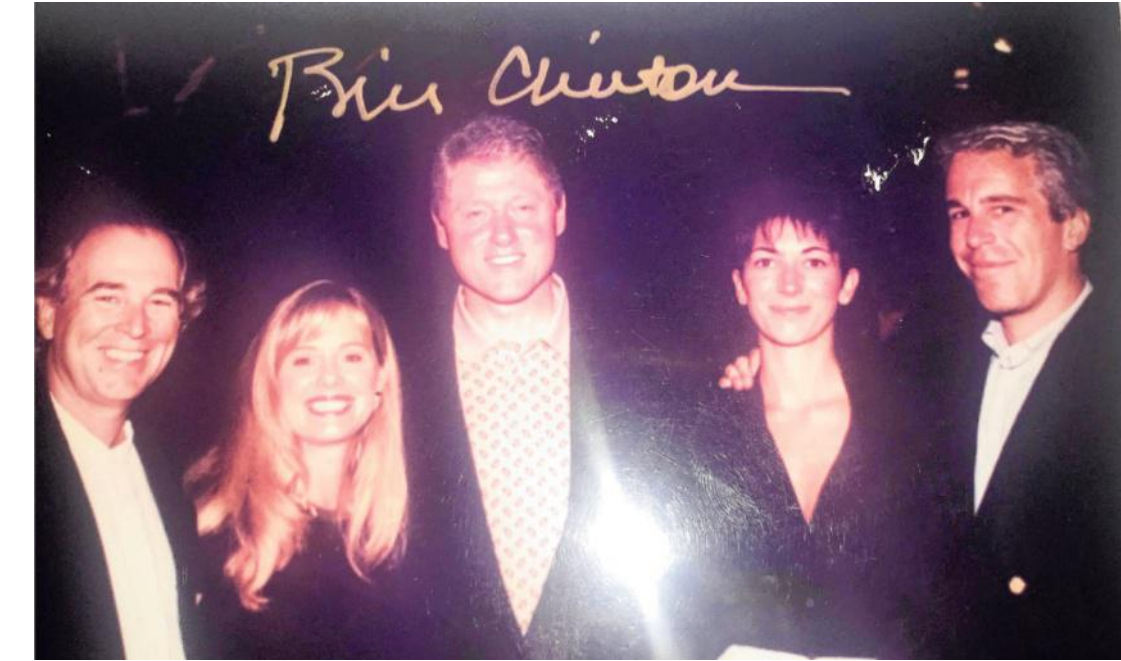
nieuwe details over naar buiten kwamen, werd Mandelson ontslagen. Directe aanleiding was zijn bijdrage aan Epsteins verjaardagsboek, waarin hij hem „mijn beste maatje” noemde. Later kwam daar nog een e-mail bij waarin Mandelson hem kort na zijn eerste veroordeling moed inpraat.

Andrew - ex-prins
De val van de (sinds dit jaar) voor-

Andrew wordt al jaren in verband gebracht met Epsteins misbruik

malige prins is er een in slow-motion geweest. Andrew wordt al jaren in verband gebracht met Epsteins stelselmatige misbruik, onder anderen door Virginia Giuffrè. Onder meer na de postume publicaties van haar memoires ontnam zijn broer, koning Charles, de heretog van York zijn adellijke titels.

Elon Musk - techondernemer
Op het hoogtepunt van zijn ruzie met Trump, deze zomer, plaatste Elon Musk nog een venijnig X-bericht waarin hij stelde dat de president ook „in de Epstein-files voortkomt”. Uit Epsteins later vrij-

Bill Clinton (midden) met Epstein en Ghislaine Maxwell (tweede van rechts). FOTO HOUSE OVERSIGHT DEMOCRATS/ AFP

geven agenda blijkt hij zelf ook met de financier geassocieerd te kunnen worden. Epstein nodigde de Tesla-topman eind 2014 uit op zijn eiland. Musk zegt die uitnodiging (en andere) afgeslagen te hebben.

Joel Pashcow - ondernemer
Een andere vriend van zowel Epstein als Trump, die een bijdrage leverde aan het pikante verjaardagsboek. Pashcow, al vele decennia lid van Mar-a-Lago, figureert hierin met een foto waarop hij een enorme bankcheque vasthoudt. Deze vermeldt een bedrag van

22.500 dollar, uitgeschreven door 'DJ Trump', waarmee hij Epstein betaalt voor een „volledig afgeschreven” vrouw. Ook andere bijdragen van Pashcow hebben een seksueel-getint karakter, die verwijzen naar Epsteins voorliefde voor jonge meiden.

Tom Pritzker - topman Hyatt
De topman van de beroemde Hyatt-hotelketen schoof begin deze eeuw aan bij Epsteins dineetjes. In de vrijgegeven e-mails blijkt dat hun contact zeker tot 2013 duurde, dus ook na de eerste veroordeling. Dit kan politiek rele-

vant worden, mocht Toms neef, gouverneur JB Pritzker van Illinois, in 2028 namens de Democraten een gooi naar het Witte Huis willen doen.

Peter Thiel - techinvesteerder
De PayPal-miljardair, invloedrijke durfinvesteerder in Silicon Valley en spil in het web van techondernemers rond Trump-II was ook een kennis van Epstein. Uit de door Democraten vrijgegeven documenten blijkt dat de twee in 2017 nog een lunch planden. In februari 2019, kort voor zijn tweede vervolging, zou Epstein met Thiel en Ban-

non nog een ontbijtafspraak gemaakt hebben. Of die afspraken ook echt plaatsvonden is onbekend.

Leslie Wexner - kledingmagnaat
Epstein verwierf een flink deel van zijn vermogen door vanaf midden jaren tachtig op te treden als de beleggingsadviseur van Leslie Wexner. De winkelmagnaat, beroemd van lingeriemerk Victoria's Secret, zou twee decennia van zijn diensten gebruik blijven maken. Vanwege Epsteins eerste vervolging, in Florida, brak hij met hem, maar de afgelopen jaren kwam alsnog meer aandacht voor hun innige zakelijke en persoonlijke band.

Michael Wolff - journalist
Aan het begin van Trumps chaotische eerste presidentschap had hij een jaartje onbeperkt toegang tot het Witte Huis, wat een brisant boek opleverde. Trump kende de society-journalist nog uit zijn New Yorkse jaren, toen hij als zakenman, tv-ster en schuinsmarcheerder vaak de tabloids haalde. Nadat Trump hem uit het Witte Huis had gegooid, begon Wolff te mailen met Epstein, met wie hij ooit een mislukte poging deed om het tijdschrift *New York* te kopen. In die correspondentie dient Wolff hem ook van allerlei advies, volgens de journalist slechts een tactiek om informatie los te krijgen over Trump.

Op basisschool Er-Risèlèh in Leiden geeft de gepensioneerde Jos van den Broek les. FOTO ROGER CREMERS

ONDERWIJS

Het lerarentekort daalt verder, maar er zijn nog steeds veel vacatures

Regionaal zijn er grote verschillen en de verwachting is dat het tekort weer groter wordt.

Claudia Kammer
AMSTERDAM

Het lerarentekort op basisscholen is voor het tweede achtereenvolgende jaar afgenomen. Dat blijkt uit de jaarlijkse *Trendrapportage Arbeidsmarkt Leraren* die het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap naar de Tweede Kamer heeft gestuurd.

In Nederland werken 237.000 mensen als leraar in het primair, voortgezet en middelbaar beroepsonderwijs, zij vervullen samen 178.000 voltijdsbanen (fte). Op basisscholen is nu een tekort van 5.800 fte, waar dat vorig jaar 7.700 was, en het jaar ervoor 9.800. Het huidige tekort vormt 6,3 procent van de werkgelegenheid voor leraren binnen het basisonderwijs, waar dat vorig jaar nog 8,1 procent was.

In het voortgezet onderwijs is het lerarentekort gedaald van 3.800 fte (5,1 procent) naar 2.200 (3,5 procent). Daar blijft het vooral moeilijk om vacatures te vervullen bij wiskunde, natuurkunde, scheikunde, informatica, Nederlands, Duits, Frans en Klassieke talen.

Regionaal zijn er verschillen. Het tekort is het grootst in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht en Almere, de zogenoemde G5. Daar gaat het om 13,7 procent van de werkgelegenheid in het onderwijs.

Dat de tekorten teruglopen, heeft voor een deel te maken met het aflopen van het Nationaal Programma Onderwijs (NPO), een regeling om leerachterstanden uit de coronaperiode weg te werken. De rijksoverheid trok daar de afgelopen jaren in totaal 8,5 miljard euro voor uit. Scholen kregen subsidie waarvan zij vaak extra leerkrachten inhuurden. Nu dat geld

er niet meer is, is er ook minder werkgelegenheid in het onderwijs.

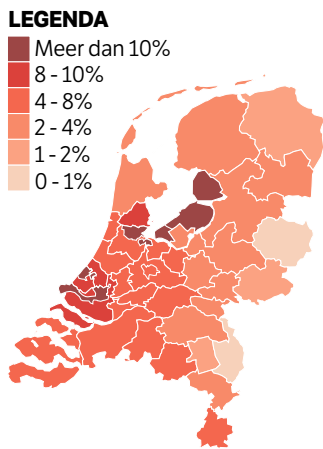
Hoewel de tekorten nu deels zijn ingelopen, waarschuwt het ministerie dat ze over een paar jaar weer flink zullen oplopen, onder andere doordat meer leraren met pensioen gaan en het aantal leerlingen toeneemt. Ook de stand van de economie heeft hier invloed op.

Studenten voor de klas

De personeelstekorten in het onderwijs worden voor een deel opgevangen door mensen die al de pensioengerechtigde leeftijd hebben bereikt maar die toch nog doorwerken. Voor het primair, voortgezet en middelbaar beroepsonderwijs ging het in 2024 om bijna 1.000 fte, vervuld door 2.600 mensen. Ongeveer 1.600 van deze mensen werken als leraar.

Wat ook helpt, is dat de instroom in de pabo de afgelopen tien jaar is gestegen. In 2024 stroomden er bijna 8.000 nieuwe studenten in, tegen 5.100 in 2015. Studenten van de lerarenopleidingen werken tijdens hun opleiding steeds vaker al in het onderwijs, niet als stage maar als baan. In 2024 werkten zo'n 7.100 studenten van de pabo (ruim een kwart van alle pabo-studenten) in het primair onderwijs. Het grootste deel had een aanstelling als onderwijsondersteuner.

In het voortgezet onderwijs werkten 5.300 studenten van de tweedegraads lerarenopleiding (bijna een derde van het totaal aantal studenten). Zij hebben in de meeste gevallen een aanstelling als leraar.

NRC 191225 / EVG / Bron: Ministerie van OCW

Advertentie

ACHTER ALLE GETALLEN UIT HET NIEUWS SCHUILEN MENSEN ZOALS JIJ EN IK

Mensen zoals Maud van 10 jaar, opeens moest ze met haar familie vluchten voor het geweld in Soedan. En de Brabantse Premie die door ziekte en een heftige scheiding in de financiële problemen raakte. Nu krijgt ze samen met haar schuldhulpmaatje Sjanet weer grip op haar leven.

Cordaid helpt jaarlijks meer dan 10 miljoen mensen in de meest moeilijke omstandigheden. We werken wereldwijd aan een leefbare toekomst en een menswaardig bestaan voor iedereen.

Zo helpen we vluchtelingen uit Soedan met wat nu het hardst nodig is: voldoende en schoon drinkwater, sanitaire voorzieningen en mentale zorg. In Nederland helpen we mensen in kwetsbare situaties en werken we aan sociale cohesie.

Kijk niet weg, kijk om.
Geef deze Kerst op cordaid.nl
Dan staat niemand er alleen voor.

Scan direct de QR-code
of maak uw bijdrage over op IBAN NL57INGB0000000934
o.v.v. Kerst
Hartelijk dank!

Cordaid *Op de wereld om elkaar te helpen*

YUMEKO Fluweelzacht beddengoed

- › Ultrazacht beddengoed, perfect voor koude nachten
- › Gemaakt van 100% biologisch katoen, GOTS-gecertificeerd
- › Duurzaam geproduceerd in Portugal

Wegkruipen in Yumeko's flanelen beddengoed betekent jezelf omhullen met zachte warmte op de koudste nachten. Het biologische flanel heeft een fluweelachtige structuur die elke aanraking uitnodigt tot ontspanning. Dankzij een speciaal ruwproces voelt de stof extra knuffelbaar en isolerend, precies wat je nodig hebt om in de wintermaanden weg te dromen in een zachte cocon.

In de kleuren:

Bestel nu nrcwebwinkel.nl/yumeko

Ontdek de mooiste aanbiedingen

GRAYPANTS

Wick tafellamp

CADEAU-TIP

Adviesprijs
v.a. 139,-
99,-

- › Draagbare en draadloze sfeermaker
- › Verkrijgbaar in 2 formaten, dimbaar in 4 standen
- › Geniet van 150 uur verlichting op een opgeladen accu

HAY

Trapje

Adviesprijs
359,-
279,-

- › Helpende hand in huis
- › Multifunctioneel en design in één
- › Van opstapkrak tot bijzettafel

FREDERIK ROIJÉ

Vogelhuis

Adviesprijs
169,-
149,-

- › Architectonisch design voor vogel- en designliefhebbers
- › Biedt onderdak aan verschillende vogelsoorten
- › Een blikvanger in elke tuin

Puzzelbord met opbergsysteem

Adviesprijs
159,95
69,-

- › Geschikt voor puzzels tot 1000 stukjes
- › 4 schuiflades met vilt | afmeting 77 x 57 centimeter
- › Met kantelfunctie voor optimaal puzzelplezier

CADEAU-TIP

Bekijk alle aanbiedingen online > nrcwebwinkel.nl/cadeaus

ONTCIJFERO

Opvallende getallen en verhelderende visualisaties: in *Ontcijferd* kijkt NRC door een databril naar de wereld om ons heen.

Een op drie kinderen in poli met leververvetting

OBESITAS Kinderartsen slaan alarm: steeds meer kinderen melden zich bij obesitaspoliklinieken. „We moeten ingrijpen voordat ze ziek worden.”

Roos Liefjting en Emmelien Stavast

AMSTERDAM

Het aantal verwijzingen naar kinderartsen op een obesitaspolikliniek neemt alarmerend toe. In De Nederlandse Vereniging voor Kindergeneeskunde en Gezonde Generatie, waarin 23 patiënten- en gezondheidsverenigingen samenkomen, stellen dat stevig preventiebeleid nodig is om de toename van obesitas onder kinderen te stoppen.

In Nederland heeft 14,2 procent van de kinderen en jongeren van vier tot zeventien jaar overgewicht. Dat zijn vierhonderdduizend kinderen en jongvolwassenen. Bij honderdduizend van hen gaat het om ernstig overgewicht: obesitas. Dit is 3,7 procent van alle kinderen en jongeren. Dat blijkt uit zelfgerapporteerde cijfers over lengte en gewicht in de CBS Gezondheidsenquête.

Daarmee lijkt het aantal kinderen en jongvolwassenen met obesitas licht te stijgen. „Dat lijkt mee te vallen”, zegt kinderarts en hoogleraar Erica van den Akker, verbonden aan het Erasmus MC: „Maar in de polikliniek bij ons loopt de stijging steiler omhoog. We zien een verdubbeling van het aantal nieuwe verwijzingen in de afgelopen drie jaar.”

Ongeveer een op de drie kinderen op een obesitaspreekuur vertoont tekenen van leververvetting. Dit kan leiden tot leverfunctiestoornissen en zelfs leverkanker. „Tien jaar geleden was dit nog zeldzaam”, zegt Van den Akker. Kinderartsen melden dat 1 tot 3 procent van alle kinderen die diabetes hebben, inmiddels diabetes type 2 heeft. Dit is het type dat met obesitas samenhangt. Eerder was dat aantal nihil.

Wachttijsten

Momenteel zijn er 28 ziekenhuizen met een gespecialiseerde obesitaspolikliniek voor kinderen. Dit is een verdubbeling sinds 2020. Het aantal nieuwe verwijzingen groeit ook: verschillende poliklinieken hebben een wachtlijst.

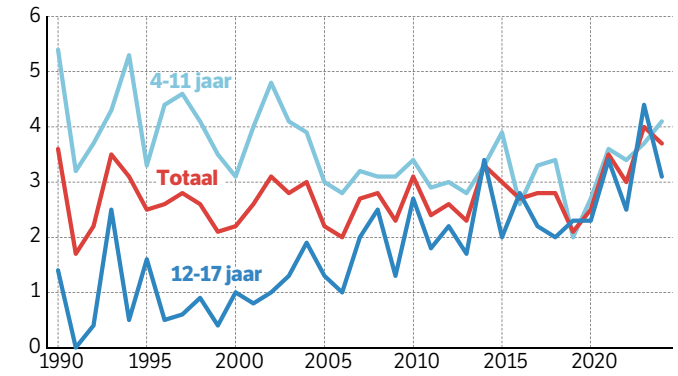
Kinderen krijgen op de polikliniek adviezen over hoe ze gezonder kunnen leven of ze worden er behandeld met medicijnen. Gemeenten, GGD's, zorgverzekeraars en het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) sloten in 2023 het Gezond en Actief Leven Akkoord, waarin onder andere de aanpak van overgewicht bij kinderen is afgesproken.

„Deze aanpak is heel belangrijk”, vindt hoogleraar econo-

Bij lage welvaart meer jongeren met obesitas

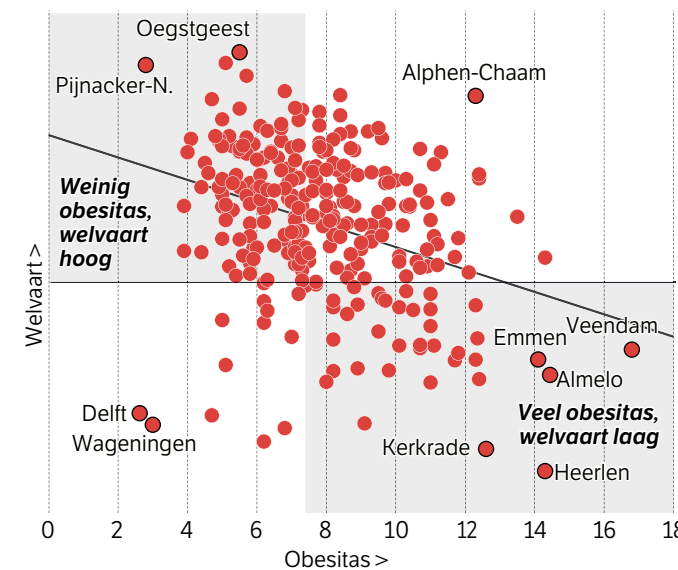
Obesitas neemt toe, vooral onder jongeren tussen 12 en 17 jaar

Kinderen en jongeren met obesitas, uitgesplitst naar leeftijd, in procenten

Vooraf in gemeenten met een lagere sociaaleconomische status zijn naar verhouding veel jongeren met obesitas

Percentage jongeren (16 t/m 25) met obesitas (2024) en welvaart** van huishoudens (2023), per gemeente

NRC 191225 / ES, RL / Bron: RIVM. * Zorg en ondersteuning geven aan kinderen met overgewicht of obesitas en hun gezin. ** Welvaart: Sociaaleconomische status o.b.v. welvaart, het opleidingsniveau en arbeidsverleden van particuliere huishoudens. Gemiddelde score per gemeente.

mie van de volksgezondheid aan de Rijksuniversiteit Groningen en het UMCG Jochen Mierau. „Maar dit gaat om zorg voor kinderen die al overgewicht hebben. Als je obesitas echt tegen wil gaan, moeten je beginnen voordat ze overgewicht hebben.”

De leefomgeving speelt een belangrijke rol bij gezondheidsbescherming. Veel kinderen le-

omlaag en reclame beperken.” Dan moet gezonde voeding goedkoper ook worden, bijvoorbeeld door de BTW daarop te verlagen.

Lage status

Ook de relatie tussen overgewicht en een lage sociaal-economische status is bekend uit vele onderzoeken. Waar die relatie vandaan komt is bron van discussie, vertelt Mierau. „De laatste jaren zien we een verschuiving van de focus op het individu naar de focus op de omgeving.”

Een wettelijke beperking van reclame voor ongezond voedsel, gericht op kinderen, werd eind 2022 al aangekondigd door de staatssecretaris van VWS. Deze wetgeving is nog steeds niet aan de Tweede Kamer voorgelegd.

In het bloed van kinderen met overgewicht zijn al voorstadia van ziekten meetbaar. „Nu kun je nog ingrijpen”, waarschuwt kinderarts Erica van den Akker. „Als deze kinderen echt ziek worden, is het onomkeerbaar.”

BijzondereZaken.nl

Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Vakanties & Reizen

Europa

Spanje

SPAANSE PARADORES ZONNIG ANDALUSIE - 8 dg v.a. € 550 p.p.
Beleef de luxe Spaanse Paradores kloosters/paleizen/kastelen
www.paradoresreizen.com of bel: 020- 894 3135

Scandinavië

De mooiste zeereis van
HURTIGRUTEN
Boek je natuurlijk bij

BBI TRAVEL
EXPERIENCE
HURTIGRUTEN
Noorse kust Expres
16-daagse bus- en treinreis
Vanaf
€ 3951 pp*

*Vertrek op 7 september 2026. Incl. bus- en treintickets, verblijf aan boord en Nederlandstalige reisbegeleiding. Onder voorbehoud van drukfouten en/of prijswijzigingen.

www.bbi-travel.nl/hurtigruten | 050-3136000

Consumenten

Duurzaam vergroenen

De Kunst van Groen erfgoed

ginkelgroep.nl

Familiebedrijf sinds 1903

Vind alle aanbieders op één rij!

BijzondereZaken.nl

EEN JAAR OP HET MBO

Mbo-studenten
in de gang van
ROC Albada aan
het Weena in
Rotterdam.
FOTO BART MAAT

'Zou je de oordopjes tijdens
de les even willen uitdoen?'

Over dit
artikel

Dit is het eerste deel van een serie over een studiejaar in een mbo-niveau 4 klas van de opleiding Finance & Control, op ROC Albada in Rotterdam. Op de arbeidsmarkt is veel behoefte aan mensen met een mbo-opleiding, maar er stromen niet genoeg studenten in. De politiek denkt na over manieren om het mbo aantrekkelijker te maken. Is daar al iets van te merken? Hoe kijken mbo'ers zelf naar hun opleiding? Worden zij hetzelfde behandeld als hbo- en wo-studenten? Welke begeleiding krijgen ze als ze dreigen uit te vallen? Afgesproken is dat omwille van de privacy alleen voornamen worden gepubliceerd.

Een studiejaar meelopen bij een klas eerstejaars op ROC Albada in Rotterdam. Wie studeren er? Hoe kijken zij naar hun opleiding? „Het voelt een beetje als tijdverspilling.”

Claudia Kammer
ROTTERDAM

Docent Monique Wolf staat in de deurpost van het lokaal waar ze zo Nederlands gaat geven. Ze begroet elke student die naar binnen loopt. „Goedemiddag”, zegt ze. Een jongen die zonder terug te groeten langs haar wil glippen spreekt ze aan: „Niet zo snel, je kijkt me niet aan. Goedemiddag.” Mompelend kom er een reactie. De les gaat over het opstellen van een sollicitatiebrief, belangrijk voor de stage die deze eerstejaars mbo-studenten later in het jaar moeten doen. „Ik heb al tien brieven geschreven”, zegt een student, „maar nog geen enkele reactie gehad.” „Ik heb al twee gesprekken gehad voor een stage”, reageert een ander, „maar ze vroegen naar mijn ervaring. Hoe kan ik die hebben als ik pas net op deze opleiding zit?” Ze heeft niks meer gehoord. Het is half december, de studenten

zijn drie maanden geleden begonnen met de opleiding Finance & Control, op mbo-niveau 4, het hoogste mbo-niveau. Ze gaan vier dagen per week naar school, een dag zijn ze vrij. Hun hoofdvakken zijn bedrijfsadministratie en bedrijfsconomie, maar ze krijgen ook Nederlands, Engels, rekenen en burgerschap. Hun school, ROC Albada, is met ruim 22.000 studenten en 24 locaties in Rotterdam en omgeving een van de grootste mbo-scholen in Nederland. Wolf en haar studenten zitten in de vestiging aan het Weena, in een grasgroen gebouw pal naast station Rotterdam Centraal.

Festival in Ahoy
„Is Beza er? Elif? Ceylin? Maud? Gillaino? Bart?” Marco van Tol, docent bedrijfs-economie, aarzelt af en toe bij het uitspreken van een naam. „Zeg ik het goed? Hoe moet het?” De docent kijkt op zijn lijstje met 22 namen. „...Furkan? Hajar? Amy?” Proficiat, iedereen is aanwezig. Het is dan nog september, het nieuwe studiejaar is net begonnen. Om ervoor te zorgen dat ze zich snel thuis voelen op

Ik vind het best wennen. Het is een andere wereld, je wordt helemaal losgelaten
Kubra (17)

school, hebben de studenten een uitgebreid introductieprogramma doorlopen. In evenementenlocatie Rotterdam Ahoy was een festival georganiseerd voor alle vijfduizend nieuwe voltijdstudenten van Albada: de Kick-Off. Opleidingen presenterden zich met spelletjes en er waren optredens van bekende artiesten als Jonna Fraser en Emma Heesters. In de week erna heeft de klas met de mentor een wandeling gemaakt langs culturele hotspots in de Rotterdamse binnenstad, om te wennen aan elkaar en aan hun nieuwe omgeving. Nu zitten ze samen in de klas. Ze komen van het vmbo, de havo of een andere mbo-opleiding, een enkeling heeft vwo gedaan. Dat is wat het mbo anders maakt dan het hoger beroepsonderwijs en de universiteit: er zitten studenten op met heel verschillende vooropleidingen. Ook hun leeftijden lopen ver uiteen. In deze klas zitten studenten die net hun zestiende verjaardag hebben gevierd, maar ook die ruim boven de twintig zijn. Kubra (17) deed in juli eindexamen vmbo-tl. „Ik zat hiervoor op een hele ge-

zellige middelbare school in Barendrecht”, vertelt ze. „Daar kende iedereen elkaar.” Ze vindt het mbo best wennen. „Het is een andere wereld, je wordt helemaal losgelaten. Als je niet naar de les komt, wordt het wel genoteerd, maar het is toch vooral je eigen verantwoordelijkheid.” Ze heeft in de nieuwe klas al wat vrienden gemaakt, met wie ze zich in de pauzes vermaakt.

Scrollen op sociale media
Gillaino (21) zoekt dan liever een rustige plek op, waar hij op zijn koptelefoon kan luisteren naar muziek. Hij voelt zich oud vergeleken bij zijn medestudenten. „Zij zijn zich als tieners nog aan het ontwikkelen en met veel andere dingen bezig dan school.” Dat hij op zijn leeftijd in het eerste jaar zit, komt doordat hij in 2023 van Suriname naar Nederland verhuisde en moeite had zijn draai te vinden in het onderwijs. Hij probeerde het eerst twee keer op het hbo, dat ging niet goed. Daarom zit hij nu op het mbo. De Albada-vestiging aan het Weena is strak en rustig ingericht. Her en der staan

zithoeken met gele banken en er hangt weinig aan de muren, ook in de klaslokalen. Toch is er genoeg dat de studenten kan afleiden: allemaal hebben ze een laptop bij zich en een telefoon. Die hebben ze nodig om opdrachten te maken in lesmodules, maar ze spelen er tijdens de les ook spelletjes op en scrollen op sociale media. „Zou je de oordopjes tijdens de les even uit willen doen?”, vraagt bedrijfs-economiedocent Van Tol aan een student. „En allemaal de telefoons even opruimen. Goed, ik had jullie wat opdrachten gestuurd. Laten we daar even naar kijken. Welke ondernemingsvormen ken je?” De studenten fluisteren en giechelen, verder blijft het stil. „Jullie worden opgeleid tot boekhouder”, zegt Van Tol. „Nou, wat voor soort bedrijf is een boekhoudkantoor?” „Economisch”, zegt een van de studenten. „Daar ga ik gelijk op door” zegt de docent. „Wat is nou eigenlijk economisch handelen?” Hij loopt naar het bord en begint te schrijven. „Economisch handelen is met zo min mogelijk inspanning een zo hoog mogelijk resultaat behalen”, zegt hij. „Als je termen niet kent, moet je ze noteren, want dit wordt drie jaar lang gevraagd.” „Duurt deze opleiding drie jaar?!” vraagt een meisje voorin de klas. Ze kijkt verschrikt. „Wat dacht je dan?”, zegt een van de jongens achter haar. „Twee jaar”, zegt het meisje. De jongen schudt zijn hoofd. „Alleen als je versnelt.” Het klopt dat Albada versnelde routes aanbiedt. Maar dat is niet voor elke student weggelegd. Wie meer dan 85 procent van de lessen aanwezig is en goede cijfers haalt, kan de opleiding in 2,5 jaar doen. Vaker komt het voor dat studenten langer dan drie jaar nodig hebben. Of er helemaal mee stoppen. Op niveau 4 rondt gemiddeld 70 procent van de mbo-studenten in Nederland de opleiding succesvol af.

Doorstuderen op het hbo
In december is de klas al een stuk leger dan aan het begin van het studiejaar. De aanwezigheid ligt de laatste tijd onder de 80 procent. Terwijl de studenten op hun laptops oefenen hoe een sollicitatiebrief moet worden opgesteld, loopt Monique Wolf de presentielijst langs. Ze telt zestien namen. Een paar studenten hebben zich ziek gemeld of zijn om een andere reden niet naar de les gekomen. Het meisje dat verrast was toen ze hoorde dat de studie drie jaar duurde, is gestopt. Een andere student is verhuisd naar het buitenland. Bedrihan (20), die al twee andere mbo-studies heeft geprobeerd, twijfelt of hij de opleiding wil afmaken. Hij overweegt volgend jaar toelatingsexamen te doen voor het hbo. Als je 21 bent en dat examen haalt kun je zonder havo- of mbo-diploma worden toegelaten. Dat hij zich heeft ingeschreven op het mbo, is vooral om in het schoolritme te blijven, zegt hij. „Als ik hier dit jaar iets leer, is dat mooi meegenomen.” Tot nu toe is hij daar niet positief over. „Ik moet wel uitgedaagd worden, en dat word ik hier niet.” Wie doorzet en het diploma Finance & Control haalt, is klaar om te werken op de financiële administratie van een bedrijf. Niet alle studenten zien dat als eindstation. Gillaino hoopt dat hij hierna alsnog het hbo aankan. „Ik weet dat het verstandig is om eerst mbo te doen”, zegt hij, „maar het voelt een beetje als tijdverspilling.” Amy (17) doet deze opleiding omdat haar vriend een eigen bedrijf heeft en het handig is als zij de boekhouding kan doen. Maar ze wil ook nog doorstuderen. „Mijn moeder komt uit het onderwijs, dus ik denk aan de pabo.” Ook Kubra vindt dat ze niet klaar is als ze haar mbo-diploma heeft gehaald. „Ik wil echt wel boekhouder worden, maar na deze opleiding wil ik ook nog hbo doen.”

Amy (17) 'Ik wil mijn vriend helpen met zijn bedrijf'

„Ik had me na mijn eindexamen mavo eigenlijk aangemeld voor een mbo 4-opleiding om pedagogisch medewerker te worden. Ik wilde de Beroeps Begeleidende Leerweg (BBL) doen,

dan ga je een paar dagen per week werken en een dag naar school. Maar ik moest zelf een plek vinden op een kinderdagverblijf en dat lukte niet. Twee weken voor het studiejaar begon, besloot ik te switchen. Ik kwam op het idee om Finance & Control te doen toen mijn vriend in de zomer de administratie voor zijn eigen bedrijf zat te doen. Toen dacht ik: als ik de opleiding tot boekhouder ga doen, kan ik hem daar straks mee helpen. Dat is een goede keuze geweest, want ik vind alles wat ik tot nu toe leer interessant.

We blijven wel lang bij dezelfde stof hangen, soms heb ik al een opdracht af waar we drie weken voor krijgen. In het begin van het studiejaar woonde ik nog bij mijn ouders. Ze wonen in een dorp, daar heb ik ook een baantje in de supermarkt en ik zit er op dansles. In de herfstvakantie heb mijn vriend geholpen zijn huis in te richten in Flevoland. Op de dagen dat ik niet naar school hoeft, woon ik bij hem.”

Gillaino (21) 'Mijn tante zei: doe een stapje terug, doe eerst mbo'

„Ik kom uit Suriname, mijn moeder woont daar, mijn vader hier. Ik kon daar na de middelbare school geen goede vervolgopleiding vinden,

daarom ben ik in 2023 naar Nederland gekomen. Nu woon ik bij mijn oma. Ik heb eerst op het hbo gezeten, in Den Haag. Daar deed ik ook Finance & Control. Maar dat ging niet goed, want ik was nog maar net in Nederland. Het tempo op school lag veel hoger dan ik gewend was. Ik had nog nooit zoveel huiswerk gekregen, en moest voor het eerst ook van alles op de laptop doen. Ik raakte al snel helemaal de draad kwijt bij die opleiding. Wat ook meespeelde, is dat ik veel werkte. Ik had twee banen tegelijk, bij een winkel en een boodschappenbezorgdienst. Het was allemaal een beetje veel. Toen ben ik gewicht naar een andere hbo-opleiding, data-analyse, maar daar liep ik ook weer vast. Van mijn tante kreeg ik het advies om een stapje terug te doen. Ze zei: doe eerst een mbo-opleiding en bouw het dan op naar hbo. Zo ben ik dus op Albada terechtgekomen.”

Advertentie

Grootste feestdagen collectie: **zwartjes.nl**
Vanaf maandag óók sale in onze winkels

Waar anders? **Zwartjes van 1883** AMSTERDAM

Crockett & Jones • Van Bommel • Santoni • Dubarry • Magnanni • Arche • Xsensible • Hartjes • Mephisto

UTRECHTSESTRAAT 123 • GELDERLANDPLEIN 219 • ZWARTJES.NL

De klank van verbondenheid

18+ Speel bewust

Het **Nationaal Ouderenfonds** verbindt ouderen met elkaar en met de omgeving. Neem het jaarlijkse kerstconcert dat het fonds organiseert. Hein (88) was er vorig jaar bij en hoorde de muziek waar zijn vrouw zo van hield. Het Ouderenfonds ontving de afgelopen vijf jaar een bijdrage van € 1,3 miljoen. De kracht van samen, ook dat is **The Power of Postcodes**.

Lees meer

MISOGYNIE

Gedragsles op Engelse scholen tegen vrouwenhaat

Gedragscursussen voor jongens op Engelse scholen zijn onderdeel van een maatregelenpakket tegen vrouwengeweld.

Denise Retera

MANCHESTER

Er komen gedragscursussen op Engelse scholen voor jongens vanaf elf jaar die zich vrouwonvriendelijk gedragen. Britse media melden dat dit een van de maatregelen is die Downing Street donderdag zou aankondigen als onderdeel van een strategie om geweld tegen vrouwen en meisjes tegen te gaan. Er komen ook trainingen voor leraren, zodat die snel en op de juiste manier kunnen ingrijpen bij zorgwekkend gedrag.

In de gedragscursussen zullen jongens onder meer leren over groepsdruk, 'deepfakes' (nep-seksfoto's en -video's), online intimidatie en stalken. Ook zal er aandacht besteed worden aan pornografie, in die zin dat ze het verschil leren tussen fantasierelaties en echte relaties.

De cursussen zullen in eerste instantie worden gedraaid als pilot op middelbare scholen. Mogelijk worden ze op de langere termijn ook op basisscholen gegeven. Meisjes die zorgelijk gedrag vertonen kunnen ook op cursus ge-

Zeven op tien docenten traden in 2024 op tegen seksuele intimidatie of geweld tussen leerlingen. FOTO GETTY IMAGES

stuurd worden, maar de focus ligt op de jongens.

„Elke ouder moet erop kunnen vertrouwen dat hun dochter veilig is op school, online en in haar rela-

ties. Maar helaas krijgen schade-lijke ideeën al vroeg voet aan de grond en worden ze niet bestreden”, aldus premier Keir Starmer (Labour).

Het maatregelenpakket tegen vrouwengeweld was een verkiezingsbelofte van Labour en kreeg dit voorjaar extra urgentie door de populaire Netflix-serie *Adoles-*

cence. Die gaat over een dertienjarige Engelse jongen die er misogyne opvattingen op nahoudt en wordt beschuldigd van de moord op een vrouwelijke klasgenoot. Premier Starmer zei destijds dat het verhaal hem „diep raakte”. Hij ging in gesprek met jongeren en de makers van de serie.

Actief opgetreden

Uit een onderzoek van het ministerie van Onderwijs van april dit jaar bleek dat 70 procent van de docenten in het voortgezet onderwijs in schooljaar 2024-2025 actief had opgetreden tegen seksueel geweld of seksuele intimidatie tussen leerlingen.

Ook zei 21 procent dat ze ten minste één keer per week meemaken dat leerlingen misogyne opmerkingen maken tegen of misogyn gedrag vertonen naar vrouwelijke medeleerlingen.

De overkoepelende strategie tegen vrouwengeweld zal naar verwachting op drie pijlers rusten: jonge mannen beschermen tegen invloeden uit de ‘manosphere’ (de online omgeving vol conservatieve opvattingen van mannen over vrouwen), huiselijk geweld in Engeland en Wales tegengaan, en financiële ondersteuning van slachtoffers.

Het maatregelenpakket van de Labourregering liep flinke vertraging op door discussie over de financiering, reikwijdte en meetmethode.

President Donald Trump stapte in het Amerikaanse Dover uit de Air Force One voor de plechtige overdracht van twee in Syrië omgekomen leden van de Nationale Garde. FOTO JONATHAN ERNST/REUTERS

ANALYSE NATIONALE VEILIGHEIDSSTRATEGIE

Amerikaanse diplomaten kunnen de harde boodschap niet verzachten

De nationale veiligheidsstrategie van president Trump wordt nu door departementen en diplomaten uitgewerkt. Maar hoe?

Bas Blokker

AMSTERDAM

Toen de eerste schok over de nationale veiligheidsstrategie van president Donald Trump in Europa was verwerkt, klonken hier en daar ook relativerende geluiden. Dit 33 pagina's tellende document leek meer op een manifest dan op de eerdere edities van de National Security Strategy (NSS), die voorgangers van Trump (en hijzelf in 2017), het licht deden zien. Die eerdere strategieën waren doorgaans twee keer zo dik en lazen als de verlanglijstjes van vele ambtelijke afdelingen.

Welke ambtelijke tandraden worden hierdoor in beweging gezet? Hebben Amerikaanse diplomaten nog manoeuvreerruimte in de landen waar zij zijn gevestigd? Denktanks aan beide zijden van de Atlantische Oceaan speculeren geïnformeerd over de gevolgen. Een voormalige Amerikaanse diplomaat, die zowel bij verschillende ambassades als op het departement in Washington heeft gewerkt, helpt NRC die vragen te beantwoorden op voorwaarde van anonimiteit - de naam is bekend bij de redactie.

Sinds 1986 zijn Amerikaanse presidenten bij wet verplicht hun visie op de nationale veiligheid uiteen te zetten. Vanuit verschillende ministeries, vooral Buitenlandse Zaken,

maar ook Defensie, Financiën en Handel, schrijven ambtenaren analyses. Vervolgens maakt de staf van de nationale veiligheidsraad er een lopende tekst van. Nota bene: voor het eerst sinds Nixons belangrijkste adviseur Henry Kissinger in de jaren 70, is de minister van Buitenlandse Zaken tevens voorzitter van de nationale veiligheidsraad: Marco Rubio, die vaker in het Witte Huis verkeert dan op zijn eigen departement en die een groot stempel op deze strategie kon zetten.

Verdwenen passage

Vervolgens gaat het stuk terug naar de departementen, waar de laatste puntjes op de i worden gezet. Dat is de fase waarin bijvoorbeeld de passage uit de tekst verdween over het voornemen dat de VS meer wilden samenwerken met Oostenrijk, Hongarije, Italië en Polen, ten einde die landen „weg te trekken” uit de Europese Unie. Website Defensie One citeerde uit het concept. „Documenten als deze zijn geen blauwdrukken”, schreef historicus Michael Kimmage vorige week in *Foreign Affairs*. „Het draait er meestal om uit dat Amerikaanse presidenten meer reageren op crises dan dat ze de uitkomsten ervan dicteren.” De opstand van Islamitische Staat, de veroveringsoorlogen van Poetin - ze waren niet voorzien in de veiligheidsstrategieën.

Dat mag zo zijn, de NSS heeft desalniettemin onmiddellijk gevolgen in de ambtelijke organisatie, aldus de oud-diplomaat. Als de veiligheidsraad het document heeft gepubliceerd, gaan de relevante afdelingen op ministeries aan het werk om de presidentiële wensen te vertalen in eigen beleidsdocumenten. Zo wordt begin volgend jaar de National Defense Strategy verwacht, met daarin een militaire uitwerking van het stuk.

Het German Marshall Fund of the United States, een onafhankelijke denktank over de transatlantische verhoudingen, voorspelt in een artikel „beduidende veranderingen voor wat betreft militaire opleiding, defensiebudgetten en paraatheid in algemene zin”. Het zou zomaar kunnen, schrijven de auteurs, dat de nieuwe strategie en de focus op het westelijk halfrond die daarin wordt voorgeschreven, tot een scheuring in het bondgenootschap leidt.

Niet alleen ideologisch, maar ook

qua paraatheid. „Het zou kunnen betekenen dat de Europese troepen zullen merken dat ze met Amerikaanse partners samenwerken die zich meer toeleggen op missies om drugs te onderscheppen of migranten te weren, dan op de grootschalige operaties die je verwacht in een conflict met meer traditionele tegenstanders als Rusland.”

Vanuit Buitenlandse Zaken worden directieven gestuurd naar de ambassades, die op hun beurt hun jaarlijkse strategieën zullen opstellen met een schuin oog op de documenten van het departement, maar vooral in lijn met de 33 bladzijden waarin de veiligheidsraad zijn strategie heeft gegoten.

Een kleine tekstvergelijking laat zien welke verschuivingen in het beleid zullen leiden tot verschuivingen in de Amerikaanse diplomatie. Het woord ‘regels’, verwijzend naar een idee van internationale orde en afspraken, is teruggebracht van dertien in de NSS van 2017 naar één vermelding in 2025 - en dan tussen aanhalingstekens als sneer naar degenen die nog geloven in de ‘rules-based international order’.

Verder neemt de regering-Trump afscheid van het idee dat de VS vanouds een voorvechter van de democratie over de hele wereld zijn. Deze regering zoekt „vreedzame handelsrelaties met alle landen, zonder hun democratische of

maatschappelijke veranderingen op te leggen”. Het enige deel van de wereld waar de VS dat nog doet is Europa, waar de regering-Trump ‘patriottische partijen’ belooft te steunen tegen hun ‘democratievertrappende regeringen’; Geert Wilders reageerde direct verheugd op deze omarming.

Doodzonde

Kunnen Amerikaanse diplomaten in Parijs, Londen, Berlijn of Den Haag nog naar eigen inzicht de harde boodschap verzachten? Nee, zegt de oud-diplomaat, het beleid is weliswaar niet in steen gebeiteld, maar Buitenlandse Zaken is een hiërarchische organisatie en die dient de president. Er kan wat worden gespeeld met de toon en met hōe onderdelen van het beleid worden uitgevoerd, maar uitgevoerd wordt het. De oud-diplomaat noemt het een van de ‘doodzonden’ van de diplomatie als de president een krachtige boodschap heeft en zijn diplomaten tekortschieten in het overbrengen daarvan.

De bondigheid van de jongste NSS moet dan ook niet worden opgevat als teken dat het minder serieus is dan eerdere edities, zegt de oud-diplomaat. Integendeel. Een korte boodschap heeft juist meer kracht dan een lange, en laat minder ruimte voor zelfs kleine afwijkingen van de lijn.

Advertentie

nrcwebwinkel

Ontdek de mooiste aanbiedingen

BLOMUS

Make-up spiegel

- › Perfect licht en 5x vergroting voor foutloos opmaken
- › Altijd de juiste hoek door de 360° draaibare spiegel
- › Oplaadbaar en geschikt voor de badkamer

AENO

Waterflosser

- › Laat je mond fris aanvoelen, net als na de tandarts
- › Verwijdert tandplak tot diep tussen je tanden
- › Instelbare druk voor gevoelige en normale tanden

Bekijk alle aanbiedingen online > nrcwebwinkel.nl/cadeaus

M/V/X IN HET NIEUWS **FRIEDRICH MERZ**
BONDSKANSELIER DUITSLAND

Voortrekker in Europa bij het losmaken van de VS

Friedrich Merz nam het initiatief om bevroren Russische tegoeden los te krijgen voor Oekraïne. Hij ziet voor Duitsland een voortrekkersrol binnen de EU. „De Pax Americana is voorbij.”

Nynke van Verschuer

BERLIN

Het is hoog spel dat bondskanselier Friedrich Merz (CDU) deze dagen speelt. Sinds september probeert hij in de EU de handen op elkaar te krijgen om de bevroren Russische tegoeden van 210 miljard euro te gebruiken voor financiering van de Oekraïense defensie. Hij schreef een open brief in de *Financial Times* en in de *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, hij zegde een reis naar Noorwegen af om de bezwaren van de Belgische premier Bart De Wever tijdens een diner weg te nemen.

Tot nu toe leek dat zonder succes. Op de bijeenkomst donderdag van de Europese Raad van regeringsleiders stuitte de Duitse kanselier op een aantal felle tegenstanders van de confiscatie van het Russische geld. Maar voor Merz is het een halszaak: hij zegt dat de „Europese soevereiniteit” en de Europese geloofwaardigheid in de komende jaren ervan afhangt.

„Hoe groter we de zaak van tevoren opblazen, hoe groter de kans natuur-

lijk dat we in ons hemd staan als het er niet doorheen komt”, zegt politicoloog Frank Sauer over de grote woorden van Merz. Dat afbreukrisico neemt de kanselier op de koop toe.

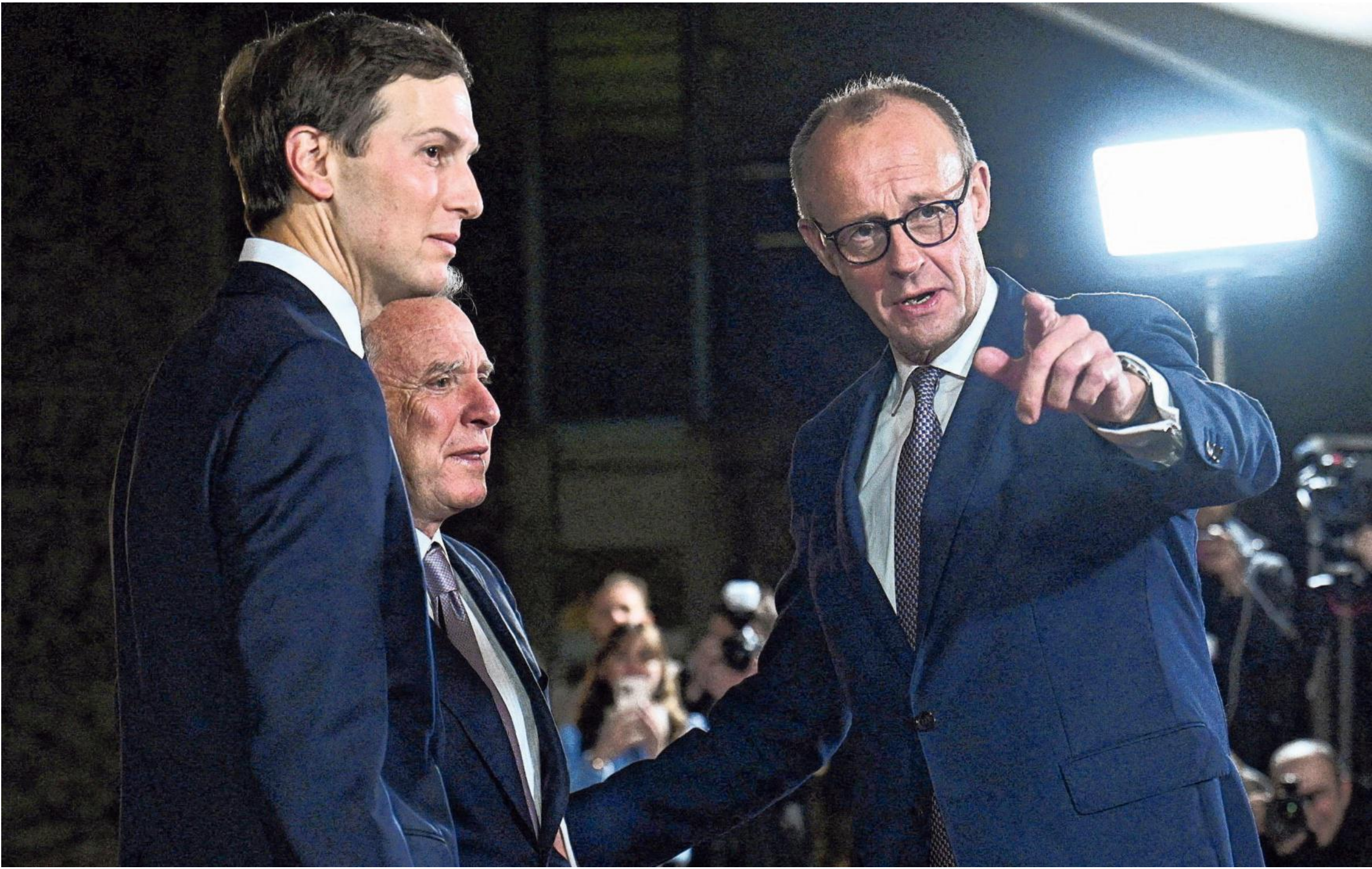
„Het lot van Oekraïne is het lot van Europa”, zo luidt al maanden het devies van Friedrich Merz (70). Deze week nam hij nadrukkelijk het initiatief om Europa achter Oekraïne te scharen. Een „erg belangrijk initiatief”, zei demissionair premier Dick Schoof maandagavond na afloop van het diner in Berlijn, waar Merz de Oekraïense president Volodymyr Zelensky, de Amerikaanse afgevaardigden Steve Witkoff en Jared Kushner, EU-Commissievoorzitter Ursula von der Leyen en een aantal Europese regeringsleiders bijeenbracht.

De voortrekkersrol binnen Europa is nieuw voor Duitsland. Merz’ voorganger Olaf Scholz (SPD) keek star naar de VS en deed alles in samenspraak met de toenmalige Amerikaanse president Joe Biden, niet in overleg met zijn Europese collega’s. Politicoloog en veiligheidsdeskundige Sauer, van de Universiteit van de Bundeswehr in München, zegt: „Scholz was qua Europapolitiek een catastrofe. Merz is wat betreft buitenlandbeleid een grote verbetering.”

Volgens bronnen in Duitse media vreesde Merz dat Trump uit de NAVO zou stappen

Zondag en maandag ontving Merz Zelensky en de delegatie uit de VS onder leiding van Witkoff en Kushner in het *Kanzleramt* in Berlijn. Witkoff is vastgoedmakelaar, Donald Trumps „speciaal gezant voor vredesmissies” en co-auteur van het gewraakte 28-puntenplan dat de VS samen met Rusland opstelde. Na het uitlekken van het vredesplan was Merz de eerste Europese leider die Trump aan de telefoon kreeg.

In Berlijn ontmoette Witkoff Zelensky voor het eerst, terwijl hij dit jaar al vijf keer op bezoek ging bij de Russische president Poetin. Zelensky zei na afloop dat hij had gehoopt dat de Amerikanen naar Kyiv zouden komen om daar het Oekraïense perspectief te horen en te zien. „Maar ik ben dankbaar dat ze hier zijn en dat we gehoord worden”, aldus Zelensky. „Berlijn is nu het centrum van belangrijke diplomatieke gesprekken en beslissingen.”

Merz verwelkomt de Amerikaanse gezanten Kushner en Witkoff in Berlijn. FOTO ANNEGRET HILSE/REUTERS

In Berlijn, zo merkten analisten op, zat Zelensky met Merz aan één kant van de onderhandelings tafel, aan de andere kant zaten de Amerikanen. „Dat wat we vroeger het Westen noemden, onderhandelende nu met elkaar”, zegt politicoloog Sauer. Een dag eerder zei Merz op het partijcongres van zusterpartij CSU: „De Pax Americana is voorbij.”

Dat Europa niet kan rekenen op de VS was Merz al ruimschoots voor de publicatie van de Amerikaanse Natio-

nale Veiligheidsstrategie duidelijk. Op de avond in februari dat Merz’ CDU de Bondsdagverkiezing won zei hij dat „we van twee kanten onder immense druk staan” en dat het „mijn absolute prioriteit [is] om stap voor stap onafhankelijk te worden van de VS”.

Vijf dagen later kleinerde president Trump Zelensky bij diens bezoek in het Witte Huis. Volgens bronnen in Duitse media vreesde Merz in die dagen dat Trump uit de NAVO zou stappen. Ruim

Wat vroeger het Westen heette onderhandelt nu met elkaar

Frank Sauer
politicoloog

twee weken later werd op Merz’ initiatief de ‘Schuldenbremse’ zo hervormd dat Duitsland onbeperkt leningen kan opnemen voor defensie. Daarmee brak hij een nadrukkelijke verkiezingsbelofte. Want Merz komt uit de school van Wolfgang Schäuble, de belichaming van de Duitse begrotingsdiscipline. In navolging van Duitsland zegden meer landen toe de defensie-uitgaven naar 5 procent te tillen, en op de NAVO-top deze zomer in Den Haag bleef het bondgenootschap intact.

Drie dagen na zijn verkiezing tot kanselier, in mei, reisde Merz per trein met de Franse president Emmanuel Macron, de Britse premier Keir Starmer en de Poolse premier Donald Tusk naar Kyiv. Daar belden ze collectief met Trump, die Amerikaanse steun toezegde voor sancties tegen Rusland als Moskou geen staakt-het-vuren zou accepteren. Die toezegging bleek van korte duur. Politicoloog Sauer: „Er bestond 24 uur lang de indruk dat Trump aan de kant van Europa staat, toen liet hij ons weer vallen. Zo gaat het steeds. Daar heeft Merz goed op gereageerd wat mij betreft. Zijn opvatting is: ‘Het is deze keer misgegaan, maar we blijven het proberen, want niets doen is geen optie.’”

Het overleg tussen Zelensky, de Amerikanen en de Europeanen in Berlijn was zo’n nieuwe poging van Merz. De VS hebben niets zwart op wit toegezegd, het gaat om een „toenaderingspoging”, aldus een hoge Duitse ambtenaar. Merz zelf zei op maandagavond dat er een „kans is op een echt vredesproces. Het plantje is nog klein, maar de kans is reëel”.

Kritiek

Op Merz’ aanpak is ook kritiek. Een van zijn argumenten voor het gebruik van de Russische tegoeden in Brussel is dat Europa besluitvaardigheid moet laten zien en eensgezindheid moet uitstralen. Dat argument gebruikt hij ook in zijn coalitie: toen hij twee weken geleden geen meerderheid bij elkaar dreigde te krijgen voor een nieuwe pensioenwet, vond Merz het nodig zijn partijgenoten erop te wijzen dat een afwijkende stem de Duitse regering zou destabiliseren terwijl Europa door Poetin wordt bedreigd.

In eigen land staat Merz er niet goed voor: zijn coalitie van CDU/CSU en SPD komt maar moeizaam tot compromissen, de grote hervormingen die Merz aankondigde krijgt hij er niet doorheen. De Duitse economie stagneert en in de peilingen is de radicaal-rechtse Alternative für Deutschland (AfD) de CDU voorbijgestreefd. Weekblad *Die*

Zeit telde in een commentaar dat het nogal een zwaktebod is om de eigen coalitie op allerlei binnenlandse onderwerpen te willen disciplineren met het dreigement ‘Poetin’ en ‘Trump’.

Ook de oppositie is kritisch, en niet alleen pro-Russische partijen zoals de AfD. Europarlementariër Marie-Agnes Strack Zimmermann van de liberale FDP waarschuwde Merz voor een te dominante Duitse rol: „Heel Europa moet aan de kant van Oekraïne staan”, aldus Strack-Zimmermann in de *Tagesspiegel*. „De pogingen van Poetin en van Trump om Europa te verdelen zijn openlijker dan ooit. In die val moet de kanselier niet trappen.” Volgens Strack-Zimmermann moet de Duitse leiderschapsrol niet ten koste gaan van Europese eensgezindheid.

Groenen-voorzitter Franziska Brantner zei in de FAZ dat Merz de „positie van Duitsland verzwakt”, onder meer omdat hij heeft gezegd dat hij het „grootste conventionele leger van Europa” wil opbouwen in Duitsland. Volgens de Groenen is dat een te nationalistisch project en zou het om een zo sterk mogelijk Europees leger moeten gaan. De Duitse Bundeswehr werkt wel heel nauw samen met veel buurlanden.

Tweede Zeitenwende

Kort na de publicatie van de Amerikaanse veiligheidsstrategie sprak Merz’ partijgenoot Norbert Röttgen van een „tweede Zeitenwende”, een tweede epochale ommekeer. De eerste Zeitenwende had kanselier Olaf Scholz in 2022 uitgeroepen, daags na de Russische invasie in Oekraïne. Concreet betekende die ommekeer dat Duitsland voor het eerst sinds de val van de Muur in 1989 fors in defensie investeerde, ook met steun van oudsher pacifistische partijen als de Groenen.

De tweede Zeitenwende is volgens Röttgen dat de VS voor het eerst sinds WOII niet meer aan de kant van Europa staan. Dat raakt aan de identiteit van de christen-democraten van Merz, die naoorlogs West-Duitsland opbouwden onder een soort Amerikaans mentor-schap, en die ook veel verantwoordelijkheden afschoven op de VS.

Nu moet Europa wat Merz betreft dus onafhankelijk worden van de VS. Het gebruik van de bevroren Russische tegoeden is daarbij voor hem een cruciale stap. Ook Groenen-politica Brantner stelt dat het een „capitulatie” van Europa zou zijn als het geld niet wordt vrijgegeven. Die urgentie klinkt in Berlijn overal. Een hoge ambtenaar zegt: „Er is geen plan B. Deze week wordt het lot van Europa bezegeld.”

Advertentie

nrcwebwinkel

Adviesprijs v.a. 89,-
59,-

CROWD COOKWARE

Antiaanbakpannen

- Antiaanbak en krasbestendig
- Geschikt voor alle warmtebronnen
- Gemaakt van roestvrijstaal

Koken is makkelijker, sneller en leuker als je de juiste uitrusting hebt. De Blackbeard koekenpannen van Crowd Cookware zijn krasbestendig, gemakkelijk op te bergen, vaatwasmachinebestendig én geschikt voor alle warmtebronnen.

De antiaanbak Blackbeard is uitgerust met een volledig gegoten roestvrijstaal handvat dat hoe dan ook koel blijft. Verkrijgbaar in verschillende maten.

Bestel nu nrcwebwinkel.nl/crowdcookware

Advertentie

PIETER VAN DER WIELEN IN GESPREK MET AIDS FONDS-DIRECTEUR MARK VERMEULEN

Wat is er veranderd in 40 jaar Aids Fonds? En wat te doen tegen de chaos door de Trump-bezuinigingen?

Het Uur, elke vrijdag vanaf 12.00 uur in de NRC Audio-app

Het Uur — elke vrijdag
nrc.nl/hetuur

Luister in de **NRC Audio-app**

HET UUR

nrc

ENERGIE

BP krijgt als eerste grote olieconcern vrouw als ceo

De leiding van BP wisselt frequent. In Australië werd Meg O'Neill, bekend als aanhanger van 'fossiel', gevonden voor die taak.

Laura Wismans

AMSTERDAM

Een kleine twee jaar stond Murray Auchincloss aan het roer van BP, tot gisteren opeens bekend werd dat hij is weggestuurd. In april 2026 begint Meg O'Neill als nieuwe baas van het Britse olieconcern.

O'Neill is de eerste 'externe' *chief executive officer* van BP, en de eerste vrouw die een van de grote oliebedrijven gaat leiden. Ze moet de boel komen opschudden. O'Neills benoeming laat volgens analisten zien dat BP snelle groei wil, en wel in de richting van 'fossiele belangen'.

BP worstelt de laatste jaren met zichzelf. De voorganger van Auchincloss, Bernard Looney, ging in 2020 met BP ambitieus het pad van de hernieuwbare energie op. Hij wilde BP „opnieuw uitvinden“, zei hij. Het was „de juiste weg voor de wereld, en voor BP“.

Daar dachten aandeelhouders

heel anders over. Auchincloss werd in stelling gebracht om het roer wederom volledig om te gooien, terug naar de vertrouwde fossiele energie. Dat ging blijkbaar niet in een voldoende hoog tempo. Exit Auchincloss, enter O'Neill.

O'Neill is bepaald geen nieuweling in de wereld van olie en gas. De Amerikaanse studeerde chemical engineering en ocean engineering aan het gerenommeerde Massachusetts Institute of Technology. Meteen daarna ging ze voor Exxon-Mobil werken, waar ze in haar eerste jaren de impact van golfslag op olieplatformen modelleerde.

In de spiegel

Daarna vervulde ze diverse managementfuncties bij Exxon: in Indonesië was ze verantwoordelijk voor de gasvelden voor de productie van lng, in Houston leidde ze de *reservoir engineers*, in Canada was ze verantwoordelijk voor de offshore activiteiten en in Noorwegen werd ze country manager.

In 2016 werd ze de rechterhand van de baas van ExxonMobil, Rex Tillerson. Van hem leerde ze om zich bij lastige beslissingen af te vragen of ze zichzelf na de beslissing nog in de spiegel zou kunnen aankijken, zei ze in een interview

met *Forbes Australia*.

Haar overstap in 2018 naar het Australische Woodside Energy, dat toen nog Woodside Petroleum heette, kwam voort uit een hang naar „de praktijk“, zei ze tegen *Forbes*. Ze omschreef ExxonMobil daarbij als een groot oorlogsschip; waarvan de kapitein wel invloed kan hebben op de koers, maar waar

het schip ook een eigen momentum heeft. Ze bezocht haar nieuwe standplaats Perth eerst voor een vakantie, voor ze met haar vrouw en tienerdochter besloot te verhuizen.

In 2021, O'Neill was toen net ceo, werd het Australische mijnbouw- en oliebedrijf BHP onderdeel van Woodside. Met die fusie was een bedrag van 63 miljard Australische

dollar (35 miljard euro) gemoeid. Woodside werd hiermee een van de tien grootste onafhankelijke olie- en gasbedrijven ter wereld.

Nadat O'Neill investeringen van Woodside in hernieuwbare energie had terugschroefd, werd ze mikpunt van klimaatactivisten. „Je moet ervan overtuigd zijn dat wat je doet het juiste is“, zei ze tegen *Forbes* op de vraag hoe het voelt om als slechterik te worden gezien. „Ik ben ervan overtuigd dat wat wij doen, bijdraagt aan de verbetering van het leven van mensen.“

Volgens analisten staat ze bekend als een ceo die kiest voor kapitaalintensieve fossiele brandstofprojecten. Zo stak ze vorig jaar 17 miljard dollar (14,5 miljard euro) in een Amerikaans lng-project, waarmee de focus van Woodside nog duidelijker op gas kwam te liggen; Woodside moest in haar ogen een „gaskampioen“ worden.

Ook in de toekomst blijft olie en gas volgens haar van groot belang voor de wereld. Op de aandeelhoudersvergadering van Woodside refereerde ze vorige maand volgens persbureau Reuters aan de stormachtige groei van AI en datacenters: „Ik denk dat wereldwijd erkend wordt dat die van energie moeten worden voorzien.“

Meg O'Neill spreekt op een conferentie in Maleisië. FOTO EDGAR SU / REUTERS

waar
gewerkt
wordt
werkt
=EXACT

bedrijfssoftware die altijd werkt

nrcwebwinkel

Advertentie
329,00
229,-

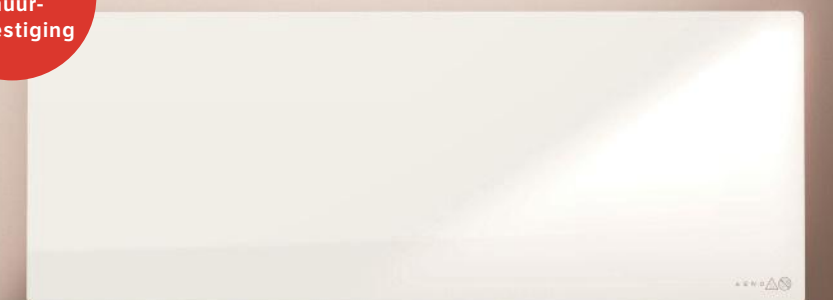
AENO
Infrarood
verwarming

- › Geschikt tot 30 m² met een laag energieverbruik
- › Eenvoudige installatie, vereist geen extra gereedschap
- › Zowel bevestiging aan de muur of vrijstaand op de vloer te plaatsen

Neem afscheid van traditionele verwarmingssystemen. Dit infrarood verwarmingspaneel van AENO maakt gebruik van infraroodtechnologie om de lucht en objecten in de ruimte te verwarmen, zonder lucht te verplaatsen en de luchtvochtigheid in de ruimte te verminderen. Net als de aangename warmte van de zon. Een verwarmingspaneel van de nieuwe generatie met energiebesparende en milieuvriendelijke verwarmingstechnologie, ontworpen om je comfort te verbeteren en geld te besparen. Deze AENO infraroodverwarming werd in 2023 bekroond met de prestigieuze Red Dot Award, in de categorieën "Verwarming en Klimaattechnologie" en "Slimme Producten", en combineert innovatie met elegantie.

Inclusief
stand en
muur-
bevestiging

red dot design award
winner 2023

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/verwarming

Marloes de Koning

AMSTERDAM

In 2022 deed ict-architect en encryptie-expert Mendel Mobach een beroep op de Wet openbaarheid bestuur om de broncode van DigiD te laten openbaren. Hij gelooft in opensource, software waarvan de code voor iedereen te controleren en ook te gebruiken is. Er was op dat moment net een maatschappelijke discussie geweest over de CoronaMelder-app, met veel vragen over digitale surveillance door de overheid. Ook die werd uiteindelijk opensource gemaakt om het wantrouwen weg te nemen.

„Ik ben voor een transparante overheid”, zegt Mobach, die zelf ook veel voor de overheid werkt. Het duurde even, maar het ministerie van Binnenlandse Zaken gehoorzaamde. Eerst werd in 2023 de broncode van de applicatie DigiD – de app die gebruikers vaak op hun telefoon hebben – openbaar. Maar dat is alleen de interface, het gedeelte dat mensen zien. Een jaar later, het had wat voeten in de aarde, ook de code die regelt wat er onder de oppervlakte gebeurt om DigiD te laten functioneren. Mobach heeft hem samen met andere deskundigen helemaal gelezen en concludeert: „Het is een redelijk hip en veilig inlogstelsel.” Als iemand probeert mee te kijken binnen DigiD, ziet die weinig.

Voor dat meegluren is nu veel angst. Dat komt doordat Solvinity, het bedrijf dat cruciaal is voor het laten draaien van DigiD wordt overgenomen door een Amerikaans bedrijf, Kyndryl, een afsplitsing van IBM. Dat geeft Amerikanen meer mogelijkheden om te proberen via DigiD te spioneren, of om DigiD plat te leggen, als de regering-Trump dat zou willen. Vooral dat laatste is heel vervelend, zeggen kenners. „Een technische oplossing is een politiek probleem geworden”, vat Mobach samen.

Met de data die worden verstuurd binnen het DigiD-inlogstelsel kan een kwaadwillende niet zo heel veel, maar DigiD is belangrijk geworden voor het functioneren van Nederland. Zo’n 16,6 miljoen burgers gebruiken het, gemiddeld 35 keer per jaar. Voor hun belastingaangifte, hun zorgverzekering of om hun pensioen te checken bijvoorbeeld. Wie daar de stekker uit kan trekken heeft dus macht. Daarom is de vraag relevant: hoe werkt DigiD precies? Wat doet het betrokken bedrijf en wat doet de overheid zelf? En wat verandert er als de overname doorgang vindt?

1 | Wat is een DigiD?

Een DigiD is een digitaal identiteitsbewijs, dat is gebaseerd op de basisregistratie persoonsgegevens. Om zo’n identiteitsbewijs te verkrijgen wordt via de DigiD-website of app informatie gedeeld uit het paspoort, rijbewijs of identiteitskaart en wordt geautomatiseerd gecheckt of dat correspondeert met wat in de basisregistratie staat. Het systeem creëert een eigen unieke veilige digitale sleutel, die gebruikt wordt om veilig in te loggen bij organisaties die op DigiD zijn aangesloten. Bij elk gebruik wordt een beveiligde koppeling gemaakt met een database, waarin versleuteld staat opgeslagen bij wie de DigiD hoort. De organisatie waar wordt ingelogd controleert de DigiD vervolgens ook op echtheid en of die aan de juiste persoon is uitgegeven.

2 | Wie zorgen dat DigiD werkt?

DigiD is een dienst van de overheid, maar voor de uitvoering zijn meerdere

De Berichtenbox van MijnOverheid. FOTO RAMON VAN FLYMEN/ANP

11 VRAGEN OVER DIGITAAL IDENTITEITSBEWIJS

DigiD kan kwetsbaar worden voor sabotage

Het bedrijf dat DigiD laat draaien wordt overgenomen door een Amerikaans bedrijf. Daardoor krijgen Amerikanen mogelijkheden om DigiD plat te leggen. Wat gaat er veranderen?

“Een technische oplossing is een politiek probleem geworden

Mendel Mobach
ict-architect

bedrijven ingeschakeld. Die contracten worden afgesloten door Logius, de ict-beheerorganisatie van het ministerie van Binnenlandse Zaken. Politie, defensie en de inlichtingendiensten hebben veel ict in eigen huis. Dat geldt niet voor de ministeries. Die huren in en besteden veel uit, ook essentiële diensten als DigiD. Berichtenbox MijnOverheid (11,6 miljoen gebruikers) en bijvoorbeeld het beveiligde verkeer in de justietieketen.

3 | Hoe zijn de taken tussen de overheid en de betrokken bedrijven verdeeld?

De verdeling tussen publiek en privaat maakt het complexer om te zien wie precies waar toegang toe heeft. DigiD bestaat sinds 2005. Het intellectueel eigendom van de software ligt bij opdrachtgever Logius, oftewel de Nederlandse staat. De broncode is dus openbaar. De computerkracht die nodig is om het te laten draaien komt uit een overheidsdatacentrum. Hoewel dat klinkt als iets wat in handen is van de staat is dat niet de praktijk. Het grote Amerikaanse bedrijf Equinix bouwt voor dit datacentrum de ruimtes, trekt de kabels, zorgt voor de verbindingen, de koeling en de rekken met servers.

De huidige onrust draait om de laag tussen die twee in. Om het runnen van de servers en de software die maakt dat de dienst DigiD werkt. In dit geval: die ervoor zorgt dat als burgers ergens

willen inloggen er een seintje gaat naar de database met door de overheid geverifieerde DigiD’s en er een seintje terugkomt waaruit blijkt of de gebruiker is wie hij zegt te zijn.

De software die daarvoor nodig is, moest eerst gebouwd worden en vervolgens onderhouden, onder meer om ervoor te zorgen dat hij niet kwetsbaar is voor cyberaanvallen. Dat is uiteindelijk een succes aan gewerkt. In 2019 won Solvinity de aanbesteding. Dat is een van oorsprong Nederlandse ict-dienstverlener met veel klanten bij de overheid. Solvinity is ook verantwoordelijk voor de beveiligde communicatie binnen de justietieketen.

4 | Hoe cruciaal is Solvinity voor DigiD?

De mensen die dagelijks met DigiD bezig zijn, zijn grotendeels werknemers van Solvinity en straks waarschijnlijk van het Amerikaanse bedrijf Kyndryl. Zij plegen het onderhoud en staan paraat om te kunnen reageren als er iets mis is of als DigiD wordt aangevallen. Die taken kunnen ze alleen uitvoeren als ze erin kunnen. Ze hebbende digitale sleutels. Wie toegang tot de infrastructuur heeft, kan DigiD dus ook platleggen, saboteren of meegluren.

Daarover schrijft Logius in een reactie: „Dat iemand met infrastructuurtoegang theoretisch schade zou kun-

nen aanrichten, geldt voor elke kritieke IT-voorziening, ook wanneer die volledig door de overheid zelf wordt beheerd.”

5Hoe is DigiD beveiligd? Als een burger wil inloggen met DigiD moet er een verbinding worden gemaakt tussen drie partijen. De gebruiker, de organisatie waar hij wil inloggen en de database met DigiD’s, waar moet worden gecontroleerd of die burger bestaat en is wie hij zegt te zijn.

Uit veiligheidsoverwegingen wordt zo min mogelijk persoonlijke data van gebruikers verstuurd. Alleen het BSN-nummer wordt gedeeld. De data die onderweg zijn van het account van een ingelogde DigiD-gebruiker naar de servers van Solvinity, zijn wel zichtbaar voor het bedrijf, zocht *Follow the Money* uit.

Volgens de Nederlandse Kyndryl-directeur is DigiD op zo’n manier versleuteld dat buitenstaanders niets met de informatie zouden kunnen. Maar dat is niet helemaal waar.

6 | Is de beveiliging sterk?

Ja. Door de versleuteling kan een buitenstaander niet meelesen. Maar „niets is 100 procent waterdicht”, zegt Herbert Bos. Hij is hoogleraar systeem- en netwerkbeveiliging aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Bos legt uit: je kunt informatie die je op gehuurde computers (cloud) parkeert heel goed

Hoe werkt DigiD?

beveiligen, vooral door die te versleutelen, maar er zijn altijd ‘side channels’, manieren om iets af te leiden over data op een computer, zonder dat je die (versleutelde) data in kunt zien.

Bos gebruikt een hoteleigenaar als metafoor om dat uit te leggen. Die eigenaar kan in principe in elke hotelkamer komen, net als de schoonmakers. Maar de eigenaar kan ook speciale hotelkamers verhuren, met afgeplakte ramen, die nooit worden schoongemaakt. „Dat betekent echter niet dat je niets kunt leren over wat daar gaande is. Als je allemaal kunstmest en werkers naar binnen ziet gaan en je hoort later explosies, dan denk je: misschien maken ze bommen.”

7 | Verandert er iets in de beveiliging als het bedrijf Amerikaans wordt?

Praktisch waarschijnlijk niet. Er is geen reden om te denken dat er technisch iets zal veranderen of verslechteren. In theorie zou het zelfs kunnen verbete-

ren, omdat de nieuwe eigenaar een groter bedrijf is met meer specialisten en meer geld om te innoveren.

Maar juridisch is het een ander verhaal. Door de overname worden werknemers van een Amerikaans bedrijf verantwoordelijk voor de DigiD-infrastructuur. Dat betekent dat naast Nederlands en Europees recht, ook Amerikaans recht van kracht is. Er kunnen dus situaties ontstaan waarin de mensen van het bedrijf moeten kiezen naar wie ze luisteren. En in een echte krachtmeting tussen de Verenigde Staten en Nederland is het niet gek te denken dat Nederland het onderspit zou delven.

Nog een risico: als er een wereldwijde storing is, staat een Nederlandse klant bij een Amerikaans bedrijf mogelijk niet bovenaan de prioriteitenlijst.

8 | En de kans op spionage? Meekijkende Amerikanen in dit geval?

Die bestaat. Amerikaanse bedrijven vallen onder een aantal Amerikaanse

wetten, waaronder de Cloud Act en FISA, die erop neerkomen dat ze mee moeten werken als Amerikaanse inlichtingendiensten dat eisen. Die kunnen toegang verplichten tot de systemen van die bedrijven en dus meekijken in het dataverkeer van DigiD. Daarbij maakt het niet uit of die data in Europa of in de Verenigde Staten is opgeslagen, het gaat erom wie de eigenaar van het bedrijf is.

Over de vraag of ze dat kunnen bestaat bij juristen geen twijfel. „Er is bij Amerikaanse bedrijven toegang tot de gegevens, ongeacht waar die staan”, zegt Arno Lodder, hoogleraar internetrecht aan de VU. Bedrijven moeten daar gehoor aan geven, zonder hun klanten te informeren. Dat gebeurt met zogeheten gag-orders. Vrij vertaald: een knevel-bevel. Het gaat dus geruisloos.

Je moet dat vergelijken met aftappen, zegt internetbeveiligingsexpert en ondernemer Ronald Prins. „De KPN mag het ook niet zeggen als ze een tap op iemand hebben gezet in opdracht van de politie. Anders heeft zoiets ook geen zin.”

9 | Zijn de DigiD-gegevens interessant dan?

Dat valt wel mee. DigiD is alleen een manier om in te loggen, niet om gevoelige informatie te versturen. De versleutelde DigiD-gegevens zijn waarschijnlijk niet zo interessant en bruikbaar voor Amerikaanse inlichtingendiensten. Mogelijk ligt dat anders in de justietieketen, waar Solvinity de beveiligde communicatie verzorgt. Uit de informatie die voor DigiD wordt verstuurd is alleen het BSN-nummer af te leiden en waar mensen proberen in te loggen.

Voor wie mensen wil bespioneren zijn er gemakkelijkere en interessantere bronnen. Prins maakt zich er in het geval van DigiD geen grote zorgen over. „Als Amerikanen bij informatie in Nederland willen, hebben ze DigiD niet nodig om erbij te kunnen.” Sterker nog, dan zouden ze waarschijnlijk niet zo’n juridische weg bewandelen, denkt Prins, want daarbij laat je altijd een papieren spoor achter.

Mobach en Lodder zijn het daarmee eens. Lodder: „Controle op de infrastructuur is een groter gevaar dan dat ze er gegevens uit halen. Als Trump gekker wordt, kan hij dat bedrijf verbieden nog diensten te leveren, en dan kan het zijn dat je geen DigiD meer hebt. Dat ligt dan op z’n gat.” Alleen al daarmee kunnen dreigen in onderhandelingen is vervelend, stelt Mobach.

De verkoop geeft Lodder daardoor „geen heel prettig gevoel”. „Je wilt wel

controle hebben over je identificatietechnologie. Dat moet niet uit handen raken.”

10 | Moet de verkoop worden tegengehouden en kan dat?

De overname is niet definitief. Het ministerie van Economische Zaken en mededingingsautoriteit ACM moeten nog een oordeel vellen.

Op dit moment inventariseren departementen of er kritieke processen afhankelijk zijn van Solvinity. Daarvoor hebben ze zichzelf tot het einde van het jaar gegeven, bleek donderdag in antwoord op Kamervragen. De landsadvocaat bekijkt of er handvatten zijn om de contracten eventueel te ontbinden of extra garanties af te spreken. Ook wordt bekeken of dit soort ‘infrastructuurdienstverlening’ in de toekomst binnen de overheid kan worden geregeld of alleen Europees kan worden ingekocht.

Als ondernemer die in het verleden zelf ook een ict-bedrijf heeft gehad en verkocht (Fox IT) heeft Ronald Prins gemengde gevoelens over de discussie. Als de overheid een dienst heel belangrijk vindt moet ze die in eigen hand houden, vindt hij. Als ze dat niet doet is er altijd een kans dat een bedrijf wordt verkocht. Dat kun je niet voorliefde informatie te versturen. De versleutelde DigiD-gegevens zijn waarschijnlijk niet zo interessant en bruikbaar voor Amerikaanse inlichtingendiensten. Mogelijk ligt dat anders in de justietieketen, waar Solvinity de beveiligde communicatie verzorgt. Uit de informatie die voor DigiD wordt verstuurd is alleen het BSN-nummer af te leiden en waar mensen proberen in te loggen.

Hoogleraar Lodder vindt „innovatie nooit zo’n sterk argument als het over nationale veiligheid gaat”. „Economie en recht zijn niet altijd met elkaar in evenwicht te brengen. Het is gemakkelijk om te zeggen dat het innovatie belemmert. Je moet ook ergens een grens trekken.”

„Ik wil eigenlijk wel garanties”, zegt Bos. Hij trekt dezelfde conclusie als Prins en Lodder. Is het verstandig dat de overheid voor een vitale dienst als DigiD afhankelijk is van een bedrijf? „Als het echt gaat om de stabiliteit van een samenleving, moet dat niet afhangen van de inschatting van iemand binnen een bedrijf.”

11 | Kun je nog wel zonder DigiD als Nederlands burger?

Officieel wel. Organisaties met een publieke taak moeten burgers ook op een niet-digitale manier kunnen helpen. De praktijk is anders. Bij gemeenten, huisartsen, apotheken, ziekenhuizen, de Belastingdienst en bijvoorbeeld het UWV zitten niet meer genoeg mensen aan de balie om dat te doen.

zorg kiezer

Bespaar tot € 511 op je zorgverzekering!

- 100% onafhankelijk: vergelijk alle 58 zorgverzekeringen op prijs én inhoud
- Altijd de laagste prijs: premies lager dan bij de verzekeraar zelf
- Overstapgarantie: wij zorgen dat je oude verzekering wordt opgezegd

Prijs-, druk- en zelffouten voorbehouden. Besparing gebaseerd op het verschil tussen de duurste en de goedkoopste optie.

Weekdeals

GELDIG T/M 21 DECEMBER 2025

Bekijk
alles

BE LIVING & WESTINGHOUSE

Koken voor de feestdagen

- › Multifunctionele hapjespan met deksel
- › Verschillende braadpannen van gegoten aluminium
- › Standmixer met retro ontwerp in diverse kleuren
- › Bekijk deze en meer kookwaren online

ADVIESPRIJS
~~74,95~~
39,95

ADVIESPRIJS VANAF
~~84,95~~
57,95

ADVIESPRIJS
~~149,95~~
94,95

BEKIJK ALLE KOOKWAREN ONLINE

FLINQ Led kaarsen

80%
korting

ADVIESPRIJS
~~99,99~~
19,99

MET EEN REALISTISCHE BEWEEGBARE VLAM

- › Gemaakt van parafine en gerookt glas
- › Inclusief afstandsbediening, dim- en timerfunctie
- › Bekijk meer FlinQ ledverlichting online

C&JO Dames coltrui

55%
korting

ADVIESPRIJS
~~89,00~~
39,95

GEMAAKT VAN O.A. KASJMIER EN VISCOSE

- › Voelt heerlijk zacht, soepel en warm aan
- › Met warmte-isolerende eigenschappen
- › Bekijk meer C&Jo dames- en herenkleding online

HP EliteBook 850

71%
korting

ADVIESPRIJS
~~1399,00~~
399,00

REFURBISHED LAPTOP MET WINDOWS 11

- › Start razendsnel op dankzij 256GB SSD
- › Groot werkgeheugen van 8GB RAM
- › 15.6 inch Full-HD scherm en numeriek toetsenbord

LENCO Muzieksysteem

40%
korting

ADVIESPRIJS
~~350,00~~
199,00

DAB+, FM, CD, MP3 EN BLUETOOTH

- › Met een equalizer om geluid aan te passen
- › Ook geschikt als wekker en draadloos oplaadpunt
- › Elegante combinatie van hout en zilver

BALETTE Donzen dekbed

Tot
50%
korting

ADVIESPRIJS VANAF
~~399,00~~
199,95

GEVULD MET EENDEN- OF GANZENDONS

- › Vierseizoenen model met drukknoop
- › Perfecte warmteregulatie en vochtabsorberend
- › Percal katoenen tijk; voelt heerlijk zacht aan

FLINQ Verwarming

65%
korting

ADVIESPRIJS
~~109,00~~
69,95

450W VERMOGEN MET ECO-MODUS

- › Te bedienen via app, scherm of afstandsbediening
- › Kan zowel neergezet als opgehangen worden
- › Bekijk meer FlinQ verwarmingen online

Na de nederlaag tegen sc Heerenveen in het bekertoernooi stapte **Robin van Persie** over de boarding om in gesprek te gaan met woedende fans. FOTO MAURICE VAN STEEN / ANP.

ANALYSE CRISIS IN DE KUIP

Feyenoord is in die tien maanden met Robin van Persie niets opgeschoten

Als clubicoon krijgt de coach krediet, maar de Feyenoord-top nam duidelijk een risico met zijn aanstelling.

Steven Verseput

ROTTERDAM

Wanneer Feyenoord-directeur Dennis te Kloese spreekt over trainer Robin van Persie, benadrukt hij vooral de Feyenoord-achtergrond van de voormalig topspits. „Robin heeft een groot hart voor de jeugdopleiding en wat het clubbelang is”, zei Te Kloese in september in gesprek met de geschreven pers, waaronder NRC. „Hij voelt zich hier erg thuis, met de emotie, en alles wat er gebeurt bij Feyenoord. Dat is een plus.”

Februari dit jaar stelde hij hem aan, terugblikkend erkende Te Kloese dat dit „een risico” is geweest. Want Van Persie is „een jonge trainer” die „net op eigen benen” staat. De directeur had hem als jeugdtrainer leren kennen in de opleiding van Feyenoord. „Hij werkt zo verschrikkelijk hard, hij is zo bezeten van het beter maken van spelers. En zijn achtergrond bij Feyenoord helpt natuurlijk heel erg.”

Los van zijn aanvallende spel filosofie en verleden als speler van de club, is nooit duidelijk geworden waarom Van Persie de meest geschikte kandidaat was. Op basis van welke kwaliteiten als trainer de clubleiding precies bij hem is uitgekomen. Zijn aanstelling leek vooral een politieke om rust te creëren na het bewogen ontslag van de Deen Brian Priske, vanwege wisselval-

lige resultaten en een slechte samenwerking tussen staf en spelers. Met ‘kind van de club’ Van Persie koos de clubleiding voor een coach die zowel intern, bij de aanhang als in de media veel krediet heeft. Dat hij bij sc Heerenveen slechts acht maanden op het hoogste niveau werkte, de resultaten daar grillig waren en hij opzichtige fouten maakte, ging de Feyenoord-top gezien de snelheid van zijn aanstelling makkelijk aan voorbij. Uit een reconstructie van de *Leeuwarder Courant* bleek bovendien dat het ‘uiterst moeilijk samenwerken’ is met Van Persie.

Dramatische reeks
Om de gok minder groot te maken, werd bij Feyenoord een zware technische staf rond Van Persie gebouwd. Met de ervaren René Hake, de talentvolle Etienne Reijnen, ‘cultuurbewaker’ John de Wolf en vaste rechterhand Brian Pinas beschikt Van Persie over assistenten die hem „complementeren”, zei Te Kloese in september. „Daar hebben we het lang over gehad.”

De voorlopige, pijnlijke conclusie is dat Feyenoord niets is opgeschoten in tien maanden onder Van Persie (42). Een dramatische reeks van acht nederlagen in de laatste elf duels heeft ertoe geleid dat de topclub in alle competities figureert: eruit in de KNVB-beker na het 3-2 verlies tegen sc Heerenveen woensdagavond in de Kuip, nagenoeg uit-

geschakeld in de Europa League met één zege in zes wedstrijden en in de Eredivisie is de achterstand op koploper PSV negen punten.

Het puntengemiddelde onder Van Persie (1,6 per duel, alle competities) ligt dit seizoen lager dan in de periode onder Priske (1,8). Terwijl Priske met Feyenoord in de Champions League uitkwam, waarin de club aanmerkelijk zwaardere tegenstanders trof dan dit jaar onder Van Persie in de Europa League.

Met name defensief oogt Feyenoord wankel. De ploeg is niet in staat om als eenheid te verdedigen en agressieve druk op de bal te creëren. Hierdoor ontstaan grote ruimtes voor de tegenstander. Dit was goed zichtbaar in de slotfase

Defensief is Feyenoord wankel. De ploeg kan niet als eenheid verdedigen

tegen het Roemeense FCSB (4-3 verlies na een 3-1 voorsprong), zondag in de eerste helft tegen Ajax (2-0 nederlaag) en woensdag in fases tegen sc Heerenveen. Door een gebrekkige organisatie lag het bij momenten helemaal open. „Verdedigend, zeker in omschakelmomenten, zijn we veel te kwetsbaar”, zei Van Persie woensdagavond. De ploeg is in het veld de

„connectie” kwijtgeraakt, zei doelman Justin Bijlow. Daarmee doelt hij op de gebrekkige onderlinge afstemming. „Als wij het moeilijk krijgen in een wedstrijd vallen we uit elkaar, dat zie je ook vandaag.”

Van Persie wil graag dominant en aanvallend spelen op hoge intensiteit. Die speelwijze vraagt fysiek veel. „Wij lopen ten opzichte van de afgelopen jaren 25 procent meer in aantal sprints”, zei Van Persie eind november. Uit data van de Zwitserse onderzoeksgroep CIES bleek recent dat Feyenoord dit seizoen in de topvijf staat van Europese clubs die het meest sprinten. Doordat Feyenoord vaak slordig is in balbezit moeten spelers „te veel” op hoog tempo rennen om de bal weer te heroveren, zei Van Persie.

Dit leidt niet alleen tot een gebrek aan controle over duels. Het is ook een mogelijke verklaring voor de vele blessures. En voor het aantal tegengoals na de 75ste minuut, omdat spelers dan uitgeput zijn. „Een van mijn krachten als trainer is duidelijkheid creëren op alle niveaus”, zei Van Persie woensdagavond. De vraag is of hij dat echt doet. Zijn ingreep om middenvelder Quinten Timber de aanvoersband af te nemen, omdat hij mogelijk zou vertrekken, is slecht uitgekomen. Nieuwkomer Sem Steijn nam de band over, maar belandde op de bank. Reserve-aanvoerder Anis Hadj Moussa heeft nog moeite in die rol, derde en vierde keus Gi-

vairo Read en Bart Nieuwkoop zijn vaak geblesseerd.

Van Persie oogt in zijn speelwijze minder naïef en dogmatisch dan in zijn korte periode bij sc Heerenveen. Illustratief was de 1-0 zege bij AZ april dit jaar met Feyenoord, waar Van Persie eerder in hetzelfde seizoen met sc Heerenveen nog met 9-1 verloor in Alkmaar. Bij het doorvoeren van een meer pragmatische spel filosofie is de invloed van zijn ervaren staf terug te zien.

Naïeve spelopvatting

Maar de naïeve opvattingen waren zondag weer zichtbaar tegen Ajax. Dat was door een uitgekookte tactiek met snelle uitbraken veel efficiënter dan het offensieve maar organisatorisch labiele Feyenoord. Na afloop klaagde Van Persie dat alleen Feyenoord „wilde voetballen”.

Hij zegt steun te voelen van de clubleiding, waardoor een ontslag vooralsnog niet aan de orde lijkt. Van Persie is overtuigd dat hij het kan om draaien - „ik geloof heel erg in mezelf als trainer”. Als clubicoon heeft hij veel krediet.

Te Kloese zei in september dat Van Persie „erg betrokken” is bij de supporters. Na de sof tegen Heerenveen stapte hij over de boarding om in gesprek te gaan met woedende fans. „Ik vond het goed om naar ze te luisteren.” Na het onderonsje met veel geschreeuw en wilde handgebaren, liep hij met gebogen hoofd naar de kleedkamer.

Overleden

Mag ik er zijn?
Ja ik mag er zijn
Ik ben er trouwens

R.L.

Ruscha Langelaan

Schilder

Amersfoort 30 januari 1946

Amsterdam 16 december 2025

Ed de Moor (1933 - 2016)

Norman Langelaan
Louise Triebels
Mascha, Eva, Daan

Michaja Langelaan
Maarten van der Heijden
Thijs

Valentijn Langelaan
Ellen Veger
Tobias, Sara Jip, Lize

Quirijn Langelaan
Faan, Sam

Daan de Moor
Hasse, Siem

Bart de Moor
Nina, Jip

Sloterkade 22 A
1058 HE Amsterdam

Het afscheid is op woensdag
24 december om 11.15 uur
Crematorium De Nieuwe Ooster,
Kruislaan 126, Amsterdam.

‘That love is all there is,
is all we know of love.’
Emily Dickinson

Verdrietig laten wij weten dat onze lieve moeder, schoonmoeder en oma de
regie over haar leven heeft losgelaten. Met haar grenzeloze optimisme en
warme persoonlijkheid was zij een voorbeeld voor velen.

Wij zullen haar missen.

Truus Waldmann - Provoost

Geertruida Anna

* Utrecht, 25 februari 1936

† Utrecht, 16 december 2025

Echtgenote van Jan Waldmann †

Geneviève Waldmann
Hans Bouman
Roselinde en Sjard

Mirande Waldmann
Erik van Iterson †
Yasmin en Joost
Jules en Laura

We nemen in besloten kring afscheid van Truus.

Correspondentieadres:
De Zwaan Uitvaarten, Snelliuskade 1a, 3514 XA Utrecht

Colofon familieberichten

Opgave van een familiebericht
Een familiebericht kunt u opgeven via nrcadverteren.nl/familieberichten of een e-mail naar familieberichten@nrc.nl

Afdeling familieberichten
Bereikbaar op telefoonnummer: 020-7553052 (ma t/m vr 08.30 uur - 17.00 uur) of via e-mail: familieberichten@nrc.nl

Sluitingstijden
Dinsdag t/m zaterdag tot uiterlijk 14.00 uur op de dag vóór plaatsing.
Voor plaatsing op maandag uiterlijk vrijdag 16.00 uur.

GRIEPGOLF

De ‘supergriep’ is voorlopig vals alarm

Het aantal mensen met griep stijgt in Nederland, maar een *superflu* zoals in het VK is niet aan de orde.

Sander Voormolen
AMSTERDAM

De angst dat Nederland binnenkort te maken krijgt met een ‘superflu’, een griepgolf die de samenleving platlegt, wordt vooralsnog niet gevoed door wetenschap. Er zijn geen aanwijzingen dat er een bijzondere griepvariant in het spel is die het griepvaccin onwerkzaam maakt of die mensen extra ziek maakt. De term ‘superflu’ is komen overwaaien uit het Verenigd Koninkrijk, waar op dit moment een sterke stijging van het aantal griepgevallen plaatsvindt, met duizenden ziekenhuisopnames tot gevolg (gemiddeld 2.660 patiënten per dag). De griepgolf komt relatief vroeg en valt ongelukkig samen met een groot aantal besmettingen met het RS-virus en een staking van

Het griepvaccin beschermt nog steeds goed tegen ernstige ziekte

jonge artsen in de ziekenhuizen. Daardoor dreigt de Britse zorg overspoeld te raken. Het leidde er al toe dat artsen van de National Health Service kwetsbare mensen oproepen mondkapjes te dragen in drukke publieke ruimtes en sommige scholen sloten vanwege het hoge aantal besmettingen. Maar pas op met vals alarm slaan door meteen ‘superflu’ te roepen, waarschuwt hoogleraar mondiale volksgezondheid Devi Shridar van de universiteit van Edinburgh in *The Guardian*. Inderdaad is de seizoensgriep dit jaar niet veel bijzonders. Behalve de H1N1-variant van het griepvirus is deze winter ook een H3N5-variant in opkomst. Beide virusstammen zitten in het

Het aantal mensen met griepklachten is nu veertig op de honderdduizend. Dat is nog ver onder het niveau van een epidemie. FOTO REMKO DE WAAL/ANP

griepvaccin, plus nog een derde. De H3N2 die nu rondgaat heeft echter enkele genetische veranderingen ten opzichte van de variant in het vaccin en wordt daarom aangeduid met subclade K. Volgens de Britse gezondheidsautoriteiten verloopt een infectie bij ouderen met een H3N2-stam ernstiger dan met een H1N1-stam. Desondanks beschermt het

griepvaccin nog steeds goed tegen ernstige ziekte. De grieprik van 2025-26 biedt de gebruikelijke bescherming, stelt de UK Health Security Agency: het vaccin is ongeveer 72 tot 75 procent effectief tegen ziekenhuisopnames bij kinderen en adolescenten, en 32 tot 39 procent effectief bij volwassenen. Hoewel het vaccin niet helemaal kan voorkomen dat iemand vat-

baar is voor griep, beperkt het wel het risico op ernstige ziekte. In Nederland ziet het Nationaal Influenza Centrum nog geen zorgwekkende signalen, terwijl ook hier het aantal infecties met H3N2 stijgt. Volgens de laatste cijfers van de peilstations is het aantal mensen dat zich bij de huisarts meldt met griepachtige klachten in de laatste weken gestegen van 26 naar 40 op de honderdduizend. Dat is nog ver onder het niveau van een epidemie. Officieel is er volgens de richtlijnen van onderzoeksinstituut Nivel pas sprake van een griep-epidemie als het aantal griepinfecties twee weken achter elkaar tot boven de 46 op de honderdduizend zit. „Dat gaan we zeker niet meer halen voor de Kerst”, zegt een woordvoerder van het RIVM.

Geluk, emotie, herinnering

Op een eenvoudige, snelle en zekere manier uw familiebericht samenstellen en plaatsen in NRC

nrcadverteren.nl/familieberichten

KERSTACTIE 2025

Met Prinsjesdag 2025 liet het kabinet weinig ambitie zien op het gebied van armoedebestrijding. Dat betekent dat de reflectie van de planbureaus (SCP, CPB en PBL) in 2024 onverkort blijft staan: er is grote zorg over de lange termijn-effecten van het overheidsbeleid voor armoedebestrijding. Daarom blijft een focus op armoede- en eenzaamheidsbestrijding vanuit het NRC Lezersfonds onverminderd relevant. Immers, bestrijden van armoede en eenzaamheid blijft in het belang van ons allemaal en is juist in deze onzekere tijden extra noodzakelijk en urgent. Iemand die geldzorgen heeft of in armoede leeft heeft vaker last van stress, problemen met de gezondheid, eenzaamheid en schaamte. Vele particuliere initiatieven, dicht bij de mensen die hulp het meest nodig hebben, brengen verlichting. Het NRC Lezersfonds (1928) steunt dit soort initiatieven. Daarom doet het NRC Lezersfonds ook dit jaar opnieuw een beroep op u om te helpen bij het verlichten van armoede in ons land. Vorig jaar ontvingen wij van NRC-lezers maar liefst € 316.000 aan giften. Met dat geld ondersteunen wij bijvoorbeeld projecten die zich bezighouden met het lenigen van de ergste nood bij armoede en het bestrijden van eenzaamheid en isolement. Ook bieden we voedselhulp en hulp aan daklozen en vluchtelingen. Vaak focussen wij ons daarbij op kleinschalige projecten in de wijken en buurten van steden en dorpen. Het geld wordt tweemaal per jaar toegekend door de commissie van het NRC Lezersfonds en besteed via lokale organisaties. Bestuur en commissie ontvangen geen vergoeding.

Hoe het geld wordt besteed is te vinden op onze website. Wilt u bijdragen? U kunt uw gift overmaken op IBAN NL34INGB0002806200 of NL14RABO0365692034 ten name van Stichting Fonds van NRC Handelsbladlezers of via onze website nrclezersfonds.nl. Ook kunt u de QR-code gebruiken met een barcodescanner.

Op onze website vindt u ook alle informatie over ons fonds, de financiële verantwoording en ons ANBI-nummer.

Advertentie

De commissieleden van NRC Lezersfonds zijn:

Henk Itzig Heine, *voormalig Hoofd directeur Personeel bij het ministerie van Defensie*
Gertjan Sonneveld, *voormalig hoofd Finance NRC Media BV*
Olivier Spier, *notaris te Amsterdam*
Marijke van Haaren, *oud-wethouder gemeente Berkelland*
Sylvie Lo Fo Wong, *voormalig huisarts te Rotterdam*
Faye Leigh Lui, *docent communicatie Hogeschool In Holland*
Leon Vos, *psychiater bij Reiner van Arkel, Den Bosch*

nrc

FOTO GETTY IMAGES

Ontwerp de landbouw empathisch

Om uit de crisis te komen moeten we de landbouw anders inrichten, zegt *Kees Scheepens*. Daarvoor moeten we om te beginnen goed kijken naar wat de dieren nodig hebben.

Ik werd dierenarts om dieren beter te maken, niet om ze te doden. Maar tijdens de varkenspestcrisis van 1997-1998 stond ik dag in dag uit met een injectiespuit in de hand. Niet om te genezen, maar om - in opdracht van de staat - tienduizenden gezonde biggen te euthanaseren. Het was efficiënt, stil, technisch correct. Het was ook het moment waarop ik begreep dat niet de varkens ziek waren, maar het systeem.

Dat kantelpunt maakte mij uiteindelijk tot iets anders dan een veearts: iemand die begon te luisteren naar dieren in plaats van alleen maar protocollen te volgen. Dat luisteren veranderde mijn werk, mijn boerderij en mijn kijk op de landbouw. En misschien is dat precies wat onze samenleving nu nodig heeft: een nieuw soort intelligentie.

De laatste jaren wordt kunstmatige intelligentie gezien als de redding van de landbouw. Algoritmes die gedrag voorspellen, camera's die staartbijten meten, *big data* die ziektedruk voorspelt. Maar wie in stallen heeft gewerkt, weet dat technologie zelden het fundamentele probleem oplost: een gebrek aan empathische intelligentie bij mensen - het vermogen om een ander wezen te begrijpen in zijn behoeften, grenzen en waardigheid.

Ik gebruik dat woord niet zweverig. Empathische intelligentie is een vorm van waarnemen en redeneren die al

eeuwen bestaat. Indigenous denkers benoemen de morele vernieuwing die nodig is om ecosystemen en gemeenschappen gezond te houden. In de woorden van Oren Lyons (Onondaga Nation): „*value change for survival*”. Franciscus van Assisi beschreef het als broederschap met dieren. Boeren noemden het vroeger simpelweg: goed boerenverstand.

Voorsorteren op welzijn

In de dagelijkse praktijk betekent het iets heel concreets: eerst kijken, dan denken, dan doen. Begrijpen waarom een dier stress heeft voordat je meer techniek toevoegt. Voorsorteren op welzijn in plaats van alleen op rendement. En systemen bouwen die gedrag toelaten in plaats van onderdrukken.

Op mijn eigen boerderij in Oirschot, waar mijn familie al 22 generaties boert, heb ik geprobeerd dat luisteren radicaal door te voeren. Niet als romantisch ideaal, maar als een ontwerpopgave. Wat gebeurt er als je varkens vrije keuze geeft in waar ze slapen? Als je ze laat wroeten in echte aarde in plaats van in stro of op roosters? Als je hun natuurlijke zindelijkheid benut door urine en mest te scheiden?

Het antwoord is, verrassend, dat het hele systeem verandert: stress daalt drastisch, en dus antibiotica- en medicijngebruik bijna tot nul. Ammoniakemissie keldert door het scheiden van poep en urine. Sterfte daalt, infectie-

De grote crises van deze tijd zijn geen technische crises. Het zijn relationele crises

druk ook. Gedrag verandert: varkens spelen meer, eten rustiger, vormen stabielere groepen. De boer ziet weer het dier, niet alleen de productie-eenheid.

Dit is geen utopie. Dit is ontwerpbiologie. Wanneer je jouw model baseert op het dier, volgt efficiëntie vanzelf.

Het debat over de landbouw is de afgelopen jaren kapotgegaan aan simplificaties: voor of tegen boeren, dier of mens, natuur of economie. Maar wie dagelijks met dieren werkt, weet dat dit valse tegenstellingen zijn. Een landbouw die niet empathisch is, wordt vanzelf inefficiënt. Een landbouw die dieren reduceert tot productie-eenheden, wordt vanzelf ziek. Een landbouw die boeren reduceert tot uitvoerders van protocollen, wordt vanzelf leeg.

Empathie als vakmanschap

Empathische intelligentie gaat niet over gevoelens, maar over ontwerp: het geeft richting aan de eiwittransitie: minder massa, meer kwaliteit. Het geeft richting aan technologische innovatie: techniek die gedrag faciliteert in plaats van corrigeert. Het geeft richting aan ruimtelijke ordening: dieren houden waar ruimte is voor natuurlijk gedrag. Het geeft richting aan beleid: belonen van welzijn als systeemkwaliteit in plaats van alleen emissiegetallen.

De recente landbouwvisie van CDA, GroenLinks-PvdA, VVD en D66 wijst voorzichtig in die richting: kringlopen sluiten, afhankelijkheid van import en

kunstmest verminderen, en boeren een nieuw verdienmodel geven. Maar beleid alleen redt de landbouw niet. Er is een culturele verschuiving nodig: de landbouw heeft geen technologische revolutie nodig, maar een morele.

Toen ik stopte met het doden van dieren, begon ik pas echt mijn vak uit te oefenen. Niet meer als producent van oplossingen, maar als iemand die kijkt, luistert, leert. Dat klinkt zacht, maar het is hard werken. Empathie is geen emotie, maar vakmanschap.

De grote crises van deze tijd - stikstof, klimaat, bodem, water, biodiversiteit - zijn geen technische crises. Het zijn relationele crises. We zijn de relatie kwijtgeraakt tussen mens en dier, mens en land, mens en lijn van generaties. De weg vooruit vraagt niet alleen nieuwe stallen of nieuwe regels, maar nieuwe ogen: ogen die weer durven zien wat een dier is, wat een ecosysteem is en wat onze taak daarin is.

Dat noem ik empathische intelligentie. En misschien is dat wel de oudste vorm van vooruitgang die we opnieuw moeten leren.

Kees Scheepens is bio-boer en dierenarts (niet praktiserend).

COLUMN
CAROLINA TRUJILLO

Pas op, heftige beelden

Mijn tijdlijnen liepen vol met de beelden die onderzoeksgroep Ongehoord vorige week naar buiten bracht. Steeds werden die voorafgegaan door waarschuwingen: pas op, heftige beelden. Ik wilde niet kijken, maar ik deed het toch om dit voor u te kunnen schrijven. Het minste dat u hopelijk doet, is tot het einde bij me blijven.

De groep had verborgen camera's geplaatst bij vijf zogenaamde verzamelpunten: bedrijven waar koeien en kalfjes uit de Nederlandse zuivelsector door melkveehouders naar worden afgevoerd. Diezelfde melkveehouders die altijd beweren van hun dieren te houden al sturen ze koeien, zodra die minder renderen, naar het slachthuis. Onderweg daarheen belanden die koeien op zo'n verzamelpunt. De kalfjes zijn daar omdat een koe nu eenmaal zwanger moet raken wil haar lichaam melk gaan produceren. Dat betekent dat er kalfjes worden geboren. Verder heeft de liefhebbende veehouder niks aan dat grut. Vanaf het verzamelpunt worden kalfjes naar mesterijen getransporteerd. Met wat vlees op de babybotten kunnen ze nog een duit opbrengen.

Beter leven, biologisch, Kalverliefde, elk marketingconcept kan bij het verzamelpunt terecht. Dieren worden daar uit vrachtwagens gehaald, tijdelijk gestald en weer in andere vrachtwagens gedreven. Koeien en kalfjes houden niet van vrachtwagentransporten, net als mensen, alleen vinden koeien en kalfjes het nog erger want die zien diepte slecht. Laadkleppen zijn dan doodeng. Bovendien zijn al die oppervlaktes spiegelglad van de uitwerpselen. Ook kennen ze de omgeving niet. Dan wil je als prooidier niet verder lopen, tenzij je kunt vluchten en dat kan niet in de melkveehouderij.

Op de beelden van de onderzoeksgroep zie je hoe handelaren en transporteurs de dieren toch vrachtwagens in en uit krijgen. Veelgebruikt is de prikker, zoals de sector het stroomtootwapen liefkozend noemt. Een koe die niet kan staan, krijgt meer dan veertig stroomstoten toegediend. Dan staat ze nog steeds niet. Het apparaat wordt op hoofden gebruikt, op piepjonge kalfjes, op dieren die geen kant uit kunnen. Dieren worden geschopt en gesla-

gen met speciaal ontworpen klappers maar ook met bezems, knuppels en stokken. Babydieren worden aan staarten en oren weggesleept. Dieren die gestrest, gedesoriënteerd en doodsbang zijn, worden op allerlei manieren door beroepstranseporteurs afgetuigd. De koe die niet kon staan, werd de volgende ochtend met vastgebonden poten, nog bij bewustzijn, met een shovel over de betonnen ondergrond weggesleept. Ik keek weg. Dat u hier nog bent, stel ik op prijs.

Dit is niet de eerste keer dat er beelden geopenbaard worden van dieren die in de veehouderij kapot worden mishandeld. Niet de eerste keer dat exploitanten roepen dat de beelden gemanipuleerd zijn, dat dit uitzonderingen betreft en ze een onderzoek zullen instellen. Niet de eerste keer dat toezichthouder NVWA geschokt is, belooft

Volgt weer hetzelfde liedje: beelden gemanipuleerd

hiernaar te kijken, eventueel een bedrijf onder toezicht stelt. Dit is niet de eerste keer dat iemand een verborgen camera plant en in kwestie van dagen een vrachtlading verschrikkelijke beelden oogst. Volgt weer hetzelfde liedje: beelden gemanipuleerd. Uitzonderingen. Onderzoek. NVWA ont-hutst. Het enige wat verandert is de regelmaat waarmee het liedje voorkomt: steeds vaker naarmate de productiesnelheid hoger wordt, het toezicht minder en de camera's kleiner.

Dieren in de veehouderij lijden. Ook wanneer wat hun wordt aangedaan binnen de grenzen van de wet valt. Ondanks gewiekste marketing en labels blijven ze lijden. Ze schreeuwen om hulp, ze piepen om genade en ze smeken hun jongen geen pijn te doen. De NVWA gaat ze niet helpen. Melkveehouders nog minder. Van beleidsmakers hoeven ze niets te verwachten. De enige die ze kan helpen bent u.

Commentaar

DIERENARTSEN

Geef ACM mogelijkheid om machtsconcentratie dierenzorg te voorkomen

Huisdierenhouders in gebieden waar dierenartspraktijken de afgelopen jaren zijn overgenomen door grote commerciële ketens weten het al lang: de zorg voor de huisdieren is totaal op zijn kop gezet. De spoedpost in het weekend is verplaatst naar een dierenziekenhuis tientallen kilometers verderop, de tarieven voor behandeling en medicijnen schoten omhoog en transparantie over de kosten is ver te zoeken. En na een reeks publicaties in NRC over de (wan)praktijken bij een aantal grote ketens als IVC Evidensia en AniCura, kwam deze week de Autoriteit Consument en Markt (ACM) met een vernietigend rapport over de sector.

De toezichthouder constateert dat in overgenomen dierenartspraktijken de prijzen flink kunnen oplopen. Bij een viertal onderzochte overnames stegen de prijzen voor behandelingen tot 20 procent, en die voor verkochte medicijnen zelfs tot 50 procent. De grote ketens hanteren een „commerciële bedrijfsstrategie gericht op het vergroten van hun winstgevendheid”. Het risico dat klanten behandelingen krijgen aangeboden „die verder gaan dan passend is bij dier en eigenaar” is groot.

De dierenzorg is er op zichzelf niet per se op achteruitgegaan, erkent de ACM. Dankzij specialisatie is de kwaliteit van de zorg onder de ketens soms verbeterd, en voor individuele dierenartsen is het ook makkelijker hun be-

Regels kunnen helpen, al zijn veel mensen zo dol op hun huisdier dat ze emotie boven ratio zullen blijven stellen

roep meer als baan dan als roeping uit te oefenen. De tijd dat een dierenarts dag en nacht klaarstond voor zijn klanten is voorbij, constateert de ACM, en de komst van ketens heeft die trend zowel vergemaklijkt als versneld.

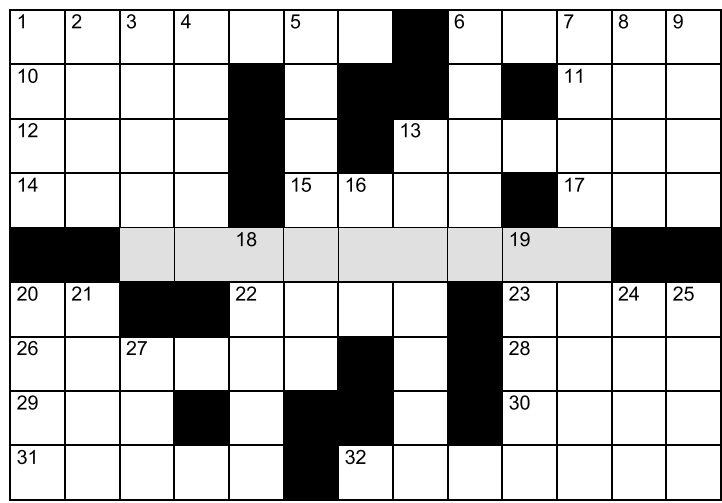
Tegelijkertijd zijn de uitwassen die met de commercialisering gepaard gaan legio. Zo bood marktleider Evidensia zijn dierenartsen begin dit jaar een bonus aan als ze vaker door zouden verwijzen naar aan de keten gelieerde dierenziekenhuizen voor dure behandelingen. Ook werden er zogeheten *earn out*-regelingen aangeboden aan dierenartsen die hun praktijk aan een keten verkochten, waarbij hun beloning gekoppeld wordt aan omzetgroei. Ze werken meer voor de baas dan voor het baasje.

Tijd om in te grijpen dus. De ACM pleit onder meer voor een verbod op „commerciële prikkels” (geen beloningsafhankelijke omzet- of winstcijfers, uitgevoerde behandelingen, verkochte medicijnen of verwijzingen). Daarnaast roept de ACM de sector op om professionele standaarden op te stellen voor veelvoorkomende behandelingen, en moeten huisdiereigenaren op meer locaties medicijnen kunnen aanschaffen ter voorkoming van gedwongen winkelniering. Ook moet de informatievoorziening over spoedzorg verbeteren.

De ingrepen die de ACM voorstelt, verstevigen de positie van de consument, maar lijken symptoombestrijding. Regels en transparantie kunnen helpen, maar veel mensen zijn zo dol op hun huisdier dat ze emotie boven ratio stellen bij de vraag of hun dier behandeld moet worden.

Het echte probleem is hier dan ook marktmacht, waardoor ketens in sommige regio's een (bijna) monopolie hebben en vrij de prijzen kunnen aanpassen. Om dat te voorkomen, moet de gereedschapskist van de ACM worden uitgebreid en dat vergt een wetswijziging. De nieuwe Tweede Kamer en de coalitie-in-wording doen er verstandig aan het rapport van de ACM goed te bestuderen. Een toezichthouder kan pas echt optreden als hoeder van het consumentenbelang als daartoe de juiste middelen kunnen worden aangewend. Achteraf misstanden bestrijden is daarbij belangrijk, vooraf problemen voorkomen scheelt hier nog veel meer dieren- en mensenleed.

IN HET MIDDEN

Meer puzzels van Studio Steenhuis op steenhuispuzzels.nl

Vul in en ontdek wie of wat er midden in het nieuws staat

Horizontaal: **1.** (Handwerk) beëindigen **6.** '___ stemt in met azc ondanks bedreigde politici' **10.** Voortgang van een wapen **11.** Past na liter of mand **12.** Golfopvangsers **13.** Krijgt Wiersma vandaag zeker over zich heen **14.** Dat insect is nogal eens in China **15.** Snel vaartuig **17.** Hommage **20.** Golfmaker **22.** Vier ringen, verbonden aan 21 horizontaal **23.** Hebben veel mensen een herbruikbare van **26.** (Niet) zomaar een persoon **28.** Diender **29.** ___ is ___ **30.** Daar staat de Taj Mahal **31.** Collega van Mick **32.** Vakantiegeld

Verticaal: **1.** God is ___ tegenwoordig **2.** Zorgen voor discussie **3.** Wees op je ___! **4.** Ontneemt je de lucht **5.** Ongekunsteldheid **6.** Past voor letters of hap **7.** Zijn mensen van onder de 80 **8.** Begrensd gebied **9.** Dichter Derek of componist Hans **13.** Zij doet het alleen **16.** ___ Soundsystem, band van 'Dance Yrself Clean' **18.** Amerikaanse dipsaus **19.** Nat klusje **20.** 'Niels ___ en Lara Baars Parasporters van 2025' **21.** Die ___ lucht boven de biobak **24.** Past voor super of zone **25.** Basisvorm **27.** Kortste maand

Oplossing puzzel 18 december. Horizontaal: 1. IDEAL 4. ADRES 7. EDGAR 9. GULLE 11. RASTA 13. ERA 14. SYDNEY 19. EIKELS 20. OUT 21. APART 23. LINKE 24. MOPJE 25. DOLLE 26. ERNST **Verticaal:** 1. INGEPLAND 2. EILAT 3. LEESRITME 4. ARRENSLEE 5. RUS 6. SMAAKTEST 8. GEDWEEP 10. URE 12. AYN 15. NEL 16. EER 17. IONEN 18. NUK 22. AAL **In het midden:** PETER WENNINK

© Studio Steenhuis steenhuispuzzels.nl

Lezers zijn de auteurs van deze rubriek. Een Ikje is een persoonlijke ervaring of anekdote in maximaal 120 woorden. Insturen via ik@nrc.nl

GYMGESPREK

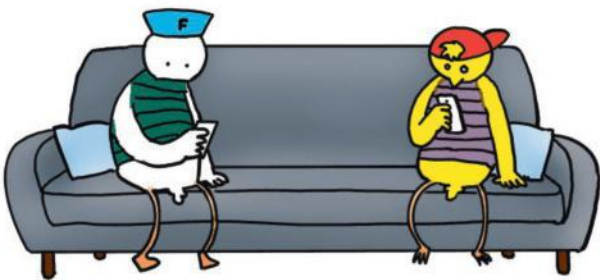
Gisterenmiddag was er kerstlunch bij mijn ouders, beiden achter in de tachtig en nog goed van geest. De kleinkinderen praten druk over hun sportschoolactiviteiten, oftewel de *gym*: „Kom je er vaak?” „Ik ga bijna elke dag.”

Opa en oma luisteren een tijdje op de achtergrond mee. Opeens buigt oma zich naar opa en fluistert: „Weet jij wie die Jim is?”

Jan van Lokven

FOKKE & SUKKE
SCHRIKKEN HIER TOCH EEN BEETJE VAN

VOLGENS
PORNHUB WRAPPED
BEN IK 91 JAAR OUD...
EN JIJ?

RGV

nrc > puzzels

Crux: kleine kruiswoordpuzzel voor grote denkers

Speel alle puzzels op nrc.nl/puzzels

SUDOKU

			2					
		1						
			9		5	8		
9		4		5		1	3	
5			3		4			
		8						
			7			4		
3	9					7		
					6	9		

Meer puzzels en boeken van Peter Ritmeester op pzzl.com

Plaats de cijfers 1 tot en met 9 zo in het diagram dat elk cijfer precies één keer voorkomt in elke rij, kolom, de negen vetomrande 3x3 vakken, én de vier grijze 3x3 vakken. © Peter RitmeesterPZZL.com
Rechts: de oplossing van gisteren.

8	5	2	3	7	4	6	9	1
4	1	6	2	8	9	7	3	5
7	3	9	5	1	6	4	8	2
9	4	7	8	3	2	1	5	6
5	6	8	1	9	7	3	2	4
1	2	3	4	6	5	9	7	8
3	8	5	7	4	1	2	6	9
2	9	1	6	5	3	8	4	7
6	7	4	9	2	8	5	1	3

COLUMN
FRITS ABRAHAMS

Het bedrog van Oliver Sacks

H ebben we in Nederland net de ontmaskering achter de rug van gezondheidsgoeroe Wim 'Ice-man' Hof, of in Amerika volgt de postume sloop van de wereldberoemde neuroloog Oliver Sacks (1933-2015). Talrijke goedgevolgde wetenschappers worden meegesleurd in zijn val.

Sacks was sinds de jaren zeventig een bestsellerauteur met boeken als *Awakenings*, *The Man Who Mistook His Wife for a Hat* en *A leg to stand on*. Ik heb ze nog in de kast staan, al viel me nu wel op dat ik geen enkel boek heb uitgelezen. Niet uit ongeloof overigens, eerder door de afmatende opeenstapeling van al die psychiatrische ziektegevallen.

Dat Sacks een medische sprookjesverteller was, kwam niet bij je op. Hij kreeg vanuit medische kringen juist veel bijval, al was er ook altijd wel kritiek. In *The London Review of Books* werden enkele van zijn boeken al meteen vernietigend besproken. Tegen de *Volkskrant* zei Sacks in 1988: „Ik was van die eerste recensie werkelijk kapot. Ik kreeg geen pen meer op papier tot hetzelfde boek lovend werd besproken in *The New York Review of Books*.”

Over het algemeen overheerste het respect voor zijn werk en kon hij uitgroeien tot een internationaal erkende wetenschapper. Van die reputatie zal weinig overblijven dankzij het onthullende artikel deze maand van Rachel Aviv in het tijdschrift *The New Yorker*. Zij kreeg inzage in allerlei brieven en dagboeken van Sacks, waaruit bleek dat hij met een zeker schuldgevoel terugkeek op zijn praktijken als schrijver.

Hij beseft dat hij vaak zijn eigen psychische conflicten op het leven van zijn patiënten had geprojecteerd. Zijn grootste conflict, voeg ik eraan toe, was misschien wel zijn merkwaardige, bijna levenslange

onderdrukking van zijn homoseksualiteit. Opmerkelijk detail: hij placht zijn opgewonden penis af te koelen „door hem in sinaasappelgelei te leggen”.

Hij gaf zijn patiënten „een deel van mijn eigen krachten, en ook een deel van mijn fantasieën”. Hij erkende: „Ik schrijf symbolische versies van mezelf op.” In een dagboek uit 1985 bekennt hij dat „er een gevoel van afschuwelijke misdaad (psychologisch)” aan zijn werk kleefde. Hij had zijn patiënten „krachten toegedicht die ze niet bezitten”. Sommige details, erkende hij, waren „pure verzinsels”.

In een brief aan een broer noemt hij *The Man Who Mistook His Wife for a Hat* een boek met „sprookjes”. „Deze vreemde verhalen - half verslag, half verzonnen, half wetenschap, half fabel, maar met een

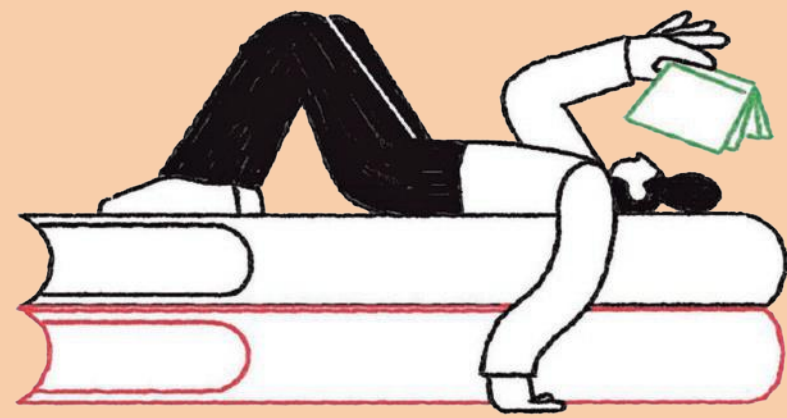
'Het schuldgevoel is veel sterker geworden vanwege mijn leugens'

eigen authentieke stijl - zijn in feite wat ik doe om MIJN demonen van verveling, eenzaamheid en wanhoop op afstand te houden.” Later constateert hij in zijn dagboek: „Het schuldgevoel is sinds 'Hat' veel sterker geworden vanwege (onder andere) mijn leugens, vervalsing.”

Hier is hij de bedrieger die zijn eigen bedrog verfoeit, al deed hij dat nooit in het openbaar. Hij betaalde er een hoge prijs voor. „Het maakt me kapot, het sloopt me”, schreef hij elders. „Mijn personages (want dat zijn ze geworden) krijgen een bijna *Dickens-achtige* kwaliteit.”

Aviv geeft tal van voorbeelden waar Sacks in zijn ziektegeschiedenissen een loopje neemt met de werkelijkheid. Ik vermoed dat ik al die boeken nooit meer ga uitlezen, als ik ze al bewaar.

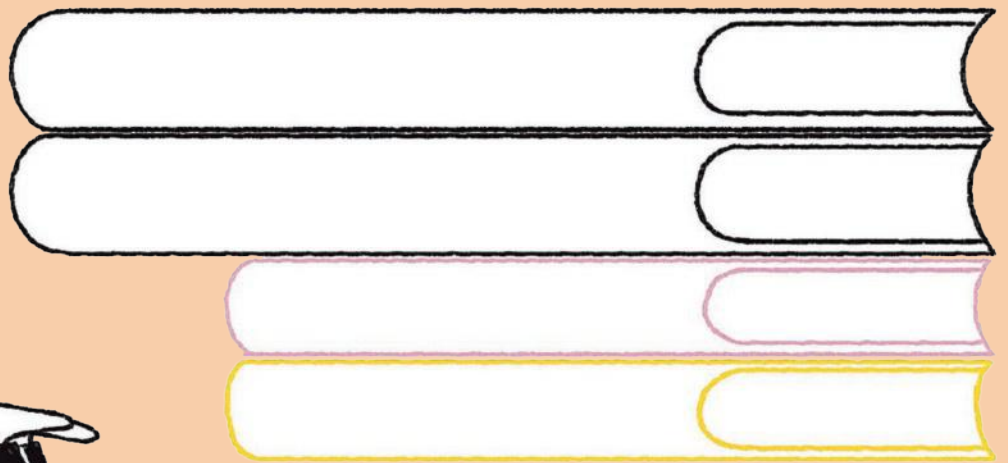
Achterpagina.

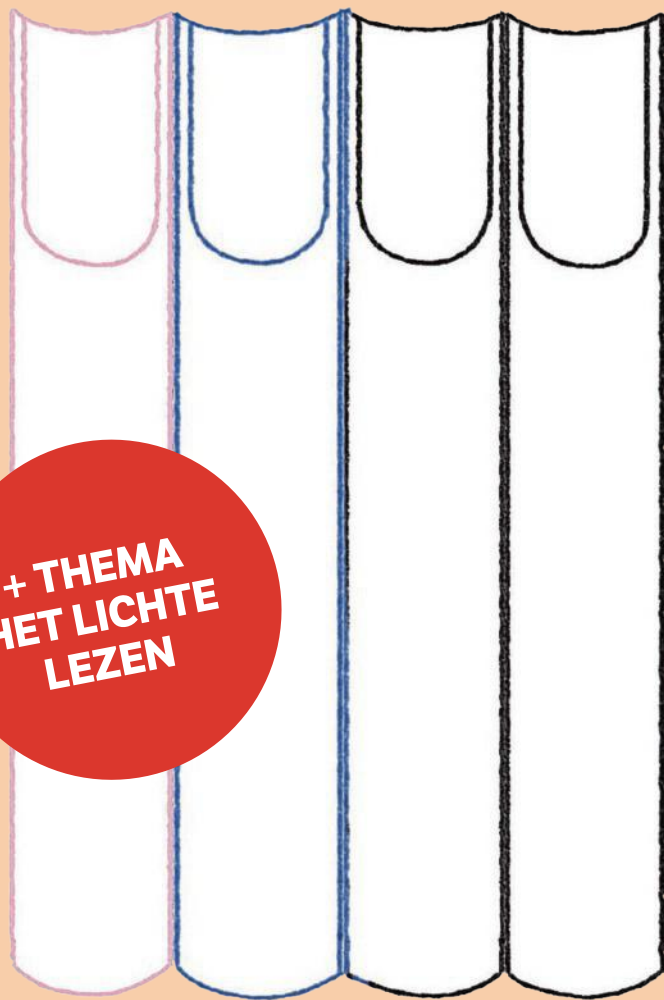
DE

BESTE

BOEKEN

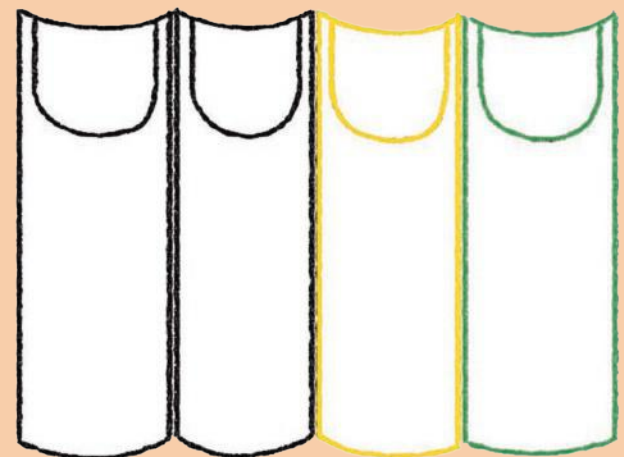

VAN

2025

BOEKEN

Djilani in het programma 'Zentijd'. BEELD KRO NCRV

Een klein beetje 'Zentijd' is welkom

Dankjewel, armen. Dankjewel, handen. Dankjewel, vingertoppen. Djilani stond in een zonnig grasveld heel zijn lijf te bedanken, van zijn grote biceps tot zijn brede glimlach. Ik ontbeerde allebei maar zei het hem toch na. Voor de tv in mijn woonkamer boog ik mijn hoofd richting de vloer. Benen, voeten, tenen: dank, dank, dank.

Djilani zei dat dankbaar zijn begon bij dankbaarheid. En dankbaarheid, zei Djilani, begon bij 'dankjewel'. Ik ontving dankbaar de wijsheden van de yogainstructeur terwijl ik, net als hij, neerzakte in de hagedishouding, en vervolgens, anders dan hij, even meende dat er een cruciaal lichaamsdeel in tweeën was gescheurd. „Ooh-hóów”, deed ik. „Die rek die je in je liezen voelt, daar ben je dankbaar voor”, zei Djilani. „Dat betekent dat we ruimte creëren in de heup.” „Hng-nng”, deed ik (op begrijpende toon). Dankjewel, rek.

Ik had Djilani woensdag gevonden op NPO3, waar overdag een herhaling van *Zentijd* (KRO-NCRV) te zien was. Vlak ervoor had ik de aflevering van *Onderweg naar liefde* (tevens KRO-NCRV) van die avond vooruitgekeken. Er werd weer veel gevoeld en gemerkt en gedeeld in het datingsprogramma voor vanlifers, waaraan dit seizoen maar liefst twee tantra-minnende mannen deelnemen. Halfnaakte Henno was weer lekker veel bezig met halfnaakte Henno en Joris sprak weer zo traag en omslachtig dat ik op dubbele snelheid moest kijken om me het begin van zijn zinnen te herinneren. Ik werd er, ironisch genoeg, waanzinnig niet-zen van.

Misschien was het oneerlijk om steeds de tantra-mannen als bron van dat terugkerende probleem aan te wijzen. Misschien - ik was in een toegeeflijke bui - was het tijd om ook eens naar mezelf te kijken. Wie schrijft er nou vier columns over eenzijdige vetes met tantra-mannen? Daar moet je wel een uitermate opgefokt mevrouwje voor zijn. Een klein beetje *Zentijd* was eigenlijk best welkom. Op NPO Start bleken twee seizoenen te staan, waaronder een aflevering die 'Yin Yang-yoga voor dankbaarheid' heette. Dankjewel, Djilani.

Met hernieuwde positiviteit en veel ruimte in de heup keek ik de aflevering nog een keer. Joris lag op een zandstrand in Montenegro naast zijn date Sarah, met zijn ene hand onder zijn kin en zijn andere om haar middel. Ze hadden net naakt in zee gezwommen en de nacht ervoor „meer gedaan dan alleen zoenen”, had Joris met een guitige kop aan de camera verteld. Maar nu, in het zand, was de guitigheid er plots vanaf. „Ik voel wel dat dat ik... iets wil delen”, zei Joris langzaam: „dat ik... gister merkte dat ik... uit verbinding ging, of... letterlijk en figuurlijk wegkeek... omdat het dan te dichtbij komt, of dat we zo intens samen zijn... en dat ik... ja... het spannend vind, of zo.”

Met het eind van de reis in zicht vroeg Joris zich af of hij „dit” echt wilde. Dat had je je ook een nacht eerder kunnen afvragen, dacht ik. Met je verbinding. Maar dat zei ik niet. Ik zei: dankjewel voor je eerlijkheid, Joris. Daarna kegelde Henno met zijn busje bijna één van zijn daakes omver en zei hij geen sorry, want wist hij veel dat zij daar stond. Ik overwoog een bruggetje te maken naar *Dashcam Disasters: kerst* (Veronica), maar ook dat deed ik niet. Ik zei: dankjewel dat je voorsnog niemand hebt omgelegd, Henno. Dank, dank, dank. Ik lag in savasana op de bank heel hard geen ongenoegen te voelen en geen ongeduld te merken en geen onbegrip te ervaren toen de vooruitblik op donderdag begon te spelen. Sarah zou boze tranen huilen. „*Fucking hell!*”, zei ze. Dat klonk niet zen. Dat klonk als iets veel beters: als ontlading. Dankjewel, Sarah.

Amber Wiznitzer

Associated Press correspondent Peter Arnett (L) met Vietnamese soldaten in Vietnam, 1965. FOTO ASSOCIATED PRESS

NECROLOGIE PETER ARNETT (1934-2025) OORLOGSCORRESPONDENT

Peter Arnett versloeg zeventien oorlogen en zette CNN op de kaart

Zijn verslaggeving uit Vietnam bezorgde hem een Pulitzer, maar bij het grote publiek werd hij in 1991 bekend als laatste journalist in Bagdad.

Hans Steketee
AMSTERDAM

Als operatie Desert Storm met het langverwachte luchtoffensief tegen Irak in januari 1991 eindelijk begint, is er nog maar één westerse journalist in Bagdad achtergebleven: Peter Arnett. Live op televisie verslag doen via de satelliet gaat niet meer, maar de telefoon doet het nog.

Op de achtergrond slaan kruisraketten in en janken de sirenes van het luchtalarm. „Er was hier een explosie vlakbij, dat was misschien te horen”, zegt hij kalm met het Nieuw-Zeelandse accent.

Zijn verslagen uit Bagdad bezorgden hem en de dan piepjonge nieuwszender CNN onmiddellijk wereldfaam. Arnett was toen al bijna dertig jaar oorlogscorrespondent. Voor zijn verslagen uit de Vietnam-oorlog - inclusief foto's - kreeg hij in 1966 een Pulitzer. Peter Arnett is woensdag op 91-jarige leeftijd overleden in een hospice in Californië.

Hij versloeg zeventien oorlogen in de hele wereld en maakte documentaires. In 1997 uitte Osama bin Laden in een interview met Arnett, opgenomen in Afghanistan, duistere dreigementen aan Amerikaans adres - die hij vier jaar later zou uitvoeren.

Op '11 september' werkte Arnett niet meer bij CNN. Na een verslag in 1999 dat hij had ingesproken, met de ongefundeerde claim dat de Verenigde Staten deserteurs uit het eigen leger in 1970 in Laos met

het zenuwgas sarin hadden willen doden, vertrok hij.

Controverse rond Arnett was niet nieuw. Door zijn interview met de Iraakse president Saddam Hussein in 1991 en zijn verslagen over Iraakse burgerdoden door de lucht-aanvallen, kreeg hij de kritiek anti-Amerikaans te zijn geweest. Arnett wimpelde dat af, hij had zich zoals altijd aan de feiten gehouden, zei hij, ook als die onwelkom waren.

'Schone oorlog' De beeldvorming van die eerste Golfoorlog was door het Pentagon zwaar geregisseerd. Journalisten moesten grotendeels in gechaperonneerde *press pools* werken, waar ze weinig slagveld zagen. Ook werden ze voorzien van hapklare video's van 'slimme bommen' en

Kritiek anti-Amerikaans te zijn geweest wimpelde Arnett af, hij had zich aan de feiten gehouden

andere precisiewapens die het idee van een 'schone oorlog' moesten wekken. Arnett was een van degenen die de illusie doorbrak.

Het officiële verhaal corrigeren; dat was precies wat hij vanaf 1962 in Vietnam, en eerder in Laos, had gedaan. Terwijl Washington nog volhield dat er „licht aan het eind van de tunnel was”, liet Arnett zien hoe Amerikaanse en Zuid-Vietnamese posities door Noord-Vietnamezen werden ingenomen en hoe burgerlevens altijd sluitpost waren.

„Om de stad te redden was het nodig deze te vernietigen”, luidt een berucht citaat van een Amerikaanse majoor na de verwoesting van Ben Tre in 1968. Arnett tekende het op uit diens mond. Hij opereerde vaak met gevaar voor eigen leven. Associated Press

memoreert hoe Arnett met een eenheid op pad ging om Vietcong-sluipschutters uit te schakelen en hij naast een officier met een landkaart staat. „Terwijl de kolonel op de kaart keek, hoorde ik vier schoten en sloegen er kogels door de kaart in zijn borst. Hij zonk naast mij op de grond.”

Larger than life

Arnett, in 1934 geboren in Riverton (Nieuw-Zeeland), had aanvankelijk geen idee wat hij met zijn leven wilde, maar toen hij werk vond bij de lokale krant en „de redactie binnen liep en mijn bureautje vond, had ik het heerlijke gevoel dat ik mijn plaats had gevonden”, vertelde hij in 2006.

Na een jaar voor AP in Indonesië te hebben gewerkt vertrok hij naar Indochina. Ook toen al was hij al enigszins *larger than life*. Toen hij in Laos eens tanks op zijn weg vond die het telegraafkantoor onbereikbaar maakten, zwom hij de Mekong over naar Thailand „met de getypte kopij, zijn paspoort en tweehonderd dollar tussen zijn tanden”, schrijft *The New York Times*. Arnett: „Ze dachten dat ik gek was, maar *I had to get the story out as fast as I could.*”

Zijn carrière als verslaggever eindigde in 2003, een Irak-oorlog verder, abrupt. Opnieuw was hij achtergebleven in Bagdad, nu in dienst van NBC, met enkele andere journalisten. Daar liet hij zich door de staatstelevisie interviewen waar hij het Iraakse moreel preees en zei dat het Iraakse verzet de geallieerde aanval deed hapereen. „Een stomme misvatting”, erkende hij later, maar NBC ontsloeg hem.

De rest van leven gaf hij les, schreef boeken en hield lezingen. Tijdens de val van Saigon had hij de opdracht van het AP-hoofdkantoor geeneerd om het hele archief te vernietigen. Hij nam het mee naar de VS, omdat hij, schrijft zijn oude werkgever, „geloofde dat het ooit historische waarde zou hebben”.

Henk van Gelder

AMSTERDAM

De hoogmogenden van de NOS vonden dat het, anno 1995, tijd werd de herkenningsmuziek van *Studio Sport* te vervangen door iets nieuws. De spetterend strakke jazztune die Tonny Eyk voor het zondagavond-programma had gecomponeerd, dateerde immers al van 1974. Maar toen die na ruim twintig jaar werd afgedankt, kreeg de omroep een stortvloed aan boze brieven. Het publiek wenste niet aan de nieuwe sound te wennen. Met als gevolg dat de muziek van Eyk in 2001 toch weer in ere werd hersteld. In een ingekorte versie weliswaar, maar wel met de zelfde vinnige vaart die de originele versie zo dynamisch maakte. En tot grote vreugde van de man die daarvan de maker was.

De openingsfanfare van *Studio Sport* is een van de vele tientallen herkenningsmelodietjes die Tonny Eyk heeft gecomponeerd - van AVRO's *TopPop* tot *Babbelonië* en van *Wedden dat...*? tot de *1-2-3 Show* en *Een avondje AVRO*. Maar hij schreef ook populaire kinderliedjes als 'Ik heb zo wa-wa-wa-waanzinnig gedroomd' en 'Op een onbewoond eiland' en de gracieuze muziek voor de aan Johan Cruijff gewijde bioscoopfilm *Nummer 14*, die de stervetoeballer de allure van een balletdanser gaf. En in honderden tv-programma's zat hij vrolijk glimlachend aan de piano als leider van het orkest of het combo dat de muziek voor zijn rekening nam.

Afgelopen zaterdag is hij overleden, 85 jaar oud.

Accordeontweeling

Teun Eikelboom (zoals hij voluit heette) en zijn tweelingzusje Jeannette kregen al op hun zesde elk een accordeon cadeau van hun ouders. Een jaar later debuteerden ze in het alom beluisterde radioprogramma *Amateurs zetten hun beste beentje voor*. Ze traden als accordeonduo op onder de van hun voornamen afgeleide naam *Les Deux Jeateux*. Het succes kwam snel. Menigmaal moesten ze vrij van school vragen om ergens te kunnen optreden.

Hun werkterrein was de schnabbeltoer, het omvangrijke circuit van feestavonden voor verenigingen en bedrijven, waar des-

Tonny Eyk thuis in Badhoevedorp. FOTO PIM WESTER-WEEL/ VINTAGE PHOTO GALLERY/ ANP

NECROLOGIE TONNY EYK (1940-2025) COMONIST EN MUSICUS

Van Wa-wa-wa-waanzinnig tot Studio Sport: iedereen kent zijn werk

De melodieuze van Tonny Eyk zijn onsterfelijk, van de openingstune van 'Studio Sport' tot AVRO's 'TopPop'. Maar hij trad ook op als muzikleraar, jurylid of orkestleider in tv-programma's.

tijs ook veel andere artiesten in de jaren vijftig hun empooli vonden. Maar allengs kwam er - mede door de concurrentie van de televisie - een eind aan die losse feestavonden. En terwijl zijn zusje eind jaren zestig het artiestenbestaan vaarwel zegde, kreeg Tonny Eyk steeds vaker tv-werk. Hij had intussen trombone gestudeerd aan het Haags conservatorium, met piano als bijvak en stond bij de omroepen al gauw bekend als een buitengewoon behendig begeleider. Voorts bleek hij een vaardig causeur te zijn, en werd daardoor een veelgevraagd jurylid in diverse talentenjachtshows van toen. Ook fungeerde hij als de vriendelijke muzikleraar in de KRO-kinderquiz *Klassewerk*.

Een van zijn andere bezigheden was de muziek die hij jarenlang maakte voor het satirische tv-duo Van Kooten en De Bie. Hij produceerde niet alleen hun langspeelplaten, maar was bovendien de componist van bijna alle liedjes die ze zongen. Naar hartenlust parodieerde Eyk daarin allerlei muzikale genres, wat leidde tot nummers als 'Ballen in m'n buik', 'Zoek jezelf' en het carnavaleske 'Stoont als een garnaal'. Overbekend was ook 'De Tegenpartij', het propagandistische meezinglied voor de fictieve protestpartij waarmee hun typetjes Jacobse en Van Es vooruitliepen op de latere opkomst van populistische partijen. Hun samenwerking leverde Van Kooten, De Bie en Eyk een groot aantal

Edisons en platina platen op.

Van piano naar synthesizer

Eyks ongekend veelzijdige oeuvre loopt uiteen van enkele symfonische werken, die onder meer werden uitgevoerd onder leiding van Jaap van Zweden, tot en met de geruststellend bedoelde achtergrondmuziek, bijgenaamd 'muzak', die zich in hotellobby's, liften en warenhuizen mengt met het gebruikelijke geroezemoes. En daarnaast was hij ook actief op andere terreinen. Zo schreef hij onderhoudende columns en boekjes over eten en drinken, fietsen en Frankrijk als vakantieoord. Ook trok hij de aandacht als lid van een fietsclub, met ex-premier Dries van Agt en enkele voormalige

Tour-rijders in de gelederen.

Toen de grote orkesten in de loop van de jaren tachtig wegens bezuinigingen uit de tv-shows moesten verdwijnen, vervuilde Eyk de piano steeds vaker voor de synthesizer. Moeiteloos paste hij zich aan aan de opmars van de elektronica. „Het is een ontwikkeling in ons vak die niet meer te stuiten is”, zei hij in 1980 in *De Telegraaf*. „Ik ben ook omgeturnd, want als het goed gebruikt wordt, geeft het een extra dimensie aan de muziek.” Zo bleef hij meegaan met zijn tijd.

Henk van Gelder (1946-2025) schreef voor de cultuuredactie van NRC vanaf de jaren 70 tot aan zijn overlijden over podiumkunsten.

RAAD VOOR DE JOURNALISTIEK

Klacht ontslagen directeur Nederlands Fotomuseum deels gegrond

Arjan Meesterburrie

AMSTERDAM

De Raad voor de Journalistiek (RvJ) heeft een klacht van de ontslagen directeur van het Nederlands Fotomuseum Birgit Donker tegen de *Volkskrant* deels gegrond verklaard. In twee artikelen van de krant over vermeende misstanden bij het museum werden anonieme bronnen aangehaald die haar dis-

kwalificeerden zonder voldoende onderbouwing, waardoor dat deel van de berichtgeving volgens de Raad „niet controleerbaar en tendentueus” was. „De Raad sluit niet uit dat de *Volkskrant* bepaalde informatie alleen onder geheimhouding kon verkrijgen en dat het niet mogelijk was al haar bronnen in de publicatie bekend te maken”.

schrijft de Raad voor de Journalistiek in het oordeel. „Maar ook als een journalist terecht zijn bron-

nen beschermt en deze vertrouwelijk behandelt, dient hij in zijn berichtgeving voldoende inzicht te geven in het beschikbare bronnenmateriaal. Dat is hier niet gebeurd.”

De Raad oordeelt dat andere onderdelen van de klacht van Donker ongegrond zijn. Volgens de Raad was er geen sprake van eenzijdige berichtgeving, omdat het wederhoor van Donker voldoende in de artikelen was verwerkt. Ook maakte de *Volkskrant* een zorgvuldige

afweging tussen het maatschappelijk belang van publicatie en het belang van Donker dat door de berichtgeving werd geschaad, aldus de Raad. Daardoor treft de krant op die punten geen blaam.

De onrust bij het Fotomuseum rond Birgit Donker, die van 2006 tot 2010 hoofdredacteur was van NRC, kwam in juni dit jaar naar buiten, toen de Raad van Toezicht (RvT) van het Nederlands Fotomuseum haar per direct op non-

actief stelde. De RvT sprak van „signalen” over haar functioneren, maar gaf daar aanvankelijk geen inhoudelijke toelichting op.

Enkele weken later volgde haar definitieve ontslag. In de *Volkskrant* werd de schorsing in verband gebracht met vermeende misstanden en een onveilige werksfeer binnen het museum. Donker betwistte die kwalificaties en stelde dat de berichtgeving een eenzijdig en feitelijk onjuist beeld gaf.

MICHEL KRIELAARS

Een geslaagde thriller over de Stalinterreur

Catherine Merridale is een vooraanstaand Brits historica en schrijfster van geweldige boeken over de Russische geschiedenis. Haar *Lenin on the Train* (2016), het verhaal van Lenins terugkeer in 1917 naar Rusland uit Zwitserse ballingschap, was een internationale bestseller. Dat succes stelde haar in staat om ontslag te nemen als hoogleraar en zich aan het schrijven van fictie te wagen. Het was een lang gekoesterde wens. Merridale vertelde me het in 2017 op een boekfestival in Gent, waar we beiden optraden. Ze was toen net begonnen met schrijven. Onlangs kwam ze met het resultaat: *Moscow Underground*, een literaire thriller, die je meesleurt in het Moskou van 1934, waar de Stalinterreur net is begonnen.

Met een gouden pen verbeeldt Merridale de paranoïa van die tijd. Je beseft daardoor ook hoe het er in het Rusland van Poetin aan toe gaat, waar de Stalinverering terug is en zelfs kinderen hun ouders verraden.

In *Moscow Underground* herkende ik de schelmenroman *Het ondergrondse Moskou* (1924) van Gleb Aleksejev. Het is het verhaal over een zoektocht naar een kostbare bibliotheek uit Constantinopel, die Ivan de Verschrikkelijke in de zestiende eeuw ergens diep onder het Kremlin zou hebben verborgen.

Als je dit boek uit hebt kun je alleen maar hopen dat Merridale doorgaat met fictie

Om die bibliotheek draait ook de plot van *Moscow Underground*. Hoofdpersoon is officier van justitie Anton Belkin, die de moord op een belangrijke archeoloog onderzoekt. Zijn lijf lag bij een bouwplaats voor de nieuw aan te leggen Moskouse metro. Een jong boefje wordt verdacht van de moord, maar Belkin gelooft in zijn onschuld en meent dat er iets heel anders speelt. Hij wordt in zijn onderzoek aangemoedigd door de voormalige politiek commissaris Vika Volkova, met wie hij in de burgeroorlog van 1918-1921 een verhouding had. Ze hebben zelfs een dochter die, zoals later in het verhaal blijkt, spoorloos verdwenen is. In 1934 is diezelfde Vika een machtige vrouw binnen de geheime politie NKVD.

Als Belkin door zijn superieuren van de zaak wordt gehaald, zet zij hem onder druk om zijn onderzoek stiekem voort te zetten, ook omdat ze vermoedt dat andere hooggeplaatste NKVD'ers bij de moord betrokken zijn. Die interne machtsstrijd, die je zo kunt toepassen op het Rusland van Poetin, zet Merridale razend spannend neer en blijkt al gauw de werkelijke kern te zijn van haar boek, dat je door heel Moskou voert om in de catacomben van het Kremlin te eindigen.

Ook laat Merridale goed zien hoe iedereen met een belangrijke positie in die tijd werd gemanipuleerd. Zo chanteert Vika haar ex-geliefde behalve met zijn verleden als deserteur in de burgeroorlog ook met de arrestatie van zijn vader, een voormalige revolutionaire avant-garde schilder. Door zulke praktijken is iedereen bang voor elkaar en doet dingen die hij of zij niet wil. Natuurlijk blijkt bij de afwikkeling van de plot de onnozeste bijfiguur de verrader te zijn en is een machtige NKVD-chef de grootste schurk. Als je *Moscow Underground* uit hebt kun je alleen maar hopen dat Merridale doorgaat op het pad van de fictie. Ze kan het als geen ander.

'Optimisme beschouw ik als een strategie'

ETGAR KERET De nieuwe verhalen van de Israëlsche schrijver gaan vooral over verwarring en miscommunicatie, aangewakkerd door de moderne technologie. „De wereld is een donkere plek, maar er zijn vele kampvuren.”

Rosan Hollak

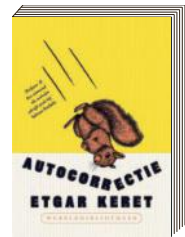
Vraag me iets onverwachts!” Etgar Keret (58) kijkt me indringend aan vanaf het telefoonscherm. „Waarom heb je een baard?” zegt hij en gaat nog even door: „Heb je ooit een man gezoend? Is het waar dat je Zweeds spreekt?” Ik ben al een uur in gesprek met de Israëlsche schrijver, die in zijn woonkamer in Tel Aviv zit, wanneer hij zegt dat ik hem moet verrassen. Zijn uitbarsting volgt na mijn vraag over zijn inlevingsvermogen. In een recent online interview had ik gelezen dat Keret, wanneer iemand zijn woede wekt, wel eens een verhaal schrijft vanuit het perspectief van die ander om zo deze persoon beter te begrijpen. En dat hij inmiddels al zo’n tien keer een verhaal schreef vanuit het perspectief van de Israëlsche premier Bibi Netanyahu. „Dat is de vloek van sociale media, iedereen weet alles al,” zegt Keret. Het afgelopen half jaar, zo vertelt hij, vragen journalisten hem telkens zijn mening over kwesties die ze zelf allang weten. „Ik denk dan: vraag me iets waar je *echt* nieuwsgierig naar bent, dan ontstaat er iets nieuws.”

Ik informeer naar zijn favoriete ijs-smaak en dan volgt inderdaad een ander gesprek. Dat hij meer van zout dan van zoet houdt. Dat hij dol is op falafel en sabich, een pita met gefrituurde aubergine, ei en pittige mangosaus. Dat hij in een volgend leven het liefst in een zoogdier in de zee wil zijn. Dan vraag ik of hij het lastig vindt dat, nu hij wat ouder is, zijn wenkbrauwharen blijven doorgroeiën, iets wat ik goed kan zien omdat hij zijn gezicht zo dicht bij het telefoonscherm houdt. „Daar heb ik totaal geen problemen mee,” zegt hij. „Mensen houden van harige wezens. Bovendien is best het handig om haar te hebben, zeker wanneer ik op een plek moet zijn waar het minder warm is.”

Een gesprek met Etgar Keret kan, zoals ik al eens meemaakte tijdens een interview ruim twintig jaar geleden, werkelijk alle kanten opgaan. Aanleiding destijds was de Nederlandse vertaling van *Pizzeria Kamikaze* (2001),

zijn verhalenbundel (later ook omgetoerd tot graphic novel) waar in het titelverhaal hoofdpersoon Chaim zelfmoord pleegt en terechtkomt op een plek die verdacht veel lijkt op de werkelijkheid, behalve dat er mensen rondlopen met gaatjes door hun slaap en in een ‘lijkbaar’ rondhangen. In dat gesprek ging het over zijn Poolse ouders die de Holocaust overleefden en naar Israël migreerden, over het belang van zelfstandig denken - iets wat hem geregeld in de problemen bracht toen in het Israëlsche leger zat - over de schizofrene houding van Israëliërs en Palestijnen ten opzichte van elkaar en het groeiende nihilisme onder generatiegenoten. En hoe hij met zijn ultrakorte verhalen, die vaak uitgaan van een alternatieve, fictieve werkelijkheid, probeerde het zwart-wit denken in zijn land te bestrijden.

Inmiddels is Keret uitgegroeid tot een internationale beroemdheid - hij schreef verhalenbundels, kinderboeken, graphic novels, scenario's voor film en televisie en recent kwam zijn nieuwe verhalenbundel *Autocorrectie* uit in vertaling. Ook nu komen zijn hoofdpersonen weer terecht in de meest bizarre situaties. Maar meer dan voorheen gaat het in deze verhalen - waarvan Keret het merendeel al schreef voor de Hamas-aanvallen in Israël op 7 oktober 2023 - over verwarring en miscommunicatie, aangewakkerd door de moderne technologie, waardoor sommige personages zich terugtrekken in een alternatieve wereld. Het zijn verhalen, vertelt hij, die hij grotendeels ‘vanuit een depressieve toestand’ schreef tijdens of na de coronapandemie en nadat zijn geliefde moeder was overleden. De deadline van het boek, vertelt hij, was per toeval op 8 oktober 2023. „Twee dagen daarvoor had ik er nog mijn twijfels over geuit aan mijn vrouw, ik vond mijn verhalen te somber. Ze zei: ‘Je bent ook altijd zo’n drama-queen, lees het boek morgen gewoon nog een keer door en maak dan je beslissing.’ Maar toen we die dag wakker werden was de oorlog uitgebroken.”

Edgar Keret: *Autocorrectie*. Vert. Ruben Verhasselt. Wereldbibliotheek, 208 blz. €22,99

Etgar Keret: „Mensen houden van harige wezens.” FOTO LIEL SAND

Verhalen voorlezen

Zijn boek ging de ijskast in en er volgde een turbulente periode. Keret reisde het land door, bezocht soldaten aan het front, demonstreerde wekelijks tegen de regering-Netanyahu, nam deel aan rouwbijeenkomsten voor gedode Gazaanse kinderen en ging met zijn vrouw de getroffen kibboetsim van de Hamas-aanval langs om overlevenden verhalen voor te lezen. „Tot dan was ik altijd bezig het perfecte verhaal te schrijven, ineens had ik de rol van een paramedicus. Hoe een 15-jarig meisje te helpen wier vader net is ver-

moord? Welk verhaal kan ik haar vertellen dat haar aan iets anders laat denken of aan het lachen maakt?” Ook begon hij mensen wekelijks een verhaal via zijn telefoon door te sturen. „Op een gegeven moment had ik een seculiere en een religieuze groep. Ik moest een beetje oppassen wie ik welk verhaal stuurde want in veel van mijn verhalen komt seks voor.”

Heeft deze periode uw opvattingen over de kracht van een verhaal veranderd? „De wereld is een donkere plek, maar

er zijn vele kampvuren. In tijden van nood kan dat soort licht heel belangrijk zijn. Neem de dichtbundel *Leaves of Grass* van Walt Whitman of de verhalen van Poesjkin, dat waren grote vuren die destijds konden bijdragen aan de menselijke solidariteit. Maar in deze tijden heeft het weinig zin om het perfecte verhaal te willen schrijven in de hoop dat het de gehele mensheid aanspreekt. In gebroken tijden hebben die grote centrale vuren niet meer dezelfde uitwerking. Maar we kunnen nog steeds kleine vuren aansteken die relevant kunnen zijn voor kleinere groepen mensen.”

Is dat wat u nu doet met uw verhalen?

„Mijn vader zei altijd: zoek in goede tijden het centrum op, ga naar de plekken waar het gebeurt. Maar als er slechte dingen gebeuren, probeer dan van de radar te verdwijnen. Dat gevoel heb ik nu ook. Ik wil geen *New York Times*-bestseller schrijven. Ik wil vooral mensen om me heen verzamelen, dingen doen. Met mijn nieuwsbrief op online-platform SubStack bereik ik veel lezers, daar heb ik 45.000 volgers die, als ze willen, met mij in gesprek kunnen gaan. Direct contact vind ik nu belangrijker. Ik zit liever met twintig mensen in een kamer, of geef les in creatief schrijven, dan dat ik een verhaal schrijf dat door tien miljoen mensen gelezen zal worden.”

Toch wordt u, vanwege uw politieke opvattingen, in verschillende steden in Israël geboycot, waaronder in Beer Sheva waar u al twintig jaar creatief schrijven doceert. Ook in het buitenland bent u op sommige literaire festivals niet welkom.

„Ik vind het verbazingwekkend dat al die zogenaamd verlichte mensen zo hard hun best doen om schrijvers en academici, die vaak dezelfde mening zijn toegedaan, te weren. Ondertussen blijft Israël wapens, die ook worden gebruikt in de strijd tegen de Palestijnen, aan Europese landen verkopen. Niemand wil deze militaire industrie een halt toe roepen. Maar een schrijver mag wel op een andere schrijver spugen.”

Waarom gebeurt dit dan toch?

„Onze wijze van actievoeren is veranderd. Stel, het is de jaren tachtig en een aantal activisten heeft zich aan een boom vastgebonden. Als je toen aan een buitenaards wezen zou vragen waarom die mensen dat doen, zou het zeggen: ‘Er staat een bulldozer klaar en het lijkt erop dat de mensen niet willen dat deze bomen worden ontworteld.’ Als je datzelfde buitenaardse wezen nu zou vragen waarom iemand tomatensoep over de Mona Lisa heeft gegooid, zou het zeggen: ‘Misschien houdt deze persoon niet van soep? Heeft deze persoon iets tegen kunst of musea?’ Dat deed handeling iets te maken heeft met klimaatverandering is voor dit wezen onbegrijpelijk. Het doel van zo’n actie is niet meer duidelijk. Ook online hebben we een nieuw soort religie gecreëerd waarin het uiten van agressie, iemand blokkeren, iemand tegenhouden, een video maken over politici die je niet mag, betekenisvol moet zijn.”

Hoe is dat ontstaan?

„De sociale media bevorderen een narcistisch activisme. Neem de oorlog in Oekraïne. Toen deze uitbrak, veranderden veel mensen hun Facebook-profielfoto in een afbeelding met daarop de Oekraïense vlag. Maar wat zegt deze vorm van betrokkenheid als je daaronder weer een foto plaatst waarop je aan het barbecueën bent met een grappig petje op? Heb je daarmee de mensen in Oekraïne geholpen? En als je ze niet geholpen hebt, waarom heb je dan in eerste instantie die vlag geplaatst? Wat is het verschil tussen een handeling en een mening? Zulke vragen stellen we niet meer.”

Het lijkt alsof uw personages in Auto-correct alleen nog maar rust kunnen vinden in een parallel universum. De hoofdpersoon in ‘Een wereld zonder selfiesticks’ wordt verliefd op ‘Niet-Debbie’, de dubbelganger van zijn vriendin Debbie uit een ander universum. In het verhaal ‘Soulo’ worden twee door AI-gegenereerde computeriteiten verliefd op elkaar terwijl hun eigenaren door een nare scheiding gaan.

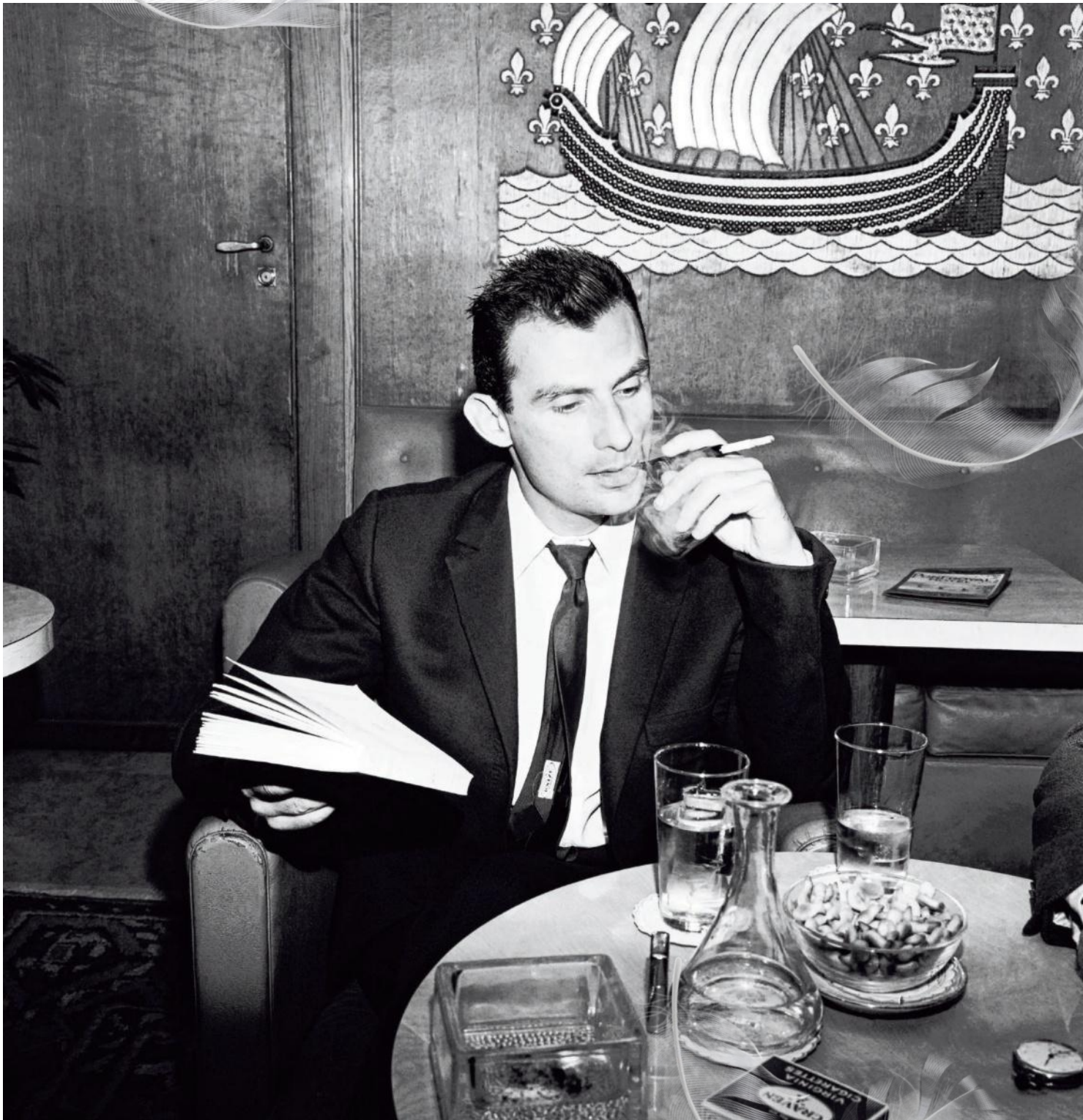
„We leven tegenwoordig in een voor ons op maat gemaakte wereld. In een chatgroep wordt ons verteld hoe slim we zijn, op Instagram zien we filmpjes die speciaal voor ons zijn gemaakt. Mijn personages zijn niet bang voor de huidige technologie maar eerder voor het slechte gebruik ervan. Gedurende de evolutie zijn mens en dier altijd voorzichtig geweest met het uitproberen van iets nieuws. Als wij honderduizend jaar geleden uit dezelfde rivier dronken en op een dag een nieuwe beek ontdekten, zouden we in eerste instantie aarzelen om het water te proeven. Die houding gaat niet op voor de huidige technologie. We vinden het grappig om een *deep fake*-video te delen van een zoenende Trump en Kamala Harris. Maar is dat grappig? Of is het gewoon een leugen? Hebben we ons ooit afgevraagd of het delen van dit soort leugens ons wat oplevert? Of we dit wel willen?”

Bent u desondanks toch een optimist?

„Optimisme beschouw ik als een strategie. Maar het is duidelijk dat we niet meer leven in een wereld die ons kan verrassen. Tegenwoordig is het van belang dat je precies weet wat iemand denkt voordat je diegene je huis binnenlaat. Is iemand voor of tegen vaccinatie? Maakt hij zich wel of geen zorgen over de opwarming van de aarde? Ik probeer verder te kijken dan dat. Mijn vader benadrukte altijd dat meningen privé zijn en dat handelingen tellen. Of de buurman mij helpt als de auto stuk gaat. Of me naar het ziekenhuis brengt als ik een been breek.”

Keret zegt dat hij moet gaan en we ronden af. Maar als ik twee dagen later een berichtje naar hem stuur met de vraag of hij het interview voor publicatie nog wil inzien, antwoordt hij dat het niet nodig is. Wel heeft hij nog nagedacht over de ‘wenkbrauw/antennenvraag’. Even later appt hij: „Toen ik jong was vond ik het helemaal niet leuk dat ik harig was. Mijn lichaamshaar, eigenlijk een soort vachtje, herinnerde me er altijd aan dat ik nog altijd een dier ben. Maar in het afgelopen decennium voel ik me daar juist comfortabel bij. Het bevestigt dat ik niet puur AI ben, of slechts uit intellect besta, maar vooral een soort zweeriger beest ben. Dat is geruststellend.”

THEMA HET LICHTE LEZEN

De Franse schrijver en Prix Goncourt-winnaar Jean Cau in 1961. FOTO AFP

Het probleem met schrijven is dat het altijd begint met een zekere vorm van pretentie. Het idee dat je iets te vertellen hebt en dat ook voor anderen de moeite waard is. Dat is op zichzelf natuurlijk geen probleem (sterker nog die verwaandheid heb je hard nodig wanneer je je eerste stappen als schrijver zet) maar het wordt een probleem wanneer je er als schrijver achter komt dat die pretentie in de weg staat wanneer je iets *waars* of *waarachtigs* wilt zeggen. Eigenwaan gaat moeilijk samen met iets spijkerhard eerlijks op papier krijgen en elke goede schrijver wil op een zeker moment iets spijkerhard eerlijks, iets *waars* op papier krijgen, dat is immers wat de literatuur van je vraagt. En ik zeg hier expres goede en niet serieuze, want *serieuze* schrijvers zeggen over het algemeen weinig oprechts.

De meest succesvolle (maar zeker niet de beste) schrijvers in het Nederlandse taalgebied, zijn de schrijvers die zichzelf

Schrijver, durf eens een malloot te zijn

SERIEUZE LITERATUUR Wie goede literatuur wil schrijven, moet zien te ontsnappen aan zijn ijdelheid en ego. Maar hoe? Schrijver en dichter *Joost Oomen* zoekt naar een antwoord.

tot in den treure *serieus* nemen. Ze zien geen enkel probleem in hun eigen pretentie, cultiveren die zelfs, spreiden die tentoon in kranten, op festivalpodia en het liefst ook op tv. Om de week zit er wel weer een andere (maar veel vaker nog dezelfde) serieuze schrijver met een ernstig gezicht bij *Buitenhof*, vers ingevlogen uit Italië of New York, over de staat van het land of de wereld te vertellen. Ze vullen krantenkaternen met hun dappere reizen naar Afghanistan of Oekraïne, op grote foto's poseerend alsof ze de laaglandse Ernest Hemingway zijn. Ze presenteren filosofische praatprogramma's voor de VPRO, rollebollen op ernstige wijze met elkaar (of erger nog: in hun eentje) in debatcentra in Utrecht en Amsterdam en beginnen te pas en te onpas over 'de grote thema's van deze tijd', die naar gelang de lezing gemakkelijk aangepast kunnen worden. Kortom: ze spelen schrijvertje.

Schrijvertje spelen

Schrijvertje spelen is een lucratieve business, en doordat deze vorm van entertainment (want literatuur is het niet) zo populair is, drukken deze serieuze schrijvers de ware schrijvers uit de markt. Schrijvertje spelen is het publiek *pleasen*, en dus worden deze serieuze schrijvers door het grote publiek constant op het schild gehesen. Kom niet aanzetten met dat deze schrijvers dat ook verdienen, dat ze hun pretenties mogen hebben omdat ze die pretenties ook waarmaken. Dan doen ze niet, ze voldoen slechts aan de verwachtingen van de buitenwacht, de literatuur verbreden ze niet, helpen ze geen steek vooruit. Ze schrijven allemaal keer op keer hetzelfde boek: vuistdikke familieromans, liefst met een hoop incest, huiselijk geweld, tragische romantiek of oorlog erin, met een allesvangende bespiegeling over Europa, Amerika, klimaatverandering, macht of toerisme aan het einde. Boeken die mij altijd doen denken aan van die gerechten van plastic die je soms in de etalages van Chinese restaurants ziet. Ze zien er appetijtelijker uit dan echt eten, fantastisch om uit te stallen, maar met voedsel, met literatuur, heeft het weinig te maken.

Maar hoe moet het dan wel? Hoe schakel je als auteur je pretentieuze schrijvers-ik uit om eindelijk wel iets oprechts te kunnen zeggen? De Franse dichter Arthur Rimbaud had daar wel ideeën over. Die schreef al in 1871, toen hij nog maar zestien jaar oud was, gelukkig jaren voordat hij zo *down-to-earth* raakte dat hij al zijn schrijven als hoogmoedige jeugdzondes bestempelde en gewoon fatsoenlijk wapenhandelaar werd in Abbasinië; die Rimbaud dus schreef in een brief aan collega-dichter Paul Demeny (in de vertaling van Hans van Pinxteren):

„Want IK is een ander. Als het koper ontwaakt als klaroen, kan het daar niets aan doen. Dit is mij duidelijk: ik woon het ontluiken van mijn gedachte bij: ik kijk ernaar en luister: ik strijk de snaren aan: de symfonie roert zich in de diepten of springt ineens tevoorschijn.”

Dit is belangrijk: ik is een ander, in de beste literatuur zit er licht tussen degenen die opschrijft en hetgeen er uiteindelijk op het papier komt te staan. Volgens Rimbaud is het dus stompzin

(dit woord gebruikt Rimbaud later in de brief letterlijk) jezelf als serieuze schrijver op de borst te slaan, want wat er uiteindelijk op papier komt is als het goed is helemaal niet louter te danken aan jezelf. Een goede schrijver woont alleen maar 'het ontluiken van diens gedachte bij' en stuurt die dus niet, mag dus ook niet met de eer lopen strijken. Een verfrissende kijk op literatuurproductie, en wat mij betreft een juiste. Alleen ook een ingewikkelde, want hoe zet je jezelf als schrijver op afstand van wat je schrijft. Nou zo, volgens Rimbaud (dat rijmt!):

*„Het gaat erom de ziel monsterlijk te maken: naar het voorbeeld van de *comprachico's*, of niet soms! Stel je een man voor die op zijn gezicht wratten ent en kweekt. Ik zeg dat je ziener moet zijn, jezelf tot ziener maken.”*

Comprachico's, belangrijk om hier te weten, waren kinderlokkers die gelokte kinderen expres verminkten, om ze als rareiteiten op kermissen tentoon te kunnen stellen. Gezellig hè! Maar hoe word je dan zo'n ziener?

„De Dichter wordt ziener door een langdurige, mateloze en beredeneerde ontregeling van alle zintuigen. Alle vormen van liefde, lijden, dwaasheid; hij zoekt zichzelf, hij probeert alle soorten gif grondig op zichzelf uit om slechts de kwintessens te behouden. „Onuitsprekelijke marteling waarvoor hij alle vertrouwen, alle bovenmenselijke kracht nodig heeft, waarbij hij temidden van van allen de grote ziekte wordt, de grote misdadiger, de grote gedoemde - en de opperste Wijzel - Want hij komt tot het ongekende!”

Deze oplossing van Rimbaud, de ziel monsterlijk maken om zo het pretentieuze ik te lozen, heeft decennialang prima gewerkt. Ze kende vele trouwe navolgers, niet de minste ook, vooral dat gedeelte van het uitproberen van alle soorten gif (lees: drank) was onder schrijvers en dichters mateloos populair. Alleen, precies dat gedeelte werkt niet meer. In de tijd van Rimbaud zette je je misschien als schrijver nog af tegen de gevestigde, serieuze schrijvers door veel te drinken, alle vormen van liefde, lijden en dwaasheid uit te proberen. Die gevestigde, serieuze schrijvers waren immers zeer bedaagde, zeer nette heren die in Parijse literaire salons zeer truttige versjes zaten te bakken, dat waren de echte schrijvers, en door je tegen hen af te zetten, bijvoorbeeld met overmatige drankconsumptie of het oplopen van tuberculose op een lekkende zolderkamer, liet je zien dat het *ware* schrijven ergens anders plaatsvond.

Nu is het precies andersom. Het is niet zozeer dat het van een serieuze schrijver verwacht wordt dat deze choqueert met longontstekingen of zuipfestijnen, maar wanneer dit toch gebeurt is er ook niemand meer die ervan opschrikt. Dat betekent niet dat schrijvers een groot drinkfeest niet meer leuk mogen vinden (schrijvers zijn ook maar mensen en ik drink mijzelf ook graag een stuk in de kraag), maar het heeft geen nut meer om jezelf ermee los te weken van je eigen schrijverspretenties of de verwachtingen van het publiek. Ga maar eens bij een bijeenkomst van beginnende dichters kijken:

de grootste *wannabes* koketteren het meest overdreven met hun middelengebruik.

Er moet dus een andere manier verzonnen worden om de ziel monsterlijk te maken, het pretentieuze schrijvers-ik pootje te haken. Ik zeg: Schrijver, durf eens een malloot te zijn. Laat je eens uitlachen!

Want door je te laten uitlachen, voldoe je volstrekt niet aan het gangbare beeld van de serieuze schrijver. Schrijvers zijn toch ernstige mensen? Daar lach je toch niet om en die lach je toch zeker niet uit? Door als schrijver actief het uitlachen te zoeken, gooi je het idee te maken te hebben met ernstige literatuur bij het publiek te grabbel. En niet alleen bij het publiek, dat uitlachen zorgt ook voor het breken van dat beeld in de schrijver zelf. Opeens is de schrijver vrij zich aan de daadwerkelijke literatuur te wijten, want al die ijdel-tuiterij kan definitief het raam uit. Clowntje Literatuur is vrij omdat niemand Clowntje Literatuur voor vol aanziet, serieus denkt te hoeven nemen. Opeens is er dan de mogelijkheid om oprecht en *waarachtig* en rücksichtslos te wezen. Goede schrijvers weten dit allang, daarom doen goede schrijvers, bewust of onbewust, zulke vreemde dingen. Vraag maar eens aan Daniël Charms, Jan Arends, Fritzi Harmsen van Beek, Maarten Biesheuvel, Richard Brautigan, Charlotte Mutsaers, Anneke Brassinga of minderbroeder Juniperus. Succesvolle serieuze schrijvers doen weinig vreemde dingen, bangeschijters die het zijn. Dat is voor de literatuur en dus voor de lezer, maar ook voor de schrijver persoonlijk, behoorlijk zonde en behoorlijk saai.

Eenzame horlepiep

Dus wat ik wil is Ilja Leonard Pfeijffer die op de Dam een eenzame horlepiep staat te dansen, wat ik wil is Connie Palmen die honderdtwintig liter limonade drinkt. Wat ik wil is Tommy Wieringa die maar blijft voordoen hoe hij met zijn armen wijd echt kan vliegen, Pieter Waterdrinker die bij VPRO Boeken met zeer veel moeite koppeltjeduikelt en radslagen doet. Wat ik wil is Peter Buwalda met van die oranje zwembandjes, eenzaam een bellenblaaspijp rokend op het boekenbal-balkon.

Wat ik het liefste wil is dat Arnon Grunberg zich herinnert hoe zich als een gek door de letteren te bewegen. Ooit ging hij met een geit op boekentour, nu is hij Nederlands kampioen schrijversijdeltuiterij. Ik wil die geit terug, ik wil dat hij voor een keertje met natte haartjes *Het Filosofisch Kwintet* presenteert. Met een vers gestreken pyjama aan, een sokpop in de hand waarmee hij duimt, dreinend tegen de cameramensen. Dat hij dan met een pruillip aan zijn gasten vraagt of ze nog wel van hem houden. En dat die gasten hun lachen niet meer kunnen inhouden, van de camera weggijken, giebelen. Men giebelt niet om een serieuze schrijver. De gasten weten niet hoe het programma, hoe de literatuur met deze malloot verder moet.

En denk maar niet dat schrijven voor malloten minder menens is dan voor serieuze schrijvers. Het is ze minstens evenveel waard, minstens evenveel ernst, ze offeren er in ieder geval veel meer, ja hun hele geloofwaardigheid, voor op. Mallootenschrijvers kiezen een ander pad dan hun serieuze collega's: door zich vrij te spelen van verwachtingen bij zowel het publiek als bij zichzelf, zijn ze zo licht als veertjes geworden. Ze nemen het pad door de wolken. En iedereen weet: het pad door de wolken, brengt je uiteindelijk het verst.

TERUGLEZEN

'Couperus' taal is de echte hoofdpersoon'

ABDELKADER BENALI Aanvankelijk was Abdelkader Benali te jong om *De ongelukkige* van Louis Couperus echt te begrijpen. Maar hij bleef de roman herlezen.

In 1999 heb ik *De ongelukkige* voor het eerst gelezen, omdat ik het ging bewerken voor een theaterstuk. Dat flopte totaal, ik begreep niks van het boek. Het was me te veel. Door de geparfumeerde stijl zag ik de boodschap niet. De eerste bladzijde staat nota bene vol met de beschrijving van 25 kleurschakeringen. Ik was in de twintig, dus dat onbegrip vergeef ik mezelf.

Maar als ik iets ben, dan is het een herlezer. Om de echte boodschap van een boek te begrijpen moet je soms ouder worden, reizen, mensen ontmoeten, meer meemaken. In de afgelopen 25 jaar heb ik *De ongelukkige* meerdere keren gelezen en heeft het aan kracht gewonnen. Het is mijn kompas in de waardering van de Moorse cultuur. Couperus wakte die verdwenen beschaving in Andalusië aan het einde van de 15de eeuw tot leven en maakte het onderdeel van de ontstaansgeschiedenis van Europa.

In 1913 reisde hij met zijn vrouw door Spanje. In zijn feulletons voor kranten beklagde hij zich erover hoe middeleeuws het er was. Op geen enkele manier kon Spanje tippen aan zijn geliefde Italië. Maar Granada, en het Alhambra, raakten hem. Hij hoort daar ook het verhaal van Boabdil, de laatste Moorse vorst in Spanje, de laatste moslim die het Alhambra bewoonde.

Terug in Nederland begon hij aan deze roman over Granada en de ondergang van het laatste islamitische bolwerk in Europa. De 'ongelukkige' is Boabdil. In 1492 moet hij gedwongen zijn paleissleutels overdragen aan de katholieken. Hij is een romantische figuur: te zacht, niet opgewassen tegen de strijd. Zijn verhaal is als dat van een islamitische Hamlet, vol tragiek. Als hij achteromkijkt naar zijn stad, sneert zijn moeder hem toe: 'Huil als een vrouw om wat je als man niet verdedigen kon'.

Wat Couperus prachtig omschrijft is hoe je mensen kan verjagen, bekeren, deporteren -

FOTO FRANK RUITER

maar nooit een beschaving kan wegnemen. Hoe de herinnering en de cultuur als een mist blijven hangen op een plek, sluimert in de mensen, binnen-dringt in de ziel. Dat is zijn scherpste observatie.

Die mist zouden we nu omschrijven als identiteit. Het idee dat je mensen kan verjagen, maar dat de islamitische cultuur altijd onder ons zal blijven, dat het deel is van Europa, vindt natuurlijk zijn echo in de actualiteit. Als Couperus nu in de Schilderswijk in Den Haag zou rondlopen, zou hij zeggen: de Mooren zijn terug, de mist heeft zich gemanifesteerd.

Het boek heeft eigenlijk een mager plot. Maar Couperus' liefde voor het Alhambra is het echte hoofdpersoonage.

De ongelukkige is een klassieke reisroman, die erom vraagt naar Granada te gaan, granaat-appels te eten, het Alhambra te bezoeken en dit boek te lezen in de schaduw van cipressen."

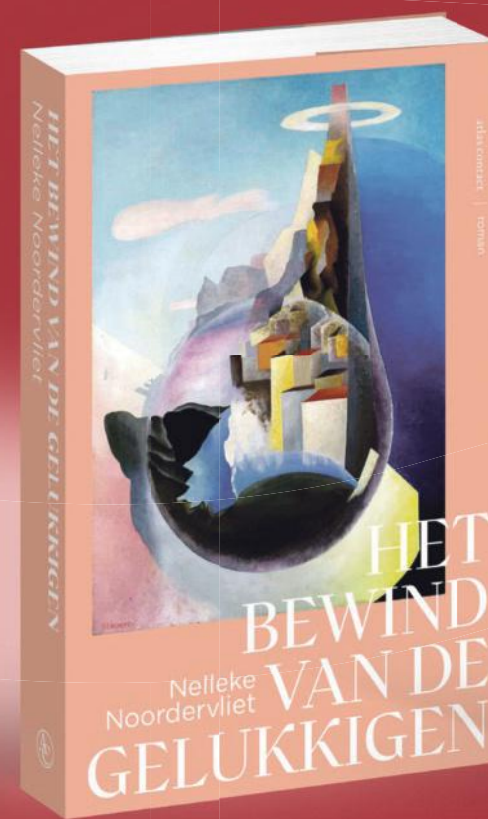
Laura Hoogenraad

In de rubriek 'Teruglezen' vertelen boekenliefhebbers over een werk dat in het verleden veel indruk op hen heeft gemaakt.

De beste boeken van 2025 volgens NRC

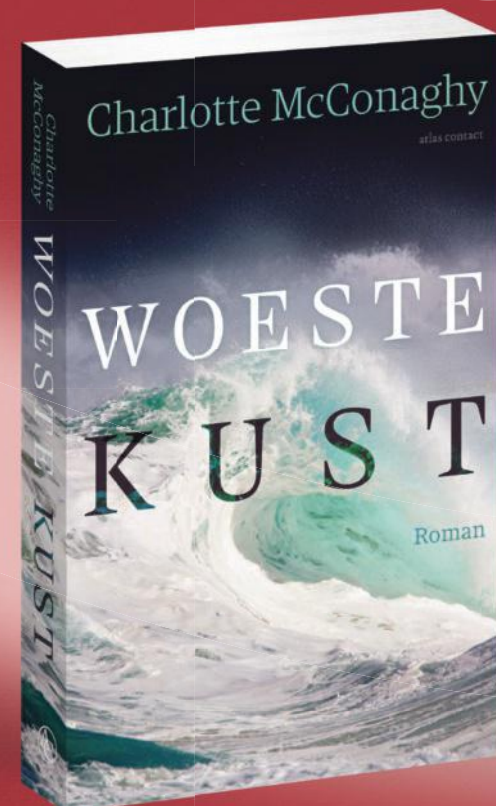
‘Een indrukwekkend boek.’
●●●●● — NRC

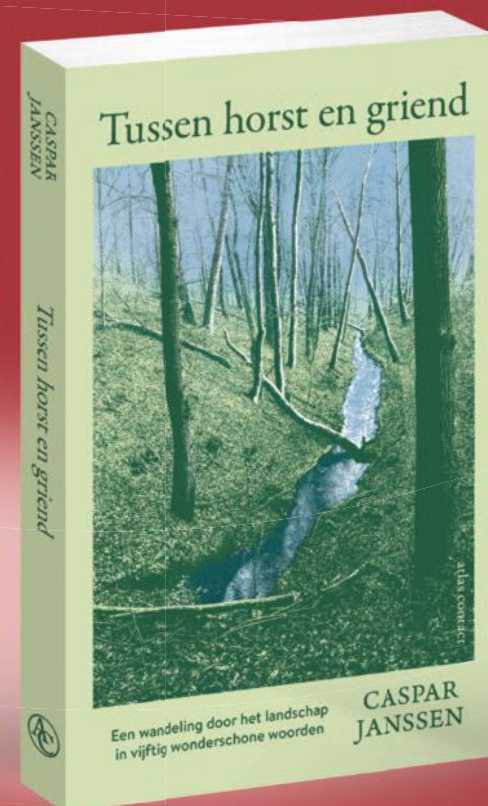
‘Een geweldige, actuele roman.’
— MARGOT DIJKGRAAF
●●●●● — NRC

‘Razend actueel.’
●●●●● — NRC

‘Ontroerend, actueel, wervend.’
— JUDITH EISELIN

‘Verrukkelijk boek over landschapsworden.’
— KESTER FRERIKS
●●●●● — NRC

‘Verontrustende inside story.’
— RENÉ VAN STIPRIAAN

THEMA HET LICHTE LEZEN

Lichte boeken voor donkere dagen

LICHT LEZEN Vier redacteuren van Boeken lazten ieder een boek dat hen vrolijk maakte, maar ook de ondraaglijke lichtheid van het bestaan liet zien.

De rare fratsen van een kapitein

Hoe ziet een buitenaards wezen onze wereld? In *Geen nieuws van Gurb*, van de Spaanse auteur Eduardo Mendoza, is de kapitein van een ruimteschip op zoek naar zijn beste vriend Gurb die ergens over de aarde zwerft. In zijn logboek noteert de kapitein wat hij meemaakt tijdens zijn zoektocht door Barcelona, wat leidt tot soms hilarische observaties, vooral als hij de menselijke soort duidt. „Menselijke wezens zijn er in allerlei maten. De allerkleinsten zijn zo petieterig dat ze makkelijk vertrappt kunnen worden als de langere mensen ze niet in een wagentje zouden meevoeren. De aller-grootsten zijn zelden langer dan 200 cm. Wat ook verbazingwekkend is, is dat ze bij het liggen *precies even lang blijven*.”

Naast al deze observaties doet de kapitein ook zijn best om te integreren; dat doet hij door zichzelf te ‘materialiseren’ in de gedaante van een dier of menselijk wezen. Zo is hij de ene keer een fuut, dan weer president Eisenhower of stierenvechter Paquirrín. Dat zo’n lichaam flink wennen is, blijkt wel als hij bij het oversteken geregeld wordt onthoofd – achtereenvolgens door bus 17, een Opel Corsa, een bestelbus en een taxi.

Sin noticias de Gurb, in 1990 als roman gepubliceerd en nu in het Neder-

lands vertaald, verscheen oorspronkelijk in delen in de Spaanse krant *El País*. Aanvankelijk weigerde Mendoza voor een krant te schrijven - hij haat deadlines - maar de toenmalige hoofdredacteur Xavier Vidal-Folch wist hem toch over te halen. Gelukkig maar, want vanwege de lichte toon is de roman inmiddels in vele talen verschenen en staat het bij tal van scholen in Spanje op de leeslijst.

En ook al blijft Gurb spoorloos, je kunt niet anders dan lachen om de rare fratsen die de kapitein uithaalt en het eens zijn met zijn observaties over klassenverschillen of milieuvervuiling. Wel verandert hij, naarmate zijn verblijf op aarde langer duurt, in een nogal stereotype figuur met een liefde voor ‘losse’ meisjes, voetbal, churros, lijkertjes en gefrituurde visjes uit Barceloneta. Maar dat beeld van zichzelf haalt hij dan weer onderuit door luidkeels Spaanse liedjes te zingen met de eigenaar van een Chinees restaurant of café-eigenares Mercedes, wanneer ze ziek is, een elektrische trein cadeau te geven. Daarmee is deze roman, zoals Mendoza zelf opmerkt in zijn voorwoord, inderdaad een boek dat lezers „verlichting brengt in verdrietige tijden”.

Rosan Hollak

Eduardo Mendoza: *Geen nieuws van Gurb*. (*Sin noticias de Gurb*) Vert. Annet van der Heijden. Weerwoord, 179 blz. €21,99

Aan een wilde meid heb je wat

De Tsjechische literatuur blinkt uit door een unieke combinatie van humor en melancholie. Die eigenschappen herken je ook in de onlangs vertaalde novelle *Wilde Bára* van Božena Nmcová (1820-1862), de belangrijkste Tsjechische vrouwelijke auteur van de negentiende eeuw. Het is het verhaal van het boerenmeisje Bára, de dochter van dorpsherder Jakub en zijn vrouw Barbora. Die laatste overleed een paar jaar na de bevalling aan ‘twijfels’ over de herkomst van haar dochtertje. Heeft zij Bára dan niet zelf geboord? Natuurlijk, maar we zijn op het Tsjechische platteland en daar geloofden ze in de negentiende eeuw in heksen en spoken. Toen Bára nog kraamzorg kreeg en de kraamvrouw even niet in de buurt was, is Barbora flauwgevallen. Ze werd gevonden door de dorpstantes en de vroedvrouw, die meteen riepen dat de middagheks langs was geweest om een wild kind op de plek van Bára te leggen. Daarop trokken ze Bára uit haar wieg om haar aan een nauwlettend fysiek onderzoek te onderwerpen. Ja, het kind had enorme ogen, een groot hoofd, korte beentjes en ga zo maar door. Kortom, ze moest wel een wild kind zijn.

Jakub trekt zich er niets van aan. Hij neemt Bára mee op zijn herderstochten, laat haar op de koeien zitten en stuurt haar in de winters naar school. Zo groeit Bára op tot een grote, sterke meid, die in het dorp gepest wordt met haar ‘koeienogen’, maar die alle jon-

gens omver gooit als het op vechten aankomt. Gelukkig heeft ze twee trouwe vrienden: de verlegen Josifek, de zoon van de koster, en Elska, het nichtje van de pastoor. Met hen trekt ze vrijwel dagelijks op en natuurlijk is de Josifek verliefd op haar.

Het drama in de novelle begint als Elska op haar achttiende naar Praag verhuist om bij een tante te gaan wonen en goede manieren te leren. Ze wordt er verliefd op een knappe dokter. Maar haar oom, de pastoor, heeft een andere bruidegom voor haar in petto: een rijke, aartslelijke en saaiere rentmeester. Bára, het wilde meisje, verzint nu een list om haar vriendin te helpen en doolt vermomd als spook door het bos om de rentmeester wijs te maken dat hij maar beter weg kan blijven. Die scène is zo geestig geschreven dat je dit boek alleen al om die reden als een medicijn tegen een sombere bui leest. Maar voordat je tot dat besef bent gekomen, moet je eerst nog meemaken dat Bára door de pastoor gestraft wordt voor haar handelen. Ook haar vader moet boeten en wordt door de dorpelingen niet meer als herder gevraagd. Maar uiteindelijk is Nmcová genadig voor al haar personages. Als ze de draaglijke lichtheid van het bestaan voor je heeft onthuld, ben je dan ook extra blij dat dit opwekkende, literaire kleinood eindelijk door Kees Mercks is vertaald.

Michel Krielaars

Cadeaus met een verhaal? Vind ze bij Scheltema!

Boedel
Gerbrand Bakker

Scherp, menselijk en ontroerend

Wereld en wandel
van Elizabeth Costello
J.M. Coetzee

Vol morele en literaire spanning

Sjroe
Erenzeer

Kerstvertelling der kerstvertellingen

Europa
Hans Mulder

Rijk geïllustreerde historische verhalen

Jaimy
Joep Scheepers

Memoires van een grote liefde

De Middelste Tijd
Maren Stoffels

Episch en meeslepend fantasieverhaal

Peter Pan
Peter de Bruijn

Op magisch avontuur naar Nooitland

Winter Strijders
Olivier Norek

Ijszeggende prijswinnende roman

Wisselweg Woud
Vicky Cowie

Een magisch cadeauboek op rijm

Woeste Kust
Charlotte McConaghy

Duistere liefdesroman vol spanning

Het Begon Met Peper
De geschiedenis van Indonesië en Nederland

Scherp, leerzaam en toegankelijk

Kleine Aap
Peter de Bruijn

Prentenboek van het Jaar 2026

Scheltema
Fijne feestdagen en een gelukkig nieuwjaar

scheltema.nl | Rokin 9 | Amsterdam

Online acht miljoen boeken en tijdschriften, tips, recensies, interviews & meer

Tips voor de Kerst!

THEMA HET LICHT LEZEN

De oervader van de muzak

De première verliep niet gladjes. Op 8 maart 1920 klomk in Parijs tijdens de pauze van een toneelstuk voor het eerst de *Musique d'ameublement* van Erik Satie; speciaal gecomponeerde achtergrondmuziek, die nadrukkelijk niet was bedoeld om aandachtig naar te luisteren. Dat concept was zo nieuw dat het publiek er geen raad mee wist. Pauzegesprekken staakten, groepjes mensen schaalden zich aandachtig rond musici. De componist liep rond en riep het publiek driftig toe: „In godsnaam blijf praten! Loop rond! Niet luisteren!” Tevergeefs.

Satie geldt sindsdien soms als oervader van 'muzak', maar zijn 'gemeubiliseerde muziek' is slechts een van de vele ideeën die veel invloed hadden op musici die na hem kwamen. Satie geldt ook als een oervader van minimal music en van de experimenten van John Cage. Het herdenkingsjaar dat nu bijna is afgelopen - Satie stierf honderd jaar geleden in 1925 - verliep nogal geruisloos, maar dat komt wellicht doordat zijn invloed toch al zo alom aanwezig is. De 84-jarige Bob Dylan betrad in ieder geval bij zijn huidige tournee het podium op klanken van Satie; misschien een verhelderend eerbetoon.

Het Satie-jaar heeft wel een onderhoudend, associatief, soms vederlicht boek opgeleverd: *Erik Satie. Three Piece Suite* van de Britse muziekcriticus Ian Penman. Penman laat zijn gedachten rond Satie schijnbaar ongeordend stromen in drie delen: een min of meer conventioneel biografisch hoofdstuk;

Ian Penman: **Erik Satie. Three Piece Suite**. Fitzcarraldo Editions, 213 blz. € 17,30

een Satie-alfabet een dagboek. Zijn aanpak levert geregeld prachtige flitsen van inzicht op, maar leidt even vaak ook tot weinig of niets.

Zo erg is dat niet. Satie's enorme invloed als inspiratiebron is misschien ook niet alleen een compliment. Dat zoveel componisten ideeën van hem hebben opgepakt komt mede doordat die ideeën soms maar half zijn uitwerkt, of alleen zijn aangeduid. Er zat vaak méér in al die vondsten, grappen en suggesties van Satie. Was zijn muziek al helemaal voltooid en volmaakt geweest, zou Satie's invloed niet zo groot zijn geweest. Dat het nutteloze, overbodige en briljante zich bij Penman naadloos afwisselen, past eigenlijk best goed.

Satie's muziek mocht vooral niet groots en zwaar zijn, niet bombastisch en zeker niet overweldigend. Satie liet zich inspireren door het rumoer van de stad, het nachtleven in cabarets, populaire chansons en het circus. Penman kent de avantgarde van de eerste decennia van de vorige eeuw op zijn duimpje. Maar minstens zo belangrijk zijn voor Penman zijn dagdromen over Satie, het dagelijkse borreluur dat hij gebruikt om met een glas in de hand te mijmeren over Satie. Penman nam ook een lijstje op met titels van zijn improvisaties achter de piano, geïnspireerd op episodes uit Satie's leven.

Voor Penman gaat de muziek van Satie over „het aanvaarden van het voorbijgaan van de tijd.” Hij omschrijft hem als de componist die „onze aandacht richt op het domein van stille momenten.” Momenten van balorigheid en inspiratie, verveling en vervulling, liggen daarbij helemaal niet zo ver uit elkaar - in ieder geval niet voor Penman en voor Satie nog minder.

Peter de Bruijn

Een veelzegend klein verhaal

Hoe kun je zo'n groot verhaal vertellen met zo weinig woorden? Dat is wat ik dacht toen ik *De redding* van Judith Koelemeijer, dat begin dit jaar verscheen, onlangs voor de tweede keer las.

Het afgelopen jaar las ik prachtige boeken. Maar de hoofdpersonen waren, hoewel ze in de geschiedenis een rol van betekenis speelden, in hun privéleven vaak klootzakken. Denk aan Harry Hopkins, de rechterhand van president Roosevelt, in *Wisselwachter* van Geert Mak. Of Japankenner Franz von Siebold in *Zwevende wereld* van Annejet van der Zijl. Door hun ambities vergaten ze onder meer hun kinderen.

De redding is op het oog een klein, waargebeurd verhaal, over twee vrouwen. De ene, Leah, glijdt op een avond met haar auto de Leidsevaart in Haarlem in. Een menigte kijkt toe. „Iedereen stond daar, geschokt en ach en wee zegend. Maar niemand deed iets - ook zij niet.” Zij is Miriam, de ander vrouw, die na enige aarzeling toch het water in springt en Leah op het nippertje redt van de verdrinkingsdood.

Kundig voegt Koelemeijer in een bestek van minder dan honderddertig bladzijden het ene na het andere laagje toe aan dit verhaal. Beide vrouwen, de een jong en de ander oud, waren op weg naar een lezing van filosoof Paul van Tongeren. Eerst leren we Leah kennen, een Vlaamse, die al drie keer eerder bijna blijkt te zijn verdronken en als kind een ander kind uit een beek heeft getrokken. Als volwassene deed ze een vergeefse poging haar zwemdiploma te halen. Daarna volgt het levensverhaal van

Judith Koelemeijer: **De redding**. Atlas Contact, 130 blz. € 18,99

Miriam, die via een examenbundel die Paul van Tongeren samenstelde, in aanraking kwam met Aristoteles. „De deugdenleer van Aristoteles had geraakt aan essentiële levensvragen waar ze ook zelf mee worstelde.” Wat doet er echt toe in het leven? Leah en Miriam, de één streng katholiek opgevoed, de ander het kind van een Joodse moeder en een Turkse moslim, worstelen na de ingrijpende gebeurtenis met schuldgevoelens. Leah omdat ze het leven van Miriam in gevaar heeft gebracht. Miriam omdat ze zich afvraagt: had ik eerder moeten springen? Bovendien, „was ze ook niet voor zichzelf in het water gesprongen, om in elk geval haar eigen geweten te redden?”

Het staat er nergens met zoveel woorden, maar als lezer denk je: deze twee vrouwen hebben heel goed begrepen wat de kern is van die godsdiensten.

Koelemeijer deed bijna vijftien jaar over dit kleine grote verhaal: ook dat voegt een extra laagje toe, we volgen haar hoofdpersonen over een lange periode. Een terugkerend thema in haar werk is de vraag hoe een persoon verandert na een ingrijpende gebeurtenis. Na de 'tewaterlating', zoals ze het zelf noemt, krijgt Leah haar 'oude en nieuwe zelf niet bij elkaar'.

Waarom is *De redding* dan toch zo'n troostrijk verhaal, vroeg ik me af toen ik het opnieuw las. Ik denk omdat het gaat over echte mensen, met echte vragen, die uiteindelijk rust lijken te vinden. En omdat het een mooi verhaal is. Mooie verhalen bieden altijd troost.

Jeroen van der Kris

HOE EEN VERGETEN SCHEEPSRAMPTUITGROEIDE TOT EEN KEERPUNT IN DE STRIJD TEGEN SLAVERNIJ

‘Boeiend en elegant. Een aangrijpende blik op de wreedheid van de slavernij en een scherpe analyse van een van de meest vervalschuwe misdaden uit de geschiedenis.’

Publishers Weekly

paperback € 22,99 | e-book € 12,99
www.hollandsdiep.nl

‘Kara laat zien hoe een reeks verkeerde beslissingen uitmondde in een moreel schandaal - en hoe beschaving pas begint als we de sluier van rationaliteit durven weg te nemen waaronder wreedheid zich vaak verschuilt.’

De Standaard der Letteren

‘Massamoord aan boord van een slaventransport: tegenwoordig bijna vergeten maar destijds een iconische gebeurtenis. Een mijlpaal.’

Kirkus

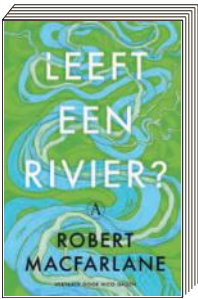
Essential read van 2025
The New Yorker

MARIA BARNAS

1 **Yasmin Namavar: *Verblijf*.** Dichtbundel waarin Nederlands en Farsi, natuur en stad, liefde en alledaagse beslommeringen worden ingezet om te laten zien hoe het is als een tijdelijk verblijf de plek is waar je het meeste thuis bent.
Jurgen Maas, 78 blz. €19,95
2 **Eva Meijer: *Variaties op aanwezigheid*.** 45 variaties op een uitzicht vanaf de bank met long-covid: gedichten die ziek-zijn overstijgen door hun aftastende, beeldrijke taal en bovendien een aanklacht vormen tegen een maatschappij die geen verantwoordelijkheid neemt voor de ziekten die zij veroorzaakt.
HetMoet, 120 blz. €21,50
3 **Maarten van der Graaff: *Huishoudboekje van de verborgen dingen*.** Dichtbundel of poëtische boekhouding die in verzet komt tegen de rol waarin het individu wordt gedwongen door machtsstructuren en omgevingen als parkeergarages, zwembaden en drive-thru's.
Pluim, 118 blz. €24,99
4 **Basje Boer: *Geel*.** Proza dat leest als een gedicht over een jonge vrouw die graag alleen is maar naar een gemeenschap verlangt, en tijdens een kunstenaars-residentie in Maastricht toewerkt naar het schrijven van poëzie.
Oevers, 104 blz. €17,50
5 **Michael Tedja: *Lifso*.** Deze dichtbundel biedt een gelaagde, gefragmenteerde en kritische blik op de samenleving: een eigentijds inferno, vermomd als flatgebouw.
IJzer, 168 blz. €22,50

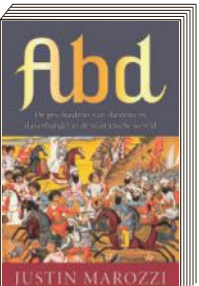
KESTER FRERIKS

1 **Robert Macfarlane: *Leeft een rivier?*** In duizelingwekkend mooi proza geschreven natuurboek over de rechten van de rivier, over springlevende maar ook bedreigde rivieren wereldwijd.
Vert. Nico Groen. Athenaeum, 419 blz. €29,99
2 **Gun-Britt Sundström: *De wederheft*.** Dé genadeloze Zweedse bestseller uit de jaren zeventig over verlangen naar liefde en angst voor gebondenheid, voor het eerst vertaald.
Bestaat pure, belangeloze liefde wel?
Vert. Janny Middelbeek-Oortgiesen. De Geus, 512 blz. €25,99
3 **Ida Gerhardt: *Plant, mens, dier. Proza over de kunsten en natuurbehoud*.** Verrassende keuze uit proza en enkele gedichten van de grande dame over haar tomeloze inzet voor behoud van Nederlands 'natuurschoon'.
Samenstelling Mieke Koenen. *Athenaeum, 206 blz. €19,99*
4 **Jon Fosse: *Ales bij het vuur*.** Indringende novelle van de Noorse Nobelprijswinnaar over verdwijnen, herinneren, het leven aan een verlaten fjord, leven en dood en het onbetreden grensgebied daartussen.
Vert. Michiel Vanhee en Sofie Maertens. Oevers, 90 blz. €19,-
5 **Caspar Janssen: *Tussen horst en griend. Een wandeling door het landschap in zestig wonderschone woorden*.** Verrukkelijk boek over landschapswoorden als knotboom, sprengenbeek, pingruïne, vlecht-heg en graft: Janssen ging op zoek en vond ze allemaal terug.
Atlas Contact, 192 blz. €22,99

PERSIS BEKKERING

1 **Samanta Schweblin: *Het goede kwaad*.** In haar sterkste, meest ontroerende verhalenbundel tot nu toe laat Schweblin het fantastische van eerder werk achter zich. Het drama speelt zich af binnen de familie, het kwaad komt tegelijk met tederheid.
Vert. Eugenie Schoolderman. Meridiaan, 226 blz. €23,99
2 **Marente de Moor: *De bandagist*.** Een dakloze bandagist zoekt toevlucht in de grote literatuur, terwijl hij de stinkende wonden van oudere Amsterdammers in kasten van huizen verbindt. Barokke, geestige roman over een hedendaagse crisis: de woningnood.
Prometheus, 304 blz. €19,99
3 **Felicia Viti: *Het verticale meisje*.** Ragfijn debuteert over een gewelddadige, alles verzengende lesbische liefde voor een vrouw die zich niet laat temmen.
Vert. Kiki Coumans. Vleugels, 104 blz. €24,50
4 **Chris Kraus: *The Four Spent the Day Together*.** Eindelijk weer een nieuwe roman van Chris Kraus (*I Love Dick*), waarin ze in het leven duikt van hedendaagse tieners in een door armoede en drugs verwoeste gemeenschap in Minnesota. Inktzwart beeld van Amerika.
Scribe, 308 blz. €22,95
5 **Claire-Louise Bennett: *Dikke kus, dag-dag*.** In rebels proza (zo vaag en letterlijk hoor je niet te schrijven, volgens het boekje) beschrijft Bennett de neurotische gedachtenstroom van een vrouw en haar aantrekkingskracht tot drie oudere mannen.
Vert. Karina van Santen en Martine Vosmaer. Koppernik, 182 blz. €22,50

BART FUNNEKOTTER

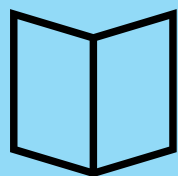
1 **Justin Marozzi: *Abd. De geschiedenis van de slavernij en slavenhandel in de islamitische wereld*.** Overweldigende geschiedenis van 1.300 jaar islamitische slavernij, van Mohammed tot nu.
Vert. Brenda Mudde en Maarten van der Werf. Omniboek, 624 blz. €39,99
2 **Geert Mak: *Wisselwachter. Amerika-Europa 1933-1945*.** Harry Hopkins, Franklin D. Roosevelt, New Deal, Tweede Wereldoorlog: een boordenvol en stilistisch uitmuntend boek.
Atlas Contact, 624 blz. €36,99
3 **Marja Verbraak: *Elselina (1776-1845). Avontuur in het voetspoor van Napoleon*.** Verrukkelijke biografie van een Nederlandse vrouw die (soms verkleed als man) haar eigen plan trok.
Boom, 312 blz. €29,90
4 **Patricia van den Eekhout: *Koks & kelners, 1750-1950*.** Serieus wetenschappelijk, maar ook zeer leesbaar boek over het zware werk in Europese restaurants.
Ertsberg, 552 blz. €34,95
5 **Makana Eyre: *Geheugen, zing. Het verhaal van de man die de muzikale erfenis van concentratiekampslachtoffers veiligstelde*.** Beklemmende ode aan de levenslange strijd van Holocaust-overlevende Aleksander Kulisiewicz.
Vert. Caspar Wijers. Thomas Rap, 304 blz. €26,99

De 5 beste boeken van 24 recensenten

BOEKJAAR 2025 Traditiegetrouw maken de recensenten van Boeken de balans op van het afgelopen jaar. Zowel op het gebied van fictie als op dat van non-fictie was er in 2025 een rijke oogst, gezien de keuzes van onze recensenten. Terugkerende namen waren Geert Mak, Ian McEwan, Samantha Schweblin en Willem Otterspeer.

Advertentie

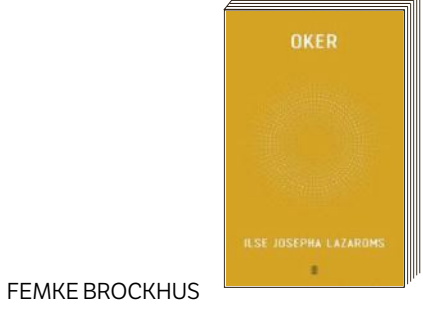
NIEUWSBRIEVEN

Boeken
Elke vrijdag

Het laatste boekennieuws met onze recensies, de interessantste artikelen en interviews

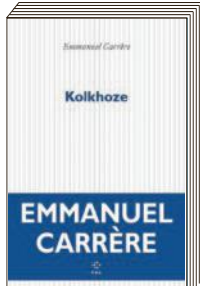

Schrijf je in via
nrc.nl/nieuwsbrieven

nrc

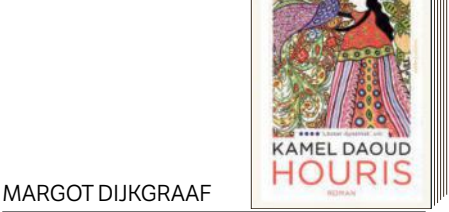
FEMKE BROCKHUIS

1 **Ilse Josepha Lazaroms: *Oker*.** Een poëtische vertelling over het oudste pigment op aarde. Langs liefdes, land en verlangen. Lazaroms betovert door zinderende beelden, scherpe gedachten en de zorgvuldigheid waarmee ze elke zin even mooi formuleert.
Oevers, 104 blz. €17,50
2 **Emily Kocken: *Adoptica. Mijn leven als adoptiekind*.** Kocken put uit een doorleefde bron van herinneringen en feiten, maar gebruikt effectieve romantieken om een uitzonderlijk boek te maken. Over identiteit en de kracht van verhalen.
Querido, 392 blz. €26,99
3 **Lieselot Mariën: *Als de dieren*.** Gedurfd debuutroman, een knap spel met vorm en inhoud. Over liefde, depressie, moederschap en het zoeken naar duiding en taal, een bewijs van de kracht van schrijven.
Das Mag, 308 blz. €26,59
4 **Ocean Vuong: *De keizer van Gladness*.** Een groot ellendig verhaal, bescheiden en teder opgeschreven. Over de balans tussen hoop en wanhoop in de rauwe rand van de Amerikaanse samenleving. Elegant en wonderschoon.
Vert. Johannes Jonker. Hollands Diep, 416 blz. €23,99
5 **Peter Verhelst: *Nachtatlas*.** Verhelst toont in deze bedwelmende dichtbundel dat de nacht niet alleen een tijdsbestek is, maar een gevoel. Aanlokkelijk en gevaarlijk, geladen en leeg. Een studie naar stilte, met de werking van een goed glas wijn.
De Bezige Bij, 80 blz. €21,99

BAS HEIJNE

1 **Emmanuel Carrère: *Kolkhoze*.** Even genadeloos als liefdevol pelt een van Frankrijks beste schrijvers de rigide persoonlijkheid van zijn moeder af, die zich als verarmde immigrant opwerkte tot de hoogste regionen van de Franse culturele en politieke elite.
Thomas Rap, 640 blz. €29,99
P.O.L., 558 blz. €24,-
2 **Laurence Rees: *In de geest van de Nazi's*.** De eminente Britse historicus laat op overtuigende en beklemmende wijze zien dat het wel degelijk nuttig is parallellen te trekken met de methoden van de nazi's en radicale politici in onze tijd.
Vert. Catalien van Paassen en Willem van Paassen. Ambo Anthos, 464 blz. €34,99
3 **Eva Illouz: *Explosieve moderniteit*.** In haar nieuwste, originele boek onderzoekt de Frans-Israëlische socioloog hoe de ongelijke ordening van onze maatschappij emoties als teleurstelling, jaloezie, woede en haat in de hand werkt.
Vert. Eelke Verhagen. Ten Have, 288 blz. €29,99
4 **Agnes Callard: *Open Socrates; een filosofische leven*.** In een losse, uitdagende stijl nodigt de Amerikaanse essayist en filosoof ons uit in de geest van Socrates onze eigen valse zekerheden over politiek, liefde en sterven te lijf te gaan.
Vert. Huub Stegeman. Athenaeum – Polak & Van Gennep, 447 blz. €29,99
5 **Dirk Leyman: *Passage Parijs*.** Een soepel geschreven en vaak ook verrassende cultuurgeschiedenis over Franse en buitenlandse schrijvers en hun innige band met Parijs, die vol zit met kleurrijke details en geen moment vervelt.
Pelckmans, 719 blz. €39,50

MARGOT DIJKGRAAF

1 **Kamel Daoud: *Houris*.** Verpletterend monument voor de verdonkeremaande Algerijnse burgeroorlog en onvergetelijke ode aan iedere vrouw die, toen en nu, waar ook ter wereld, de mond wordt gesnoerd.
Prix Goncourt 2024.
Vert. Reintje Ghoos, Jan Pieter van der Sterre. Ambo Anthos, 352 blz. €24,99
2 **Nelleke Noordervliet: *Het bewind van de gelukkigen*.** Wat te doen als een autocratisch bewind iedereen gelukkig verklaart? Hoe kun je leven als 'de mens in opstand' in de geest van Camus? Een geweldige, actuele roman en een klinkende waarschuwing.
Atlas Contact, 384 blz. €24,99
3 **Steffie van Neste: *Therapie met Bovary*.** Sessies met 19de-eeuwse Franse auteurs. Aanstekelijk geschreven essay waarna je geen enkele negentiende-eeuwse Franse schrijver meer stoffig vindt.
Borgerhoff & Lambergits, 184 blz. €22,99
4 **George Sand en Pauline Viardot: *De schrijfster en de nachtegaal. Briefwisseling 1839-1849*.** Prachtige correspondentie tussen schrijfster George Sand en operazangeres en componiste Pauline Viardot. Mooi beeld van het revolutionaire Frankrijk van de negentiende eeuw.
Vert. Rosalien van Witsen. De Arbeiderspers, 216 blz. €24,99
5 **Caroline Lamarche: *Le bel obscur*.** Wonderschone, ontroerende roman over de zoektocht naar een verre, vergeten voorouder die tegelijkertijd leidt tot confronterend zelfonderzoek. Belandde dit jaar terecht op de shortlist van de prix Goncourt.
Le Seuil, 240 blz. €34,95

ARNOLD HEUMAKERS

1 **Bert Natter: *Aan het einde van de oorlog*.** De banaliteit van het kwaad is overal. In deze beklemmend normale roman samengebond in een dag op de plek waar het begon: het concentratiekamp.
Thomas Rap, 640 blz. €29,99
2 **Kees 't Hart: *De rode olifant*.** Iedereen heeft wel eens last van tunnelvisie. In deze hallucinante roman is de tunnel veranderd in een even bizar als hilarisch universum van woorden, dat oogt als een warenhuis.
Querido, 256 blz. €22,99
3 **Arnon Grunberg: *Het aanwezige been*.** Na enige tegenslag voelde ik mij als een personage in een verhaal van Arnon Grunberg. Na het lezen van deze geweldige bundel moest ik verkijkt vaststellen: het kan altijd erger.
Nijgh & Van Ditmar, 304 blz. €24,99
4 **Maarten Asscher: *Oscar Wilde's crucifix. Een biografisch experiment*.** Hoe kun je het leven van je idool beter leren kennen? Deze speelse biografische exercitie demonstreert het: door je fantasie te gebruiken en er iets bij te verzinnen.
De Bezige Bij, 176 blz. €22,99
5 **Matthijs van Boxsel: *Het carnaval van het zijn. Handboek Patafysica*.** Krankzinnig spel als antwoord op een absurde wereld. Deze grootse inventaris verkent de mogelijkheden.
Querido, 512 blz. €39,99

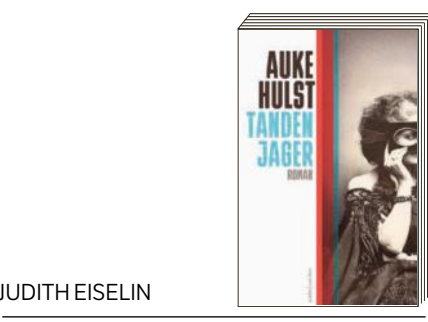
MAARTEN DOORMAN

1 **Arnaut Orain: *De eindigheid van de wereld. Mateloos kapitalisme van de zestiende eeuw tot vandaag*.** Even originele als overtuigende historische analyse van het wereldwijde roofkapitalisme van supermachten en techbedrijven waarin we verstrikt zijn geraakt.
Vert. Alexander van Kesteren. Querido Facto, 344 blz. €27,99
2 **Emily Herring: *Henri Bergson. Een biografie*.** Het overlijden van de filosoof Henri Bergson kwam in 1941 als een schok, omdat iedereen dacht dat hij allang dood was. Emily Herring wekt hem opnieuw tot leven.
Vert. Henk Moerdijk. Ten Have, 352 blz. €27,99
3 **Willem Otterspeer: *In alles ben ik groot. Leven en lezen van Michaël Zeeman*.** Biografie van een vriend door een vriend. Melancholiek stemmend boek, monument voor een geweldig lezer en portret van een voor mij onvergetelijk man.
Prometheus, 352 blz. €37,50
4 **Georges Perec: *De dingen*.** Romandebuteert uit 1965 dat het verstikkende en bandeloze consumeren van de westerse wereld aankondigt. Mijn gedroomde vertaling van de titel: 'De spullen'.
Vert. Edu Borger. De Arbeiderspers, 142 blz. €20,-
5 **John Scanlan: *The Idea of Waste. On the Limits of Human Life*.** Historisch verslag van alle spullen die we vergeefs proberen weg te werken in zeeën van afval, soms zelfs teruggekotst door het riool.

ROSAN HOLLAK

1 **Jesus Carrasco: *Ode aan mijn handen*.** Autobiografische roman over het leven van de schrijver met zijn gezin op het Spaanse platteland in een huis dat elk moment kan worden afgebroken.
Vert. Jos Kockelkoren. Meulenhoff, 285 blz. €22,99
2 **Judith Koelemeijer: *De redding*.** Wie springt een drenkeling na, en wie blijft als omstander aan de kant staan? Die vraag staat centraal in dit boek waarin de levens van twee vrouwen verknoopt raken door dit morele dilemma.
Atlas Contact, 125 blz. €18,99
3 **Virginie Despentes: *Beste Klootzak*.** Een vlijmscherpe briefroman waarin een actrice en een schrijver discussiëren over grensoverschrijdend gedrag en alle kanten van het patriërchaat worden belicht.
Vert. Carlijn Brouwer. De Geus, 272 blz. €23,99
4 **Sarah Tarlow: *De archeologie van het verlies. Over rouw*.** Zoals een archeoloog een vondst uit het verleden wil duiden, probeert Tarlow een verhaal over de liefde voor haar overleden man te reconstrueren.
Vert. Anneke Bak. Van Oorschot, 332 blz. €25,-
5 **Asne Seierstad: *Het land van vele waarheden. In gesprek met de Taliban*.** Wie een oorlog wil begrijpen moet niet alleen slachtoffers maar ook daders aan het praten te krijgen en dat lukt deze Noorse journaliste.
Vert. Nannie de Graaff, Janke Klok en Lilian Dijkema. De Geus, 480 blz. €25,99

JUDITH EISELIN

1 **Auke Hulst: *Tandenjager*.** Sublieme historische roman annex griezelverhaal doet je met je bek vol tanden staan. Wat een stijl! Om voorgoed genotvol te herkauwen.
Ambo Anthos, 432 blz. €26,99
2 **Charlotte McConaghy: *Woeste kust*.** Op een eiland bij Antarctica leeft een moederloos gezin tegen de klippen op. Het water stijgt. En er spoelt iemand aan. Happen naar adem, ook voor de lezer. Ontroerend, actueel en wervelend.
Vert. Roos van de Wardt. Atlas Contact, 400 blz. €24,99
3 **Yorick Goldewijk: *Albatros*.** Men kwaakt, men blaft, men blaft: van mensen is op zomaar een dag geen sprake meer in dit verbluffende (toekomst/oorlogs/klimaat)verhaal voor iedereen vanaf 12 jaar. Op één dertienjarige na. Of niet? Deze gedurfdde queeste doet denken aan allerlei andere literatuur, maar is volstrekt origineel.
Ploegsma, 224 blz. €18,99
4 **Laura van der Haar: *Verkeerd verbonden*.** Is het een roman, een essay, een dagboek, non-fictie? Het is Van der Haar. Speels, sprankelend, slim.
De Bezige Bij, 332 blz. €23,99
5 **Jean Hanff Korelitz: *Het vervolg*.** Snedige, uiterst spannende satire op de literaire wereld, uitgaand van de vraag: feit of fictie, doet dat ertoe? Vervolg op de eveneens geweldige roman De plot.
Vert. Sandra Boersma, Hilje Popma, Anna Post Uiterweer. Borgerhoff & Lambergits, 368 blz. €27,99

LOTTE HONDEBRINK

1 **Lieke Marsman: *Op een andere planeet kunnen ze me reddén*.** Essaybundel over leven met een ongeneeslijke ziekte, waarin Lieke Marsman indringend en diep origineel nadenkt over zin en eindigheid, God, ufo's en kwantummechanica.
Pluim, 200 blz. €24,99
2 **Chimamanda Ngozi Adichie: *Dream count*.** Roman over vier vrouwen wier levens elkaar raken, over moeders, dochters, vriendinnen, en de keuzes en toevalligheden die hun lot bepalen.
Vert. Adiëlle Westercappel. De Bezige Bij, 496 blz. €22,50
3 **Annet Schaap: *Krekel*.** Op kinderen gericht, maar ook voor volwassene zeer leeswaardig verhaal over twee kinderen die op zoek gaan naar hun verloren broers, met tekeningen die in je verbeelding blijven hangen.
Querido, 409 blz. €19,99
4 **bell hooks: *Alles over liefde*.** Invloedrijk en immer relevant standaardwerk over liefde en relaties in een onrechtvaardige maatschappij.
Vert. Jenny Mijnhijmer. De Geus, 240 blz. €20,99
5 **Anja Meulenbelt: *Niet van gisteren. Memoires, maar dan anders*.** Autobiografische essaybundel waarin feminist en schrijver Anja Meulenbelt terugblijkt op een halve eeuw onrecht, en de activistische strijd die ze daartegen blijft voeren.
De Bezige Bij, 392 blz. €24,99

Van boeken krijg je nooit genoeg!

Lévi Weemoedt
Vreugde heeft geen vat op mij
'Omvat alles wat zijn werk kenmerkt: melancholie, humor, zelfspot.'
Frits Abrahams, NRC

Erik Scherder
Liever moe dan lui
'Erik Scherder schudt je wakker.'
Psychologie Magazine

Pieter Waterdrinker
Baden-Baden
Waterdrinkers blik op het huidige Europa in tijden van oorlog.

Dik van der Meulen
Meester in het paradijs
'De biografie over Thijssse is zo goed geschreven dat je hem niet wilt wegleggen.'
de Volkskrant

Boekenbon
Literatuur-
prijs 2025

Charlotte Van den Broeck
Een vlam Tasmaanse tijgers
'Van den Broecks onderzoek confronteert haarzelf – en de lezer – met hoe verhalen gemaakt worden, en hoe die onze blik op de waarheid vormen.'
NRC

Barbara Stok
Wat is goed leven?
'Een prachtig stripboek over Socrates' zoektocht naar het goede leven.'
Filosofie Magazine

Maria Vlaar
Zwaag – De zeven levens van Joost Zwagerman
Scherp beeld van een complex kunstenaarsleven dat een verbluffend oeuvre heeft voortgebracht.

Toon Tellegen en Thé Tjong-Khing
Langzaam, maar zeker
'De meesterlijke weergave van de twijfelende menselijke natuur in een dierenjas.'
De Standaard der Letteren

Pien Weking
Pien's Dinner Club
Comfortrecepten, hostingtips en menu's. Een musthave voor de feestdagen.

Winnaar
Booker
Prize
2025

David Szalay
Het vlees
'Juist in de ingehouden stijl schuilt een groot mededogen, en daardoor wordt het zo aangrijpend.'
De Groene Amsterdammer

John Irving
Queen Esther
De grootse, nieuwe roman van John Irving.

Arnon Grunberg
Het aanwezige been
'Grunberg is en blijft een meester op de korte baan.'
NRC ●●●●
Van de winnaar van de Jonathan Swift Preis 2025

SINGEL | UITGEVERIJEN

Zelfstandig en onafhankelijk uitgeefhuis met meer dan 500 jaar uitgeefervaring

NIJGH & VAN DITMAR QUERIDO DE ARBEIDERSPERS ATHENAEUM DE GEUS VOLT LOVE BOOKS BLAUW GRAS LUX QUOKKA